STÅNDSSTRIDENS UPPKOMST.

ETT BIDRAG TILL SVERIGES INRE POLITISKA HISTORIA UNDER DROTTNING KRISTINA

AKADEMISK AVHANDLING,

SOM MED TILLSTÅND AV

VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPSALA

HUMANISTISKA SEKTION

FÖR FILOSOFIE DOKTORSGRÅDS VINNANDE

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

Å LÄROSALEN N:O I

FREDAGEN DEN 28 MAJ 1915 KL. 10 F. M.

AV

BIRGER LÖVGREN

FILOSOFIE LICENTIAT AV UPLANDS LANDSKAP.

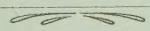

UPSALA

EDV. BERLINGS BOKTRYCKERI

1915.

STÅNDSSTRIDENS UPPKOMST.

ETT BIDRAG TILL SVERIGES INRE POLITISKA HISTORIA UNDER DROTTNING KRISTINA

AKADEMISK AVHANDLING,

SOM MED TILLSTÅND AV

VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPSALA

HUMANISTISKA SEKTION

FÖR FILOSOFIE DOKTORSGRADS VINNANDE

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

Å LÄROSALEN N:O I

FREDAGEN DEN 28 MAJ 1915 KL. 10 F. M.

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

AV

BIRGER LÖVGREN

FILOSOFIE LICENTIAT AV UPLANDS LANDSKAP.

UPSALA

EDV. BERLINGS BOKTRYCKERI

1915.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41523708_0035

Innehållsförteckning.

Förord . . . . . sid. v.
Förteckning över citerade arkivalier . . . . . » vii.
Förteckning över citerade tryckta böcker . . . . . » ix.
Förkortningar . . . . . » xii.
Första kapitlet. Opposition mot adelsväldet under förmyndartiden . . . . . » 1.
Andra kapitlet. Tronföljdsfrågan och ståndsstriden . . » 41.
Tredje kapitlet. I väntan på hertigen . . . . . » 84.
Fjärde kapitlet. Det ofrälse programmet . . . . . » 121.
Rättelser . . . . . » 148.

Förord.

Till min lärare, professor Nils Edén, ber jag få framföra mitt vördsamma tack så väl för uppslaget till avhandlingen som för väckande undervisning och personlig välvilja. Min lärare, professor Harald Hjärne, ber jag likaledes vördsamt få tacka för de vetenskapliga impulser, som jag under föreläsningar och seminarieövningar av honom mottagit. Expeditionschefen greve Axel Mörner är jag tacksam för att tillfälle beretts mig att genomgå Esplunda arkiv, förste arkivarien Severin Bergh, för det jag fått använda och citera 1650 års rentryckta men ännu ej utkomna rådsprotokoll. Min far samt mina vänner fil. mag. J. R. Eimir, fil. kand. F. G. Blom och fil. mag. O. H. Östergren tackar jag för värdefull hjälp med korrekturet. Slutligen ber jag att till herrar och damer tjänstemän vid de arkiv och bibliotek, på vilka jag arbetat, få uttala min tacksamhet för all förekommande välvilja.

Stockholm den 14 maj 1915.

Birger Lövgren.

Förteckning över citerade arkivalier.

Är ej annan förvaringsort angiven, är denna Riksarkivet. I citat ha ordformerna bibehållits, stavning och kommatering däremot moderniserats.

Allmänna handskriftssamlingen, Kungliga biblioteket.
Strödda handlingar till Sveriges historia under drottning Kristina. Ett exemplar av Chanuts memoirer med randanmärkningar av drottningen. Acta publica N:o 107 b.

Allmänna handskriftssamlingen, Upsala universitetsbibliotek.
E. 398—400, K. 2. E. 398 och 400 innehålla särskilt en del intressanta handlingar ur Cederhjelmska samlingen. Den bekante Kristoffer Siggonis i Fors var svärfar till den förste Cederhjelm.

Biographica.
Skunk.

Danica.
M. Dureels relation om Danmark 1650.

De la Gardieska samlingen.
Skrivelser till M. G. de la Gardie från J. Adler-Salvius och M. Dureel.

De la Gardieska samlingen, Lunds universitetsbibliotek.
Skrivelser till A. Forbus från M. G. de la Gardie.

Engeströmska samlingen, Kungliga biblioteket.
B I, 2, 11; B I, 2, 23; B VII, 7, 17.

Esplunda arkiv, Esplunda.
Skrivelser till Bengt Skytte från B. Ekehjelm.

Gyllenhjelms samling.
Gyllenhjelms koncept. Skrivelser till Gyllenhjelm från Johan Kasimir.

Nordinska samlingen, Upsala universitetsbibliotek.
N. 185, 226, 792, 854, 1601. — N. 792 innehåller kyrkoherden i Stora Tuna Guthræi dagbok över 1650 års riksdag (se Holm, Terserus, s. 275), tyvärr omfattande endast de senaste veckorna. Början har jag förgäves sökt finna i andra Troilianska handskrifter i Upsala, Västerås eller Kungliga biblioteket.

Oxenstiernska samlingen.
Skrivelser till Axel Oxenstierna från D. Behm.

Palmsköldska samlingen, Upsala universitetsbibliotek.
Palmsköld 40, 126, 239, 344, 345.

Palmsköldska samlingen av riksdagsakter.
1650.

Prästerskapets protokoll.
1647—1650.

Riksdagsakter.
1629—1650.

Riksregistraturet.
1634, 1635, 1641—1650.

Salvii samling.
Skrivelser till Adler-Salvius från L. Grubbe, N. Tungel.

Skoklostersamlingen.
Skrivelser till Per Brahe från P. Banér, S. Bååth, C. Gyllenhjelm, S. Schiller, B. Skytte, J. Örnevinge.

Skrivelser till Konglig Majestät.
Gyllenhjelm.

Stegeborgssamlingen.
Skrivelser till Johan Kasimir från B. Baaz-Ekehjelm, C. Gyllenhjelm, Karl Gustav, Kristina, C. Pommerening. Skrivelser till Karl Gustav från S. Enander, C. Gyllenhjelm, Johan Kasimir, Kristina, B. Skytte, J. Sylvius. Skrivelser till Katarina från C. Gyllenhjelm.

Strödda acta historica.
1632—1654.

Svea hovrätts arkiv.
Codex rationum 1651, Liber causarum 1651, Protokollet 1649.

Sävstaholmssamlingen.
N:o 64.

Wahrenbergs samling.
Excerpter ur Chanuts depescher.

Vibes brevconcept till Kristian IV, Danska riksarkivet.
1640.

Wolfsbergs samling.
Anonym korrespondent från Stockholm.

Förteckning över citerade tryckta böcker.

[Adlersparre, C.], Historiska samlingar, 1, 2. Sthlm 1793, 95.

Almqvist, H., Karl Karlsson Gyllenhielm mot Oxenstiernorna 1639—1640. Personhistorisk tidskrift 1911.

Anjou, A., Kongl. Svea hovrätts presidenter samt embets- och tjenstemän 1614—1898. Eksjö 1899.

Arckenholtz, J., Memoires concernant Christine, Reine de Suede 1—4. Amsterdam och Leipzig 1751—60.

Bexell, S. P., Ahlqvist, A. och Lignell, A., Bidrag till svenska Kyrkans och Riksdagarnas historia ur Presterståndets Archiv 1, 2. Sthlm 1835 (cit. Ahlqvist).

Bovallius, R. M., De forma regiminis Sueciæ anno MDCXXXIV confirmata. Ups. 1842.

Brev från A. Prytz till Axel Oxenstierna $^{3}/_{12}$ 1650. Historisk tidskrift 1885.

Carlsson, A. B., Riksdrots- och riksskattmästarevalet 1634. Historisk tidskrift 1911.

Carlsson, F. F., Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset. I. Sthlm 1855.

Clason, S., Till reduktionens förhistoria. Gods- och ränteafsöndringarna och de förbudna orterna. Sthlm 1895.

Copia Schreibens Eines vornehmen Schwedischen vom Adel an Einen Fränckischen vom Adel. Frankfurt am Main 1644.

Dansk biografisk lexikon, udgifvet af C. F. Bricka. 18. Khvn 1904.

Drake, A., Bidrag till Historien om Riksdagen år 1649. Sthlm 1857.

Ekeberg, B., Om frälseränta. Sthlm 1911.

En Aabenbarlig Demonstration Oc Ret grundelig HoffuetAarsag til nerværendis optende Svenske Krig imod hans Kong. May:t udi Dannemarck og Norge etc.

Fant, J. E. och Låstbom, A. Th., Upsala ärkestifts herdaminne. 3. Ups. 1845.

Franzén, F. M., Minne af biskopen i Westerås Johannes Rudbeckius. Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1796: 15. Sthlm 1833.

Fryxell, A., Handlingar rörande Sveriges historia ur utrikes arkiver. 1. Sthlm 1836.

Gjörwell, C. C., Det svenska biblioteket 3. Sthlm 1759.

Grauert, W. H., Christina Königinn von Schweden und ihr Hof. 1, 2. Bonn 1837, 42.

Grefve Per Brahes tänkebok, utg. af D. Krutmejer. Sthlm 1806.

Grundelig og Sandfärdig bäretning om årsag til theta Nya Danska oc Svänska krigsväsende aff Tyska flitteligen på vort Suänska Tungomålat vdsat.

Handlingar rörande Skandinaviens historia. 21, 22, 25, 27. Sthlm 1836, 37, 42, 45.

Band 22 innehåller kyrkoherden i Hassle Jonas Petris dagbok över 1650 års riksdag (se Holm, Terserus, s. 275).

Hildebrand, E., Svenska statsförfattningens historiska utveckling. Sthlm 1896.

Holm, R., Joannes Elai Terserus. Hans insats i samtidens kyrkliga, vetenskapliga och politiska lif. 1. Lund 1906.

Holmqvist, Hj., D. Johannes Matthiæ Gothus och hans plats i Sveriges kyrkliga utveckling. Studie- och läraretiden (1592—1643). Ups. 1903.

Hyltén-Cavallius, S. O., och Stephens, G., Sveriges historiska och politiska visor. Örebro 1853.

Johan Ekeblads bref, utgifna af N. Sjöberg. Sthlm 1911.

Les Anecdotes de Suede ou l'histoire secrete des changements arrivez dans la Suede sous le regne de Charles XI. Haag 1716.

[Loenbom, S.], Anecdoter Om Namnkunniga Och Märkvärdiga Svenska Män. 1. Sthlm 1770, 71.

[———], Handlingar til Konung Carl XI:tes historia. 10. Sthlm 1769.

Lovén, H., Bidrag till historien om 1650 års Riksdag. Sthlm 1851.

Odhner, C. T., Om pfalzgrefven Johan Casimirs förhållande till Drottning Christinas förmyndare. Nordisk Universitetstidskrift VIII, 4. Upsala 1863.

—, Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen och grundläggningen af svenska väldet i Tyskland. Sthlm 1875.

Odhner, C. T., Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare. Sthlm 1865.

Oförgripeliga bevis emot adelens rättighet öfver skattegods. Sthlm 1769.

Ordning och Stadga om skogarne i riket. Sthlm 1647.

Privilegia vthaff Then stoormächtigeste, Höghborne Furste och Herre Herr Gustaff Adolph . . . Giffne Sweriges Rijkes Rådh, Ridderskap och Adhel, Ifrån Anno M.DC.XVII. in på Åhr M.DC.XXVI. Sthlm 1634.

Pufendorf, S. von, Sju böcker om Konung Carl X Gustafs bragder, öfversatta af Adolf Hillman. Sthlm 1913 f.

———, Sechs und zwantzig Bücher schwedisch- und deutschen Kriegsgeschichte von König Gustav Adolfs Feldzuge in Deutschland an biss zur Abdanckung der Königin Christina. Frankfurt am Main och Leipzig 1688.

Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. II: 3. Sthlm 1890.

Rosengren, H., Karl X Gustaf före tronbestigningen. Pfalzgrefven intill tronföljarvalet 1649. Upsala 1913.

Rudbeckius, J., Privilegia quædam doctorum. Västerås 1636.

Scheffer, H., Johannes Rudbeckius. Sthlm 1914.

Stiernman, A. A., Alla Riksdagars och Mötens Besluth etc. 1, 2, Bihang. Sthlm 1728—1743.

Sveriges historia, utgifven af E. Hildebrand. 5. Sthlm 1906.

Sveriges rikes ridderskaps och adels riksdagsprotokoll. 3, 4. Sthlm 1857, 1871. 1—3 (2:a uppl.). Sthlm 1904—1906.

Svenska riksrådets protokoll. 1—14. Sthlm 1878—1915.

Söderberg, V., Historieskrifvaren A. J. Messenius. Ups. 1902.

Tengström, J., Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistorie. 2. Åbo 1822.
Innehåller »Ortus et vitæ cursus Johannes Elai Terseri.»

Tidningar utgifne i Upsala 1777. (Citeras Upsala tidningar.)
Innehåller Nils Skunks självbiografiska anteckningar.

Vauciennes, L. de, Memoires de ce qui s'est passé en Suede et aux provinces voisines depuis l'année 1645 jusques en l'année 1655 . . . Tirez des depesches de Monsieur Chanut . . . Paris 1675.

[Wallqvist, V]., Ecclesiastique Samlingar 5. Sthlm 1791.
Innehåller »Colloquium domini doctoris Terseri cum rege in Kongsöhr 1675.»
Årsag til närvärenda Svänska och Danska Kriigåt.
Öhlander, C., Bidrag till de adliga privilegiernas historia 1611—1626. Ups. 1903.

Äldre översikter.

Svedelius, W. E., Försök till en Historisk framställning af de orsaker, hvilka under Konung Carl XI:s Regering föranledde Statsskickets förändring. Svenska akademiens handlingar ifrån år 1796: 21. Sthlm 1845.
—, Om reductionen af krono- och adeliga gods under Kon. Carl X Gustafs och Kon. Carl XI:s regering. Upsala 1849—51.

Förkortningar.

A.O. = Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling.
A.P. = Sveriges rikes ridderskaps och adels riksdagsprotokoll.
H.S.H. = Handlingar rörande Skandinaviens historia.
K.B. = Kungliga biblioteket.
P.P. = Prästerskapets protokoll.
R.P. = Svenska riksrådets protokoll.
Stj. = Stiernman, Alla riksdagars och mötens beslut.
U.B. = Upsala universitetsbibliotek.
W.S. = Wahrenbergs samling.

FÖRSTA KAPITLET.

Opposition mot adelsväldet under förmyndartiden.

1.

Motsättningen mellan ståndеn är lika gammal som ståndеn själva. I en samfundsordning, byggd på privilegier och förmåner åt enskilda klasser och korporationer, måste givetvis oupphörligt och på mångfaldigt sätt dessas intressen mötas och konflikter bli oundvikliga. Man finner sålunda samtliga stånd klaga på varandra:[1] adeln på de ofrälse,[2] dessa på varandra inbördes och på adeln. Och länge överträffas klagomålen ståndеn emellan i omfattning och skärpa vida av besvär, gällande kronans fogdar och arrendatorer, oegentligheter i skattläggning och skatteuppbörd, mynt, mål och vikt och dylikt. Ännu vid förmyndartidens första riksdagar upptagas de ofrälse ståndens besvär i övervägande grad av klagomål av denna art. De präglas av en strängt konservativ grundsyn. De nyheter i fråga om skatter och skatteuppbörd, som 1620-talet medfört, ogillas, och det fordras återgång till tillståndet före de stora krigen. Arrendatorer, porttullar och accis, kvarntull, licenten på salt och spannmål borde sålunda avskaffas. Allmogen tilläte »intet ovanligit i riket begynnas, som landet retar», och prästerskapet hotade med Guds straff för den klagan, som kvarntullen framkallade.[3]

[1] Typiska äro förhandlingarna om kyrkotionden 1638.

[2] Exempel: »Per memoria till discursum om några noviteter, som prästerskapet och borgerskapet gärna vilja inträngia sig till, adelens välfångna privilegier till förkränkelse». *A.P.* 2: 212. Ett slags reduktionsyrkande gjordes 1635 av *adeln*, innebärande att då enligt den föreslagna skjutsfärdsordinantian prästerna nu frikallades för gästning, deras vederlag indroges till kronan. *A.P.* 2: 209.

[3] *Riksdagsakter*. Om allmogens inlaga 1634 se nedan s. 8, 9.

Förhållandet mellan präster och bönder var icke fritt från slitningar av flera slag, och allmogen besvärar sig länge över de förra nära nog lika mycket som över adeln. Särskilt hade bönderna svårt att finna sig tillrätta med sina själasörjares stränga fordringar i likstol. En del präster togo, påstods det, enda kon och läto icke den döde komma i jorden, förrän kon var prästen »handfången eller på kyrkiegården med liket framförd».[1] 1643 upptogos bland allmogens allmänna besvär en begäran, att regeringen ville utfärda en förordning över vad prästen skulle hava i likstol, så att bönderna måtte veta, vad de voro skyldiga att giva. Många präster gåve sig nämligen icke tillfreds med enda kon, fastän det gällde en fattig änka, som satt med stugan full av barn.[2] Den finska allmogen besvärade sig 1634 och 1635 över överdrivna fordringar icke blott i likstol utan även i påskpengar, vilka prästerna toge två- eller tredubbelt mot vad förr varit vanligt. Allmogen måste både giva pengar och göra dagsverken till prästgårdens byggande och reparation, prästehållet anställdes två gånger om året.[3] På sina håll undandroge sig prästerna gäst- och skjutsning.[4] 1635 klagade ståthållaren och allmogen i Västernorrland, att intet hospital vore därstädes, »utan vad som samblas i pungen och eljest behåller ärkiebispen och prästerne». Prästerna pålade egenmäktigt bönderna att giva kaplanerna en fjärding spannmål eller två.[5] 1643 begärde det finska prästerskapet formligen, att varje sockenbonde skulle åläggas göra sin kyrkoherde två dagsverken om året.[6] Dylika exempel på prästernas förvärvsbegär och på allmogens missnöje därmed äro icke sällsynta i källorna.

---

[1] Memorial för alle landshövdinger $^{24}/_{11}$ 1635. *Riksregistraturet.* Enligt gällande stadgar skulle prästen vid bondens eller hans hustrus död få en ko, om den efterlevande ägde 6 stycken, »och för ett gement lik, som begraves, gives 3 mark.» Res. för allm. 1643. *Stj.* 2: 1043. Jfr Ahlqvist 1: 103.

[2] *Riksdagsakter.*

[3] Resolution för allmogen i Åbo stift $^{30}/_{7}$ 1634, Till bispen i Åbo för allm. i Finland $^{16}/_{11}$ 1635, Resolution för allm. i Finland $^{16}/_{11}$ 1635. *Riksregistraturet.*

[4] Resolution för Vista härad $^{30}/_{7}$ 1634. *Riksregistraturet.*

[5] *R.P.* 5: 313, 287, 288.

[6] Resolution för prästerskapet i Åbo stift $^{30}/_{11}$ 1643. *Riksregistraturet.*

Över innehavare av förläningar har allmogen länge klagat. Särskilt behandlade tydligen krigsfolket dem tilldelta bönder illa. De togo sig själva tilldelningshemman och fördärvade dem det ena efter det andra, drevo bort kronobönderna i olaga tid och utan vederbörlig uppsägning, trängde skattebönderna från deras bördsrätt. Den övriga allmogen led förfång därigenom, att de frikallade sina bönder från deltagande i utskrivning, skjuts- och gästning samt herredagspengar. Detsamma gällde även en del adelsmän, som innehade förläningar. Klagomål över det genom frälseköpen[1] framkallade tillståndet höras första gången 1627, då det heter, att frälsemännen tillvällade sig skattebondens rättighet, plågade honom med osedvanliga utlagor, ja somliga t. o. m. drevo honom bort från hemmanet och berövade honom hans bördsrätt.[2] Vid 1633 års riksdag förekomma i allmogens besvär dock inga som helst klagomål mot adeln.[3]

Hur obetydliga, såväl till motiv som förlopp, de äldre ståndstvisterna voro, framgår klart av en liten kontrovers mellan råd och borgerskap från Gustav II Adolfs senare år. Därvid är dock att märka, att borgarståndet denna tid stod av alla politiskt lägst. Helt naturligt för övrigt. Stadsväsendet hade under Sveriges dåtida, på jordbruk och lantmannanäring nästan helt vilande ekonomiska liv tagit ringa uppsving. Städerna voro små och fattiga, deras invånare utan bildning och företagsamhet, och ståndets vanmakt på riksdagarna ökades än mer genom inre split. »Där ock någon skall straffas, så sker det med minste motu emot en stad och borgare, ty de andre stånden att angripa, som adel, präster och bönder, är intet utan högste fara», förklarade Axel Oxenstierna i rådet ännu 1642.[4] Yttrandet är betecknande för aristokratins uppfattning av borgerskapets fullkomliga betydelselöshet i politiskt avseende.

[1] Dessa började 1622. Clason, s. 185.

[2] Biavsked 7/4 1624, 15/2 1627, Resolution och förklaring 24/12 1627. *Stj.* 1: 766, 792, 801.

[3] De fyra punkterna gälla kvarntullen, lilla tullen, arrendatorerna, boskapshjälpen. *Riksdagsakter.* Res. *Stj.* 2: 848.

[4] *R.P.* 9: 441.

Vid 1629 års riksdag klagade nu ståndet bittert över de ökade utlagorna och borgerskapets minskning. Bland orsakerna till dess försvagande angives »en part av arrendatorer och andra fribröder, som landsens gode under sig hava och byggia stora hus och gårdar i städerne och intet veta av några besvär, icke heller hjälpa till denne krigsexpedition, florera och sittia alldeles frie och säkre.» Ville inte alla, som hade råd och förmögenhet, hjälpa till krigsväsendets uppehållande, vore städernas fullständiga ödeläggande och borgerskapets ruinerande att frukta.

Rådet såg i dessa »skamlige och ärerörige ord» ett hugg mot adeln och blev icke svaret skyldigt. I en vidlyftig, bitande »replica» upptagas de av ståndet angivna orsakerna till dess förfall, synas i sömmarna och riktas som anklagelsepunkter mot borgarna själva. Dessas försvagande komme sig av deras eget slöseri och oförstånd, »deres egne ordninger och oskick i all deres oppfödsel, vandel och leverne». I stället för att låta sina barn lära något nyttigt läte de dem »tillväxa bak på ugnen och i askegraven och uppfödas i kättia och lättia». Skall en borgare ge en daler eller två till fädernesländets försvar, »så åmar han sig, så klår han sig i huvudet, så knorrar han, så morrar han», men annars lever han i »frossaktig kräselighet i mat och dryck samt prakt och prål i kläder».

Rådet ville gärna veta, vilka ståndet avsåge med ordet »fribröder». Gud själv har stiftat »regementet i världen», enligt vilket den ene bör vara högre, den andre lägre, den ene med större frihet benådad, den andre med mindre. Därför bör en kristen undersåte icke förtycka, att den ene har större ära och frihet än den andra. »Ju större ära, ju större besvär.» Av de fria personer, som satt sig ner i städerna, hade borgarne endast fördel och inkomst och av deras hus staden heder.

Vid åhörandet av denna skarpa uppsträckning föllo borgarne genast till föga. De ursäktade sig och förklarade, att ordet »fribröder» ingalunda avsåge »personer av herre- eller friherreståndet» utan endast »några arrendatorer, som sittia fri uti städerne och äre rätte fribröder». Med detta lät rådet sig nöja. Lantmarskalken uttalade till rådsherrarna adelns

tack för det de »hade någerlunda ogillat borgerskapsens obillige stegring uti handel och vandel».[1]

Inte heller prästerna ha under Gustav Adolfs tid trätt i bestämd och målmedveten opposition mot adelsväldets utveckling. Möjligen har en sådan synpunkt spelat in i striden om generalkonsistoriet — aristokratin var ju de byråkratiska tendensernas bärare. Men motståndet gäller dock närmast dessa, och biskoparnas uppträdande får sin fullt tillräckliga förklaring i deras starka självständighetskänsla och krav på en av världslig ordning fri och oberoende kyrka. Naturligtvis funnos saker, där prästerskapets och adelns intressen skuro sig. En sådan var patronatsrätten, där de bägge stånden klagade över varandra, tiondens minskning till följd av det stigande antalet sätesgårdar, adelns rätt att i laga ordning återbörda kronojord,[2] vilket stundom träffade kyrkogodsen. Även andra förhållanden dragas fram i prästerskapets besvär: vissa adelsmäns vägran att efter begången missgärning undergå vederbörlig kyrkobot etc.[3]

Ståndstvisterna kunna, som av det ovan anförda torde framgå, från början icke i och för sig påräkna större intresse eller tillmätas mera vittgående betydelse än varje annan alldaglig yttring av samhällets liv. De äro uttryck för den normala friktionen mellan stånden, och man får ett avgjort intryck, att förhållanden av ovan anförda art knappast haft någon egentlig betydelse för ståndsstridens utveckling. Naturligtvis skall icke nekas, att med den enorma utveckling, adeln såväl numerärt som ekonomiskt undergick under trettioåriga krigets tid,[1] privilegieväsendets olägenheter måste bli i hög grad ökade och på samma gång kännbarare. Vilka följder denna förändring medfört för de ofrälse, är dock ännu alldeles outrett. Riksdagsbesvären, 1640-talets partiskrifter och 1650 års protestation äro allt för grumliga källor, för att man utan vidare skall kunna ta deras uppgifter för goda. Vad sär-

[1] *Riksdagsakter. R.P.* 1: 157, *A.P.* 1: 103, 106.

[2] 1617 års adelsprivilegier punkt 13.

[3] Prästerskapets besvär 1633, 1634. *Riksdagsakter.* Res. *Stj.* 2: 843, 869. Adelns besvär 1636, 1643. *A.P.* 2: 238, 3: 265.

[1] Clason, s. 152, 197 f.

skilt den abalienerade allmogen beträffar, måste man komma ihåg, att tidens rättsuppfattning i skatteböndernas hörsdrätt icke inbegrep full äganderätt enligt senare tids åskådning,[1] och att gällande lagbestämmelser om husröta, skattevrak o. d. givetvis måste få en rigorösare tillämpning, när ett enskilt intresse blev på det närmaste förbundet med deras bokstavliga efterlevnad.[2] Säkert ha nog också en del husbönder missbrukat sin ställning i ett eller annat avseende, men i det hela torde exempel på egentligt förtryck nog vara sällsyntare, än man är benägen att antaga. Ett studium av jordeböcker och rättegångshandlingar har för vinnande av säkrare och pålitligare kunskap om förhållandena på de abalienerade godsen av mig påbörjats men, såsom för mitt närvarande syfte obehövligt, tills vidare avbrutits. Att endast beröra de sociala förhållandena har intet värde, och att allvarligt söka utreda dem skulle föra in på väldiga vidder, som ännu vänta den första röjningen. Abalienationen har för övrigt endast skapat förutsättningen och dispositionen för ståndens söndring. Missförhållanden kunna inrita sig och länge förefinnas utan att kalla till liv någon social kris. På samma sätt som varje folkrörelse i historien därför torde kunna anses som frukten av enskildas beräkning eller lidelse, så är också i 1600-talets svenska ståndsstrid irritamentet i huvudsak att finna i agitatorisk verksamhet från personer utanför de ofrälse ståndena. Att i den mån källorna det medge söka uppvisa, huru ur det äldre, formlösa missnöjet ståndsstriden småningom växer fram till allt större målmedvetenhet, klarhet och skärpa, vilka inflytelser från olika håll därvid gjort sig gällande, och av vilka andra politiska stridsfrågor dess utveckling till äventyrs är avhängig, är denna avhandlings uppgift och syfte.

[1] Ekeberg, Om frälseränta, s. 1 f.

[2] I en del hänseenden fingo de abalienerade bönderna säkerligen lindrigare, än då de voro under kronan. Se *A.P.* 4: 284.

2.

Ansatser till en mera utpräglad söndring mellan ständen märkas första gången vid 1634 års riksdag. Odhners påstående, att redan 1633 ståndens besvär voro uppfyllda av beskyllningar mot varandra,[1] saknar grund i källorna, och allmogens första svar på propositionen detta år visar icke, som nämnde författare säger, prästerligt utan då väl snarare adligt inflytande. Det förordar en riksföreståndare av rådet — Axel Oxenstierna utpekas tydligt — och framhåller, att när drottningen kommer till mogna år, hon bör välja make bland den svenska adeln. Att tillskriva dessa yrkanden, vilka, synes det, närmast rikta sin udd mot Johan Kasimir och de pfalzgrevliga planerna,[2] prästerliga inflytelser, finnes, så vitt jag förstår, ingen anledning.[3]

Vid behandlingen av regeringsformen 1634 gjorde bönderna och borgarna inga anmärkningar av intresse. De förra funno den »nyttig och god» och visste intet däremot att säga, »efter som han ickie så myckit angår dem som lyda som dem uti regementet tjäna och bjuda skole».[4] Däremot ha prästerna framställt en hel del anmärkningar och yrkanden. I flera fall voro de desamma som adelns.[5] Men dessutom framlyser i

[1] Odhner, s. 9. Endast i prästernas besvär finnas, som nämnt, några klagomål mot adeln.

[2] Det heter vidare, »att svärdslinean uti denne höglovlige . . . konunglige familien så vitt ändad och brusten är, att uti detta lovlige konungariked finnes ingen man, som till den konunglige spiran haver ordinarie någen succession att förvänta».

[3] Det enda stödet för detta antagande är ett uttalande av böndernas sekreterare, enligt vilket dessa skulle ha sagt, att om de finge fatt »prästen», som skrivit svaret, ville de kasta ut honom genom fönstret. *R.P.* 3: 37. De visste tydligen inte själva, vem författaren var.

[4] Svaret på propositionen. *Riksdagsakter* 1634.

[5] Odhner, s. 27.

deras inlaga oro för en allt för stark utveckling av det aristokratiska elementet. De önskade garantier mot det monarkiska styrelsesättets avskaffande vid konungaättens eventuella utgång, fordrade uttryckligt förbud mot försäljning av skatte- och kronogods under frälse samt hävdade de ofrälses rätt till statsämbeten, varjämte i rådet muntligen framfördes begäran om uteslutande ur de adliga privilegierna av ordet »vanbördig».[1]

Ännu större intresse erbjuder ur denna synpunkt allmogens uppträdande. Denna hade man dittills aldrig sett »galnare».[2] En anonym skrift i dess namn inkastades i kansli och kammare.[3] Den är hållen i ett våldsamt språk och innehåller en uppräkning av alla de besvär, som vid denna tid tryckte allmogen.

Med alldeles särskild häftighet vänder den sig mot frälset. Det begärdes, att de många skatte- och kronogods måtte igenkallas under kronan, vilka adeln med rätt eller orätt slagit under sig och »nu bruka sig till ladugårdsgods». Ville adelsmännen ej avstå dem, borde de åtminstone göra utlagor till kronan likasom skatte- och kronobönderna. Därtill måste det dock till sist komma, när dessa blivit »utmärgade».

Skatte- och kronobönderna, heter det vidare, tvingades med hugg och slag att skjutsa adelns tjänare och drängar fram och åter i riket, när de reste i sina husbönders ärenden. Därför borde också adelns bönder, under sätesgårdarna som annorstädes, vara pliktiga att skjutsa drottningens män och tjänare, ty kronan borde väl hava lika goda privilegier som adeln. Frälsebönderna både inom och utom frihetsmilen borde vara utskrivning och boskapsskatt lika med krono och skatte underkastade, eftersom de och deras husbönder sutte lika gärna i fred som de senare. Skedde icke detta, skulle de, om uppror komme i riket, först bliva angripna och deras gårdar förödda. Att adeln frikallat sina underhavande för begravningshjälpen, förargade allmogen icke litet, liksom

[1] Prästerskapets inlaga tryckt hos Bovallius, s. 21 f. — Om »vanbördig» *R.P.* 4: 183.

[2] Odhner, s. 26. Om yttringar av oron *R.P.* 4: 144, 167, 169.

[3] *R.P.* 4: 186, 200.

konungen icke dött likaväl för deras som för allmogens välfärd.

Bleve icke »all oordning och landsfördärv» i tid avskaffade, nödgades bönderna taga Gud till hjälp och själva sätta sig i sina gamla villkor, föröda arrendatorerna, »skjutsa adelsmans tjänare, dit de längst vara skulle», och själva försvara sina hemman. De märkte väl, att adeln nu av all makt sökte göra bonden »till livegen träl och prackare». Så länge de stora herrarna nyttjade kronans inkomster och läte sig dagligen traktera ur drottningens kök och källare, komme de ej ihåg bondens nöd och eländighet. — På det exemplar av skriften, som något senare inkastades i kammaren, var på slutet tillfogad en hotelse, att efter som de icke finge något gott besked och endast såge sig föraktade, skulle det de i skriften utlovat »bliva efterkommet, ehuru länge ded ock dröjer».[1]

Även i de offentliga handlingarna har allmogens missnöje, om det än icke tagit sig så starka uttryck, givetvis satt

[1] Att det endast varit *en* skrift (ej, som Odhner s. 26 tror, två) framgår av brev från Per Banér till Per Brahe av den 7/8 1634 i *Skoklostersamlingen*: »Vad för en skrift, som uti kantselit, medan Grubben var här, är bleven inkastad, och sedan han förrest, en lika lydande, och ändock något värre till beslut, uti räkningekammaren instucken, däd kan min broder aldrabäst av bemälte sekreterare förnimma». Den finnes bland *Strödda acta historica*: »Copia av den hårda supplikation, funnen utan för rådkammardörren på Stockholms slott den 22 juli a:o 1634». På slutet står följande anteckning: »Den 4 augusti inkastades uti räkningekammaren en lika lydandes skrift, allenast var efterföljande clausula nedan under skreven», varefter följer den i texten meddelade hotelsen. Datumuppgifterna stämma alldeles med *R.P.* 4: 186, 200. Identiteten bestyrkes ytterligare av följande passus: Bönderna skulle, heter det, gärna öppet ha framfört sina klagomål, »men efter man fängslar dem, som på en allmän riksdag sanningen talar, och undsäjer dem till livet», måste de på detta sätt tillkännage sin nöd. Detta torde syfta på en episod, som inträffade under ett av drotsens besök på ståndets samlingsrum. En bonde gjorde då »mytemakeri» och blev därför fängslad. *R.P.* 4: 153. — Skriften är författad i hela ståndets namn. Den kallar sig »Menige herredagsallmogens enhällelige klagepunkter, mening och ödmjuke begäran». — *R.P.* 4: 144 talar om en nu förkommen »obetänkt klageskrift», som ordentligen inlämnades på kansliet, men som även den väckte missnöje.

spår. I svaret på propositionen begäres, att frälset, inom som utom frihetsmilen, måtte vara boskapsskatten lika med allmogen underkastad. Vidare klagas över missbruk med försvarskarlar på sätesgårdarna. Vid utskrivningen hände det somligstädes, påstods det, att fast tvenne adelstjänare bodde jämte bonden på ett skattehemman, den sistnämnde skrevs ut men de förra befriades.[1] Men detta är ju jämfört med innehållet i den anonyma skriften endast obetydligheter.

Vad som ur denna avhandlings synpunkt med hänsyn till framtiden skänker 1634 års riksdag dess största intresse, är de ofrälse ståndens ställning till abalienationen, så mycket märkligare, som frågan nu — före frälseköpens igångsättande på allvar — strängt taget saknar verklig politisk aktualitet. Redan höres från allmogen kravet på reduktion, om också betydelsen därav i hög grad minskas därigenom, att ståndet icke vågar offentligt stå för det eller framställa det i tillräckligt bestämd form. Så långt ha icke heller prästerna gått. Biskoparna uttalade i skarpa ord sitt ogillande av böndernas skrift. »Ded är en farlig skrift och av en bov skreven», yttrade Rothovius, och Bothvidi fann det vara en upprorisk skrift, som kunde »omstöta land och kungeriken».[2] Men dessa uttalanden innebära ju på intet sätt något ståndpunktstagande till i skriften framställda yrkanden.

Förklaringen till den detta år så hastigt uppflammande oron kan vara den, att lugnet under 1620-talet berott på trycket av konungens mäktiga personlighet, verksamt vare sig han själv var när- eller frånvarande, under det den svaga och söndrade rådsregeringen saknade förutsättningar att i samma grad leda ståndens överläggningar. Även kunde väl den aristokratiska förmyndarregeringens tillkomst hos de ofrälse kalla till liv farhågor, att styrelsen skulle begagnas i det egna ståndsintressets tjänst. Ur mer än en synpunkt tedde sig för samtiden Gustav Adolfs död såsom innebärande ett systemskifte. Konungen hade aldrig varit rätt gillad av det främsta ståndet. »Det var gemenligen K. Maj:ts natur, att han gärna augmenterade sine regalia och konglige höghet

[1] *Riksdagsakter.*

[2] *R.P.* 4: 187.

och diminuerade och avskar andres privilegier», förklarade riksmarsken några år efter hans död.[1] Gustav Adolf hade öppen blick för vådorna av adelns övervälde i samhället, missbruk av privilegierna beivrades, bönderna skyddades, och sin rätt bevakade konungen med styrka.[2] Adeln måste likaväl som andra stånd ta sin andel av ansvar och bördor för de stora företagen, och inte ens konungens närmaste förtrogna rönte i detta avseende någon skonsamhet.[3] Också klagades 1634 på Riddarhuset, att »alla deres privilegier vore graverade och borto och således icke vore några adelsmän».[4] Av den aristokratiska förmyndarstyrelse, som 1634 års regeringsform insatte, borde adeln däremot kunna hoppas en helt annan hänsyn.[5]

Medveten uppfattning härav kan emellertid förutsättas endast hos prästerskapet, det enda av de ofrälse stånden, som denna tid ägde nödig bildning och politisk insikt. Allmogens uppträdande kan icke därur förklaras. Bland den misstänktes danska och polska stämplingar ha varit verksamma.[6] 1633 ha med säkerhet från polskt håll försök gjorts att stifta oro i landet.[7] 1635 års rådsprotokoll nämner en bonde, som i Västergötland »utspritt de polnische patenta.»[8] I dessa talades om den »osäjeliga träldom», som svenskarna nu voro undergivna, och uppräknades de mångfaldiga pålagor, som tryckte allmogen. Även antyddes, att några deras »orolige medlemmar» ville »riva och slita» om kronan.[9] Dylika inflytelser låta

[1] *R.P.* 6: 361.

[2] Se Arckenholtz 3: 186 noten, *R.P.* 6: 380, Öhlander, Adelsprivilegierna, flerstädes.

[3] Exempel *A.O.* 2, 3, 111. Gabriel Gustavsson underrättar sin broder Axel om att denne vore »i denne utskrivningen ock intet utan skada avkommen, ty allt hans arbetsfolk ved Tidön, som icke hava gått till hans disk och duk på gården, äre utskrevne och icke en kunnet fries, oansett H. K. M:t därom noksamt är tilltalt vorden».

[4] *A.P.* 2: 80. Jfr Clason, s. 298.

[5] Gabriel Gustavsson gav 1633 på Riddarhuset löfte om största möjliga tillmötesgående. *A.P.* 2: 17.

[6] *R.P.* 4: 187.

[7] *R.P.* 3: 8, 62.

[8] *R.P.* 5: 157, 159.

[9] Ett exemplar av manifestet, som är daterat Thorn $^{30}/_{6}$ 1635, finnes i Palmsköld 40, *U. B.*

även 1634 väl tänka sig. Otvivelaktigt ha även missväxt och hungersnöd sin andel i oron.[1]

Huvudorsaken till ständernas motsträvighet såg samtiden emellertid på annat håll. Åtskilliga vittnesbörd betyga, att misstankarna mot aristokratin hade sin härd i hovet närstående kretsar. Ursprunget till åtminstone en del av de anmärkningar, som hos adeln och prästerna gjordes mot regeringsformen, har därför också sökts här.[2] A. B. Carlsson har gjort försök att närmare bestämma upphovsmännen och finner ingen tvekan kunna råda om att det varit Gyllenhjelm och Nils Bjelke. Skälet härför är, att de vid andra tillfällen gjort gällande liknande synpunkter, d. v. s. det är då närmast adelns med åberopande av 1595 och 1602 års urkunder framställda fordran, att tillsättande av högre ämbetsmän skulle ske efter ständernas hörande, som skulle leda tankarna på de bägge nämnda herrarna.[3] Mot detta resonnemang talar emellertid, att riksamiralen den 20 maj, då frågan i rådet diskuterades, bestämt uttalade sig mot ständernas deltagande i valet.[4] Även i övrigt stod Gyllenhjelm under förmyndartidens första skede i bästa överensstämmelse med rådsmajoriteten. T. o. m. i tvisten mellan rådet och Johan Kasimir tog han det förras parti i det väsentliga: frågan om tronföljden. »Det är skäligt», yttrade han, »att man låter H. F. N:de Stegborg pantevis till H:s M:ts mogne år, ty själve naturen kräver, att man fordrar H. F. N:des barn så mycket mögeligit med hus och boning, efter de av konglig blod födde äre. Men på succession och rättighet till riked kan H. F. N:de intet rekommenderes, utan om sådant begärt bliver, tå måste det avslås.»[5] Ännu 1638 kan man icke finna, att han i något egentligt avseende skilt sig från rådsmajoriteten. Han biträdde sålunda det första beslutet om försäljning av krono- och skattegods under frälse. »Ingen konung kan billigt annihilera, vad com-

[1] *R.P.* 4: 82, 85, 87, 194.

[2] Odhner, s. 30, 31.

[3] *Historisk tidskrift* 1911, s. 28.

[4] A. a., s. 14.

[5] *R.P.* 3: 158. Om dessa förhandlingar se Odhners uppsats i *Nordisk Universitetstidskrift* VIII: 4: 27 f.

muni consensu är beslutit till fäderneslandsens bästa», förklarade han under debatten, och något senare yttrade han: »Bättre skattar jag apprehendera de medel än låta fäderneslandet ruineras».[1] Även i tvisten mellan rådet och Maria Eleonora ställde han sig på det förras ståndpunkt och gav änkedrottningen skulden.[2] Det förefaller därför föga troligt, att det är från Gyllenhjelm, som motståndet mot regeringsformen 1634 utgår. Snarare skulle man då gissa på Johan Kasimir, som just befann sig i tvist med regeringen, och i vars intresse det väl kunde ligga att bereda denna svårigheter. Även andra funnos, som starkt betonat ständernas rätt till deltagande i statsstyrelsen. Så Johan Skytte[3], som därtill otvivelaktigt var mycket missnöjd med förmyndarvalets utgång. Jag känner mig starkt böjd att misstänka inflytelser från dessa bägge håll. Detta gäller då särskilt det av prästerna framställda kravet på förbud mot frälseköpen — att abalienationen icke stod i överensstämmelse med deras åskådning är sedan gammalt känt.[4]

Efterdyningar efter 1634 års oro märktes även följande år. Då riksamiralen på sensommaren 1635 företog en resa i Bergslagen i ändamål att upptäcka malmådror,[5] kom han till tals med dalkarlarne, som voro häftigt förbittrade på herrarna. En hade yttrat: »Lät stå till vintren, så vele vi väl byta deres håvor». Vid ett tillfälle hade en bergsman förklarat, att det ej bleve gott, »förr än bergsmännen draga Jakob Näfs kjortel på sig».[6] Även vid riksdagen samma år förekommo antydningar om missnöje bland allmogen.[7] Biskop Rudbeckius

[1] *R.P.* 7: 226.

[2] Brev till Pfalzgrevinnan Katarina $^{8}/_{10}$ 1638. *Stegeborgssamlingen.*

[3] Odhner, s. 41.

[4] I ett brev från Per Banér till Per Brahe $^{7}/_{8}$ 1634 heter det, att »allt är väl avlupet och förmodeligen med allas contento, undantagandes en persons, den min broder väl övertänkia kan, vilken som den är». — Den åsyftade måste vara antingen Johan Skytte eller Johan Kasimir. *Skoklostersamlingen.*

[5] Brev till Johan Kasimir $^{24}/_{9}$ 1635. *Stegeborgssamlingen.*

[6] Rannsakning om Matts Mickelsson vid Skinnskatteberg i *Strödda acta historica*, *R.P.* 5: 339.

[7] Odhner, s. 57.

gjorde nu ett försök att samla de olräise till gemensamt uppträdande i en viss fråga. De gjorde nämligen då samtliga ett anlopp mot kvarntullen, vars egenskap av extraordinarie pålaga, beviljad allenast till krigets utförande, hävdades.[1] Att verkliga förhandlingar de tre ståndén emellan förekommit, visar en högst ovanlig händelse vid riksdagens avslutande. Sedan Rudbeckius, som förde ordet å prästerskapets vägnar, tackat Gud och regeringen, vände han sig till borgare- och bondeståndén, »görandes ock dem en vidlyftig tacksäjelse» för det de så förtroligen plägat råd med prästerskapet över »riksens svåra och högviktige ärender». Han begärde, att ståndén alltid ville »uti slika och andre samkvämb och occasioner continuera och städs ett förtroget hjärta och sinne till var andra inbördes draga». Efter biskopen talade borgmästaren i Stockholm och böndernas talman »nästan med samma mening som bispens tal lydde, dock med få ord».[2] Ett dylikt samarbete var något nytt: den snillrike Västeråsbiskopen höll på att skapa sig en självständig politisk maktställning.

Till all lycka för regeringen visade sig emellertid Rudbeckius snart, som rikskanslern sade, icke vara så god politikus, som han föregavs.[3] I ett 1636 års bönedagspatent åtföljande brev till stiftets prostar fällde han en del skarpa ord, som utan svårighet kunde fattas såsom syftande på regeringen. De rika och mäktiga, säger han där, som andra skola regera och förestå, föregiva, att de söka det allmänna bästa, att de vilja förbättra landets drätsel och inkomster. Han gisslar nu deras girighet, högfärd och överflöd, prakt och pråi i byggnader, kläder, mat och dryck. Prästerna rättade man sig icke efter. »Var är nu för grov synd, som icke med penningar kan försonas!»[4] För detta brev, som man ansåg vara skrivet i avsikt att svärta regeringen och uppegga undersåtarne mot

[1] Allmogen uttalade även en förhoppning, att vid freden boskapsskatten skulle avskaffas.

[2] *Riksdagsakter.* Präster och bönder inskärpte med anledning av förslag om inrättande av en tjänstefolksstadga nödvändigheten, att vårt folks urminnes frihet bevarades okränkt. Jfr *R.P.* 5: 262.

[3] *R.P.* 6: 464.

[4] Ett exemplar i K. 2, *U.B.*

den,[1] så väl som för sin samtidigt tryckta ehuru ännu icke utkomna bok »Privilegia quædam doctorum»[2] måste biskopen stå till rätta vid sommarens utskottsmöte och blev av kanslern skrämd till underkastelse. Han förbigicks vid ärkebiskopstillsättningen, och med hans ställning på riksdagen är det för alltid förbi.[3]

Härmed är också den för förmyndarregeringens auktoritet så hotande utveckling, som 1633—1635 års riksdagar inlett, avbruten. 1638 och 1640 behärskade rikskanslern med järnhand ståndens överläggningar. De minsta försök till angrepp på adelns privilegierade ställning medförde skarpa tillrättavisningar.[4] Opposition tåldes icke under förmyndartidens glansperiod. »Man måste intet tillstädja, att någon präst, bonde etc. kastar fäderneslandet omkull», har Oxenstierna yttrat.[5] Särskilt året 1640 betecknar höjdpunkten av hans välde över riksdagen.

Att fullständigt kväva varje uttryck av missnöje var dock naturligtvis icke möjligt. Prästerna knorrade över missbruk av adelns tiondefrihet och över kyrkoägornas minskning,[6] allmogen begärde 1638, att frälset skulle lika med dem undergå boskapsskatt och utskrivning samt vidare alla försvarskarlar utskrivas, som icke vore i sina herrars årstjänst eller dagligen ginge till deras disk och duk. Bland orsakerna till tiondens minskning angåvos de många säterier, som redan funnos eller nu upprättades i de bästa sädesbygderna. Slutligen klagas, att adelsmän gjorde intrång på allmänningsskogarna, i det de där uppbyggde torp.[7] Upploppen i vissa landsorter 1638 ansågos däremot bero på missnöje med småtullar och accis samt tullnärernas övermod.[8]

[1] *R.P.* 6: 422.

[2] Av »Privilegia quædam doctorum» finnas två editioner, av vilka den ena i företalet innehåller liknande uttryck som prostebrevet. I den andra äro dessa borttagna.

[3] Skildringar av utskottsmötets förlopp hos Franzén och Scheffer.

[4] Ett exempel från 1638 i brev från Baaz till Johan Kasimir $^{27}/_{1}$. *Stegeborgssamlingen.*

[5] *R.P.* 6: 397.

[6] Påminnelser om kyrkotionden 1638, Postulata 1640. *Riksdagsakter.*

[7] *Riksdagsakter.*

[8] Utskottsmötets beslut 1639. *Stj.*, Bihang, s. 309.

Ännu vid 1630-talets slut kan sålunda näppeligen bli tal om någon egentlig ståndssöndring. 1634 års riksdag är en ensamstående episod. Och även i de högre kretsarna finner man endast sporadiskt vittnesbörd om oppositionella stämningar. Missnöje fanns nog, men det vågade sig icke fram i dagsljuset under rikskanslerns stränga spira.[1] Vid övergången till det nya årtiondet vaknar oppositionen emellertid till nytt och kraftigare liv. Därvid kommer främst uppfattningen inom konungahuset, bland dess fränder och vänner i betraktande.

[1] Jfr Odhner, s. 72 not 2.

3.

Från en stormanssläkt bland andra hade Vasaätten höjt sig till tronen. Förhållandet glömdes icke varken av de övriga familjerna eller av Vasarne själva. De senare betraktade alltid med misstro och illa dold fruktan sina fränder bland högadeln: Erik XIV:s, Johan III:s och Karl IX:s regeringar få till god del sin prägel därav. Och de förra kunde icke i börd och förtjänster anse sig själva så djupt underlägsna, att ej ännu på 1600-talet för en och annan kronans glans skimrade som något icke allt för ouppnåeligt. I det första av okänd författare skrivna svar på regeringens proposition, som allmogen 1633 inlämnade, förutsättes en inhemsk adelsman som möjlig make åt drottningen och hävdas lämpligheten av ett sådant gifte.[1] Måhända ha de rikskanslern tillskrivna planerna med hänsyn till sonen Erik[2] icke varit författaren okända. För dem kan Oxenstierna icke klandras. Redan syntes hegemonin i den svenska staten ha övergått till hans ätt — varför skulle icke detta faktiska förhållande kunna legaliseras på sätt lag, hävd och rättsuppfattning otvivelaktigt medgåvo.

Har Oxenstierna tidigare umgåtts med dylika högtflygande tankar, har han i varje fall tämligen snart uppgivit dem. Ståndsbrödernas avundsjuka, oviljan inom konungafamiljen, drottningens uppväxande under mot honom fientliga inflytelser voro alltför mäktiga faktorer, för att icke en statsman av hans rang skulle lämna åt dem en bestämmande roll i sina rådslag. I tävlan om drottningens hand blev det snart tydligt, att Karl Gustav skulle utgå som segrare, och planerna för Erik Oxenstierna begravas — utom av avundsmän och motståndare, för vilka de till den unge herrns giftermål ut-

[1] *Riksdagsakter.*

[2] Odhner, s. 8.

gjorde ett verksamt medel att underhålla drottningens misstänksamhet.

Även andra planer tillskrevos den åldrade rikskanslern. Då han icke kunde få se sin ätt på tronen, skulle åtminstone makten inom staten bevaras åt aristokratin, där denna för närvarande utövade obestridd ledning — ett förhållande, varåt den yngre generationens lysande gåvor syntes utlova fortvaro. Dessa misstankar ha sin härd inom kungahuset och bland dess vänner. Detta skänker åt den allmänna motsättning mellan konungadöme och aristokrati, som i hela Europa karaktäriserar tidevarvet, i Sverige även ett rent dynastiskt drag: Vasarnes fruktan för de alltmera dominerande Oxenstiernorna har ingått däri som ett för visso ingalunda oväsentligt moment.

Änkedrottningens ovilja mot rikskanslern bottnar i mycket i hennes eget oresonliga och nyckfulla temperament, för vars yttringar rikskanslern icke kunde taga den hänsyn, hon själv krävde. Men därjämte spelar otvivelaktigt in fruktan, att den lidelsefullt älskade dottern skulle tvingas till en för det högborna blodet vanhedrande mesallians. Bland de utgjutelser, danske residenten Vibe redan 1635 fick till livs, var även en herrarna tillskriven plan att gifta bort Kristina med en av deras egna, därvid främst Erik Oxenstierna sades komma i åtanke,[1] och i »Copia schreibens» påstås, att osämjan mellan änkedrottningen och rikskanslern uppkommit därigenom, att den förra hos sin dotter motarbetat dessa giftermålsplaner.[2] Desamma voro också i huvudsak orsakerna till pfalzgrevarnas misstro. Johan Kasimirs och Karl Gustavs uppfattning av sin ställning i Sverige är ännu ej utredd, lika litet som deras politiska åskådning.[3] Regeringens handlingar uttyddes i varje fall i den pfalzgrevliga kretsen alltid till det värsta, och säkerligen fann ej endast Karl Gustavs lärare »Copia schreibens» »träffelig».[4] Att den unge prinsen ogillade frälseköpen, är

[1] Vibe till danska regeringen $^{6}/_{9}$ 1635. *Fryxell*, Handlingar 1: 63.
[2] Se s. 34.
[3] Rosengren knappast snuddar vid dessa problem.
[4] Se s. 34.

sedan gammalt känt;[1] hans hat mot rikskanslern framlyser överallt i hans brev.[2]

Det största intresset i detta sammanhang tilldrar sig emellertid den gamle riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhjelm, detta såväl på grund av den relativa fullständighet, källorna medgiva vid tecknandet av hans politiska åskådning, som på grund av den betydelse för 1640-talets storpolitiska händelser han, som av det följande skall framgå, otvivelaktigt utövat. Ett studium av hans verksamhet och uttalanden ge icke det intryck av uteslutande svaghet och kraftlöshet, som Odhner funnit vara utmärkande för honom under denna period av hans liv.[3] Sin store motståndare, rikskanslern, var han visserligen icke i något avseende vuxen, för dennes överlägsna kraft vek han undan, men detta behöver ju inför en man som Axel Oxenstierna icke läggas honom till alltför stor last. Gyllenhjelms uttalanden i rådet äro oftast utförliga, klara och kloka. Initiativ och framtidsblick fattades honom icke. Någon gång får han t. o. m. beröm av Oxenstierna, såsom 1642 för det han så »mäkta väl diskurerat och ventilerat» frågan om utskrivningens anställande på bästa sätt.[4]

Av förslag, som riksamiralen framställt, må nämnas följande. 1639 menade han, att hären helt och hållet borde rekryteras medelst rotering, så att 6 krono- och skatte- och 12 frälsebönder alltid skulle hålla en knekt och i övrigt vara fria för utskrivning[5] — i princip samma metod, som under Karl XI blev verklighet. 1641 uppläste han i rådet ett projekt, som avsåg införande av en ordentlig arbetsordning vid rådets sammanträden, enligt vilket en särskild dag i veckan skulle ägnas åt vart collegiums ärenden.[6] 1643 uttalade han sig för införande av ordentlig kyrkobokföring, med skyldighet för kyrkoherden att anteckna födelse, dödsfall och flyttning. För-

[1] Carlsson, Pfalziska huset 1: 8, 9 noterna. Om Johan Kasimir *Anecdotes de Suède*, s. 31.

[2] Rosengren, s. 195.

[3] Odhner, s. 38.

[4] *R.P.* 9: 490.

[5] *R.P.* 7: 571.

[6] *R.P.* 8: 497.

slaget funno rikskanslern och de andra rådsherrarna »icke practicabelt»[1] — vem som här hade den klarare blicken är icke svårt att se. 1645 framlade han ett förslag om köphandeln och omnämnde ett annat, som avsåg tjärproduktionens upphjälpande.[2] För bergsbruket var han särskilt intresserad. 1635 företog han som nämnt en resa i Bergslagen i avsikt att upptäcka malmådror. Gyllenhjelms höga ålder utmärkes sålunda av ett vaket och mångsidigt intresse för samhälleliga spörsmål; nekas skall dock icke, att man ibland också finner uttryck för en begynnande senilitet.

Brytningen mellan Gyllenhjelm och den oxenstiernska kretsen synes icke ha inträffat förr än just vid övergången mellan 1630- och 1640-talen. En skildring därav, så långt bevarade källor det medgiva, har gjorts av Almqvist i hans uppsats »Karl Karlsson Gyllenhjelm mot Oxenstiernorna 1630—40»[3], till vilken här hänvisas. Under förmyndartidens sista år står Gyllenhjelm sedan i bestämd motsättning till det härskande partiet och dess politik. Öppet har han uppträtt däremot endast med anledning av de förnyade godsförsäljningarna 1641, och då knappast under några mera imponerande former.[4] Däremot har han genom ett antal till drottningen inlämnade skrivelser och förslag sökt motverka rikskanslern och hans fruktade planer.[5]

Att utreda orsaken till denna nu inträdda motsättning mellan Gyllenhjelm och Oxenstiernorna ligger givetvis utom ramen för denna avhandling. Det är troligt, att rikskanslern

[1] *R.P.* 10: 282.

[2] *R.P.* 11: 28.

[3] *Personhistorisk tidskrift* 1911, s. 17 f.

[4] *R.P.* 8: 573, 574, 584, 587—589, 591. — Odhner, s. 104.

[5] Odhner, s. 101, 117, 120. Det är antagligt, att även den i samlingarna talrikt förekommande, stundom »Ett remarkabelt brev, skrivit till Hennes Maj:t Drottning Kristina Augusta av en förnäm Sveriges rikes råds person» kallade och 20/5 1644 daterade handlingen har riksamiralen till författare — den citerade avskriften finnes i Engeströmska samlingen (B I, 2, 11) på *K.B.* I fransk översättning Arckenholtz 1: 168. Jfr Odhner, s. 123. Innehållet överensstämmer så fullständigt med de uttalanden, som Gyllenhjelm gjort i andra skrivelser, att det inte gärna kan ha flutit ur någon annans penna. Dess halvt förmanande ton kan inte heller någon annan ha använt.

låtit undfalla sig en del övermodiga yttranden — därtill måhända föranledd av änkedrottningens ofta utmanande uppträdande. Danske residenten Vibe berättar sålunda, att med anledning av hotelser, som denna utslungat och som från Danmark inberättats, Oxenstierna i rådet yttrat, att därest Danmark genom unga drottningen ämnade anställa ett blodbad mot dem, som troget tjänte fäderneslandet -- i likhet med vad förut skett — kunde man lätt förekomma sådant genom att antingen inskränka drottningens makt eller t. o. m. alldeles hindra henne från att komma på tronen.[1] Att händelserna under Karl IX:s tid allt fortfarande kastade sin skugga framför sig, synes även av ett yttrande av riksmarsken 1641 med anledning av Gyllenhjelms fronderi ifråga om godsförsäljningarna, att »de hava att frukta tempora sådane som i konung Caroli tid».[2] Att några dunkla intriger, avseende »ett formligt kasserande av det pfalziska husets successionsanspråk», förekommit,[3] är däremot högst otroligt.

Ett försök att fastställa huvuddragen av riksamiralens uppfattning i de frågor, som med denna avhandlings ämne stå i direkt sammanhang, och sådan den under 1640-talet i hans yttranden och skrivelser framträder, skall i det följande göras. Gyllenhjelms ledande princip var kärleken till fosterlandet och det kungahus, som han själv, om än icke juridiskt, tillhörde. Brevväxlingen med Johan Kasimir[4] ger häråt ett levande uttryck; enligt Kristinas eget vittnesbörd älskade han henne som sin dotter.[5] För honom voro Sveriges och Vasaättens öden oupplösligen förbundna. Den ärftliga successionen var villkoret och förutsättningen för rikets bestånd och dess invånares välfärd.[6] De »bullersamma» konungaval, som alltid åt-

[1] *Fryxell*, Handlingar 1: 84.

[2] *R.P.* 8: 592.

[3] *Personhistorisk tidskrift* 1911, s. 18. Uttrycket »quelque finesse serpentine etc.» (a. a. s. 24) behöver ju endast syfta på styrelsens allmänna riktning, för vilken Gyllenhjelm nu genom Johan Oxenstiernas inval i rådet fått sina ögon öppnade.

[4] Gyllenhjelms brev till J. K. i *Stegeborgssamlingen*, J. K:s i *Gyllenhjelms samling*.

[5] Arckenholtz 3: 46.

[6] . . . »ma patrie, le bien de la quelle depend après la benediction divine de la prosperité et regime bien heureux de nostre royne très

följa valriket, vore ett lands största fördärv och måste till varje pris för Sveriges del undvikas.

Men fördraget mellan riket och konungaätten hängde vid denna tid på en skör tråd, och Gyllenhjelm tvivlade icke, att i händelse av drottningens död de mäktigaste skulle komma i strid om kronan. Så hade skett förr, och detsamma hade säkert inträffat efter Gustav Adolfs död, om ej Kristina redan varit förklarad för arvinge till riket. I framtiden skulle stormännen för visso sönderslita fäderneslandet och underkuva sina medbröder, om icke successionen betryggades genom drottningens giftermål.[1]

Med den starka känslan av samhörigheten mellan fosterlandets och konungaättens öden förenas hos Gyllenhjelm en djup misstro mot aristokratin och en rotad övertygelse, att dennas strävan i grund och botten ginge ut på arvrikets störtande. Särskilt Oxenstiernornas växande inflytande och rikedom syntes honom en fara. Det var Johan Oxenstiernas inträde i rådet, som 1639 på allvar väckte hans farhågor till liv. Han ser däri ett utslag bland flera av en »listig plan det kungliga huset och dess arvsrätt till förfång, större delen av adeln till undertryckande och fäderneslandet till träldom».[2] Denna Oxenstiernornas överväldigande maktställning måste brytas. I en till drottningen några år senare ingiven skrivelse ger Gyllenhjelm henne råd med avseende härpå. Hon borde älska alla sina undersåtar lika, »icke anseendes släkter och partier». De mäktigaste ville växa än större, vilket vore andra till förtryck och styrelsen till fördärv. Drottningen borde väl icke avsätta dem, som levde och vore »i bruk», men hädanefter »omplantera och beblanda allehanda släkter till allehanda ämbeten och tjänster uti kollegierna så väl innan som utan råds», så att hon själv ensam behölle högsta makten.[3]

vertueuse et par ses successeurs hæreditaires selon l'alience du royaume avec la royale famille Gustaviane, tant de fois renouvellée et redintegrée». Brev till Karl Gustav 7/1 1646. *Stegeborgssamlingen.*

[1] Brevet av 1644.

[2] *Personhistorisk tidskrift* 1911, s. 24.

[3] »Betänkiande om denna tidsens lägenhet och tillstånd uti H:s K. M:ts halva regeringsår». *Gyllenhjelms samling.*

I abalienationen torde Gyllenhjelm snart ha sett en väg, aristokratin för sig öppnat till konungamaktens försvagande och eget riktande. Redan 1640 synes han ha blivit tveksam,[1] och 1641 bär rådsprotokollet vittnesbörd om hans från rådsmajoriteten skiljaktiga uppfattning.[2]

På Uppsala universitetsbibliotek finnes i avskrift ett riksamiralens betänkande,[3] skrivet förmodligen i detta sammanhang, däri Gyllenhjelm framlägger *sina* förslag till penningnödens avhjälpande. Det är av intresse att se, vilka finanspolitiska grundsatser Gyllenhjelm vill sätta i stället för Oxenstiernas. Han vill flytta krigets tyngd från allmogen, som icke vidare finge betungas, över på aristokratin. I första rummet föreslås, att de högre ämbetsmännens löner tills vidare innehållas, med början hos regeringen själv. Antalet av kronans tjänare i mera underordnad ställning borde kunna avsevärt minskas. Av rika köpmän kunde penningar upplånas mot säkerhet icke allenast i »visse landsändars räntor uti visse adelige personers deposition» utan också i de förmögnares egna arvegods, naturligtvis med ägarnes frivilliga samtycke. Slutligen kunde räntorna av änkedrottningens livgeding anslås till krigsutgifterna.

Dessa förslag torde aldrig ha kommit till rådets kännedom och kunde följaktligen icke få någon praktisk betydelse. Detta hade för övrigt helt säkert under inga omständigheter skett. Därtill stredo de för mycket mot de grundsatser, på vilka ståndssamhället vilade, men med sina krav, att de tyngsta bördorna skulle bäras av de starkaste skuldrorna, peka de mot tider, som först sent skulle komma.

I övrigt för Gyllenhjelms politiska uppfattning med dess betonande av konungahusets och rikets intima samhörighet samt utpräglade misstro mot aristokratin och dennas förmodade planer på arvrikets avskaffande tanken tillbaka till de politiska

[1] *Personhistorisk tidskrift* 1911, s. 34.

[2] *R.P.* 8: 573, 574, 587—589, 591, 601.

[3] Avskriften är enligt egen attest gjord av den från 1650 bekante Kristoffer Siggonis i Fors. Den heter »Copia av itt s. riksadmiralens förslag till kronans understöd och till soldateskans avbetalning». — Det är fråga om undsättning åt Johan Banér. E. 398, *U. B.*

striderna under hans egen ungdomstid, till 1590-talet och hertig Karls grundsatser, misstankar och strävanden. Ett studium av riksamiralens skrifter visar, att han ännu lever i sin ungdoms tankevärld, bestämd av de föreställningar och stämningar, dessa upprörda tider hos hertigens son outplånligt intryckte. Ur denna tids urkunder hämtar han materialet för sina egna politiska funderingar.[1] Varje avvikelse från samhällsskick och statsliv, sådant det gestaltade sig vid seklets början, syntes honom en fara för fäderneslandet. Gyllenhjelms uppfattning är sålunda strängt konservativ. Den har som sådan sin stora begränsning. Riksamiralen förstår ej, att ändrade tidsomständigheter ställa nya krav. Men i denna uppfattning lever dock mycket av de goda traditionerna från den stora revolutionens brytningstid.

Till dessa hör otvivelaktigt även det starka hävdandet av ständernas rätt och av jämvikten i samhället. Det ena ståndet finge icke förhäva sig över det andra, adeln icke över allmogen, den ena adliga ätten icke över den andra. Varje stånd skulle hållas vid sina välfångna privilegier[2] och inga besvär påträngas dem utan deras eget samtycke på fria riksdagar. Även de förnämsta ståndeu, grevar, friherrar, gamla släkter av adeln, borde hållas i »vördning och god affection».[3] Grevar och friherrar vore »ornamenta regni».[4] Man finner Gyllenhjelm på Per Brahes sida vid hävdandet av grevarnas och friherrarnas rättigheter gent emot rikskanslern.[5] Demokratisk i nutida bemärkelse var riksamiralens åskådning minst av allt.

Den som hade rättigheter borde dock även hava skyldigheter och adeln sålunda deltaga i bärandet av bördorna för kriget.[6] Gyllenhjelm har uttalat sig för att adelsmännen borde tvingas själva rida för sin rusttjänst för att hålla sig övade.[7]

[1] Exempel *Personhistorisk tidskrift* 1911, s. 31, 34.

[2] 1633 uttalade han sig för att adelns privilegier skulle bekräftas. *R.P.* 3: 35.

[3] »Betänkiande om denna tidsens lägenhet och tillstånd.»

[4] *R.P.* 9: 112.

[5] Odhner, s. 102.

[6] Exempel *R.P.* 1: 33, 9: 53, 10: 565.

[7] *R.P.* 9: 39 noten.

I kvarntullen såg han »en skälig och rättvis pålago», därför att här den rike måste mer utgöra än den fattige. Dess ersättande med mantalspengar gillade han därför icke.[1] Allmogens väl låg honom mycket om hjärtat. Ofta har han i rådet fört dess talan.[2] »Många saker flera vore väl till att ihugkomma och betänkia, synnerligen om gemena mans och allmogens länglige och margfallige besvär någerlunda att lindra», heter det i en av hans skrivelser.[3] Av bönderna omfattades han också med mycket förtroende. Då dalkarlarne 1635 utgöto sig i hotelser mot herrarna, undantogo de alldeles Gyllenhjelm. »Eder hålle vi för vår överhet, efter I ären konungabarn», yttrade de.[4]

I förmyndartidens början har Gyllenhjelm vid flera tillfällen menat, att ständernas samtycke även vid viktiga avgöranden icke nödvändigt behövde inhämtas. 1634 motsatte han sig deras deltagande i förmyndarvalet,[5] och två år senare ansåg han, att utskrivning kunde anställas utan riksdags sammankallande.[6] Först när aristokratins allt starkare utveckling började ingiva honom farhågor för Vasahusets framtid, har han för att få en motvikt gent emot den förra i urkunderna från faderns tid funnit normer och förebilder, vilka åt ständerna gåvo vidsträckt andel i statsstyrelsen.[7]

Mycket litet är känt om den krets, som samlade sig kring pfalzgrevarne och Gyllenhjelm. Att Johan Skytte icke hörde till Axel Oxenstiernas vänner, veta vi; om hans åskådning däremot föga. Hans död redan 1645 gör, att den för ståndsstriden icke kan ha spelat någon direkt roll, varför den i detta sammanhang ej heller egentligen intresserar. Även andra oppositionsmän skymta stundom i källorna. Sålunda

[1] *R.P.* 9: 492. — Från mantalspengars utgivande blev adeln för sig och sina tjänare 1640 befriad. Resolution på adelns besvär 1640, punkt 6. *Stj.*, Bihang, s. 315.

[2] Exempel *R.P.* 8: 2; 11: 21.

[3] »Betänkiande om denna tidsens lägenhet och tillstånd.»

[4] Se s. 13.

[5] Se s. 12.

[6] *R.P.* 6: 456.

[7] Se de av Almqvist i *Personhistorisk tidskrift* 1911, s. 28 f., publicerade handlingarna.

berättar Baaz, att den bekante statssekreteraren Lars Grubbe en gång utlåtit sig i oförsiktiga och »dristiga ord de regimine atque statu præsenti».[1] Även Nils Tungel hörde till de missnöjda.[2] Det är antagligt, att oppositionen var vida mer utgrenad, än de sparsamma antydningarna synas giva vid handen.[3]

En sammanfattning av stämningar och uppfattningssätt inom denna antiaristokratiska eller kanske rättare antioxenstiernska opposition torde föreligga i en i Sävstaholmsarkivet i översättning funnen »Relation om Sveriges stat», tydligen från förra hälften av år 1643. Den är ställd till konungen i Danmark, och författaren säges vara »en dansk minister».[4] Att denna uppgift är riktig, kan icke betvivlas. Dylika sammanfattande och utredande relationer av sändebud voro denna tid icke ovanliga. En svensk motsvarighet är exempelvis M. Dureels 1650 skrivna vidlyftiga relation om Danmark.[5]

Dansk resident i Stockholm var denna tid Peder Vibe, en skarpsinnig och skicklig man, föga nogräknad i valet av medel samt arg fiende till vårt land.[6] I Sverige lyckades han dock knyta mycket goda förbindelser — Nils Tungel och andra gåvo honom underrättelser[7] — och särskilt med änke-

[1] Baaz till Johan Kasimir $^{27}/_{2}$ 1641. *Adlersparre* 1: 184. Se även brev från Grubbe till Salvius $^{6}/_{2}$ 1640, där det bl. a. heter: »tyckes mig det skrider mästedels på den bogen av en dominationem oligarchicam än till något annat». *Salvii samling.*

[2] Tungel till Salvius $^{20}/_{1}$ 1638. *Salvii samling.*

[3] Jfr även ett brev från Karl Mörner till Johan Kasimir $^{25}/_{10}$ 1638. *Adlersparre*, 2: 173 noten.

[4] Relationen finnes i volym 64 och utgör n:o 29. Anledningen till dess författande var, att den danske konungen »så vitt avanceret friden uti Tyskland, att efter femb års negation præparatoria tractatus nu ganske äre avhandlade, så att den 7 juli nästkommande är av interessenterne beramat till själve tractatens begynnelse». Enligt Odhner, Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen, s. 83, var denna utsatt att begynnas den 1 juli 1643. En detalj måste i detta sammanhang påpekas. På ett ställe står: ». . . på den siste riksdag uti Nyköping, anmält, efter fältmarskalkens Johan Banérs död . . .» Detta måste vara en lapsus. Den senaste riksdagen var den i Stockholm 1642, Nyköpings riksdag hölls år 1640, Johan Banér dog $^{10}/_{5}$ 1641.

[5] Bland »*Danica*».

[6] Se om Vibe *Dansk biografiskt lexikon* 18: 509.

[7] *Fryxell*, Handlingar 1: 67, 79 och flerstädes.

drottningen kom han på god fot. Han blir kallad till henne, i timtal uppbyggd med lamentationer över regeringen samt erhåller löfte om »förtrolig korrespondens».[1] Han bör sålunda haft tillfälle att noga lära känna stämningen i de kretsar, som slöto sig kring konungahuset och med misstro och avoghet betraktade rikskanslerns åtgöranden.[2]

Huvudintresset för relationens författare är att utreda utsikterna till fred i Tyskland.[3] De tedde sig för honom mycket mörka. De regerande herrarna, skriver han, dels tvungos att fortsätta kriget på grund av den svenska nationens oroliga och upproriska natureil, dels vore kriget dem själva till direkt gagn. Utländska krig vore nödvändiga för att bevara den inre freden i Sverige. Detta hade Gustav II Adolf insett, och förmyndarregeringen tillämpade samma grundsats, enligt vad rikskanslern bekänt för sina förtrogna vänner. Av utskrivningen begagnade sig kronan för att bli av med oroliga element bland bönderna. Samma metod använde adelsmännen — det stode dem nämligen fritt att låta utvälja till knekt vem de ville av sina underhavande. På så sätt uppehölls lugnet i landet, trots det att under denna regering folket utarmades, leges fundamentales, gamla statuter och sedvanor kränktes, rättvisan korrumperades, privilegier fråntogos somliga men skänktes åt andra i strid mot 1634 års regeringsform. För allt detta tjänade kriget som förevändning, efter ordspråket: »Nöden har ingen lag».

Kriget vore vidare nyttigt för befästandet av adelns ställning i riket, så att efterföljande konungar ej skulle kunna få den makt, som förutvarande haft. Rikskanslern hade sagt till författaren i närvaro av de andra regerande herrar och några av rådet, att då nu Gud efter Gustav II Adolfs död givit dem deras frihet tillbaka, ville de ej så lätt ge den bort igen. Att deras mening var denna, visade även deras hand-

[1] A. a. 1: 63.

[2] Intressanta upplysningar om förmyndartidens inre historia lämnas i Vibes relationer, i utdrag tryckta i *Fryxells* Handlingar. Tyvärr sluta de med år 1640.

[3] Relationen är mycket vidlyftig (23 foliosidor). Endast en kort översikt av det huvudsakliga innehållet lämnas i det följande.

lingar. De bortsålde, bortgåvo, förpantade allt kronans gods mot »leges fundamentales», särskilt regeringsformen, på det att efterföljande konungar inga ordinarie inkomster skulle ha utan vara hänvisade till bevillningar av ständerna, bland vilka adeln mest betydde. På samma gång som kronan genom dessa åtgärder försvagades, stärktes adeln, i det att de bästa godsen abalienerades till denna under adliga privilegier. Allt detta skulle regeringen icke ha vågat göra, om den icke hade de stora krigsomkostnaderna att skylla på. Största delen av kronans inkomster och ständernas bevillningar användes dock till att »underhålla deris egen stat och avancera deres släkt och vänner». Nya ämbeten hade för detta ändamål inrättats och lönerna ökats, så att utgifterna dubbelt eller tredubbelt överstege dem i Gustav II Adolfs tid. Till kriget gick den minsta delen, ja intet alls av kronans inkomster, ty kostnaderna därför bestredos av de franska subsidierna, inkvarteringar och kontributioner i ockuperade länder.

Även på andra sätt vore kriget adeln till fördel. De adelsmän, som deltogo däri, blevo rika genom krigsbytet, de hemmavarande fingo av sina bönder uppta hälften av det, som ständerna beviljat till krigets utförande. Om nu kriget upphörde och kontributionerna avskaffades, skulle detta för adeln betyda en avsevärd minskning i inkomster. Även att bönderna utarmades, vore adeln till fördel. Ju mindre vore nämligen faran, att de skulle sätta sig upp mot regeringen och adeln. Då bönderna genom abalienationen komme under adeln, förlorade de sin representationsrätt vid riksdagen. Det förnämsta medlet att trycka ned dem vore dock utskrivningen. Vore någon bonde eller tjänare sin husbonde »motvillig», skrevs han ut som knekt. Bönderna vågade icke väcka rättegång mot sina herrar, icke säga upp sin gård vid arrendetidens slut — allt av fruktan för utskrivningen. Detsamma gällde även de hantverkare, adelsmännen höllo vid sina gårdar. Ville någon av dessa lämna sin husbonde, vore försumlig eller motsträvig eller ville ha löneförhöjning, hotades han med utskrivningen.[1] De abalienerade kronoböndernas utlagor

[1] Att detta icke var så alldeles grundlöst, framgår ofta av källorna. Lars Kagg sade exempelvis 1649, att »utskrivning behagar alle

höjdes, skatteböndernas skatterätt sökte adelsmännen förvärva, varvid hot om utskrivning vore ett mycket verksamt medel. Det tyska kriget vore icke orsak till utskrivningen utan behovet av utskrivning orsak till kriget.

Av allt detta drog författaren den slutsatsen, att ingen utsikt till fred funnes, för så vitt ej Frankrike separerade sig från Sverige, då krigsbördan bleve detta rike allt för tung.

stånd undantagande bönderne själve. Ty eljest är ded omöjeligt bekomma en tjänare». *R.P.* 13: 1. Enligt »Generalpunkternas resolution» klagades det 1642, att adelns drängar tvingades förbliva i sin tjänst, om de ej ville bli utskrivna till knektar. Jfr även *R.P.* 9: 74.

4.

I samband med den vaknade oppositionen inom de högre kretsarna bli riksdagarna åter oroligare.[1] Särskilt börja klagomålen mot abalienationen komma till synes i ståndsbesvären. Vid 1641 års möte önskade prästerskapet, att de hemman, som abalienerats under krono och skatte komme de behållna bönderna till hjälp i skjuts- och gästning.[2] 1642 begärde allmogen under en audiens i rådet, att så mycket kronogods ej skulle bortsäljas, emedan sådant lände de behållna bönderna till största last, vilket ådrog dem en skarp tillrättavisning av den förtörnade rikskanslern: de skulle förnimma frälsemän i landet vara.[3] Samma år klagade prästerna över att somliga »riva» eller köpa till sig prästbord, stommar, klockaregårdar. Följande år utvidgas besväret till att omfatta även skattehemman, som enskilda prästmän ägde, och vilkas ränta sålts under frälse, varpå följde så odrägliga utlagor samt sådant besvär med utskrivning, att de nödgades övergiva hemmanet. Några blevo också övertalte av adeln att avstå hemmanet mot löfte om rekommendation till befordran hos biskopen, »ändock de själva uti sitt ämbete sådant än intet kunna hava meriterat».[4] Allmogens besvär finnas från 1642 icke bevarade, om sådana över huvud inlämnats — den s. k. »Generalpunkternas resolution för gemene allmogen» i Riksregistraturet förefaller att vara en sammanfattning av resolutionerna på de enskilda besvären.[5] I 1643 års allmänna besvär säga sig bönderna av sina hemmavarande

[1] Exempel *R.P.* 9: 33, 43, 44, 55; 10: 339.

[2] *Riksdagsakter.*

[3] Baaz till Johan Kasimir [22] 1. *Adlersparre* 1: 259. Jfr a. a. 1: 272.

[4] *Riksdagsakter.* Resolutionerna *Stj.* 2: 990, 1044. Även talas om tionde och patronatsrätt. Koren förbyggdes, visitationer föraktades av ståndspersoner.

[5] Odhner, s. 109. Den är odaterad. Luckor äro lämnade för tillskrivning.

medbröder hava blivit förmanade och hava många även själva orsak nog att för regeringen framhålla den under frälset bortsålda allmogens svåra belägenhet. De blevo en del betungade med »odrägelige, många över 4, 5, 6 ja 700, en part mindre dagsverken» samt med ovanliga skatter och utlagor utöver jordeböckerna och vad de förr gjort till kronan. De plågades med svårt arbete vid husböndernas gårdar, de hotades med knektenämnden, ja, många hade redan på sina husbönders tillskyndan blivit utskrivna. Deras skog utöddes. Allt skedde i avsikt, att bonden skulle tvingas att övergiva sitt hemman och till frälsemannen upplåta sin skatterätt. Många hade redan med hustru och barn kommit i den största nöd och fattigdom. De bådo, att regeringen »med barmhärtighets ögon» skulle se till landets nöd och handhava dem vid de dagsverken och utlagor, de tillförene varit vana att giva åt kronan. Vidare begärde de, att kronobönderna, som kommit under frälse, måtte få bo kvar på sina hemman och njuta sitt och sina förfäders nedlagda arbete till godo.[1] Präster och borgare påminde detta år om att alla stånd borde bidraga till krigets uppehållande, vilket ådrog dem skarpa tillrättavisningar av rikskanslern.[2]

Vid 1644 års riksdag kan det säkert fastställas, att ingivelser utifrån utgått till de ofrälse. Källorna antyda tillvaron av »goda patrioter», som »informerade» bönderna.[3] Denna riksdag bör sålunda de ofrälses uppträdande präglas av mera målmedvetenhet och kraft än förut.

Dessa »goda patrioter» böra, tycker man, ha hört till den pfalzisk-gyllenhjelmska kretsen.[4] Det finns emellertid starka indicier för att inspirationen ytterst kommit från — Danmark

---

[1] *Riksdagsakter.* Resolutionen *Stj.* 2: 1037. Ett paskvill mot fem namngivna adelsmän inkastades i referendariekammaren. *R.P.* 10: 339.

[2] *R.P.* 10: 411, 414.

[3] Baaz till Johan Kasimir $^{26}/_{10}$. *Adlersparre* 2: 167. Bönderna varnades för »spyflugor, som sökia att sticka något ont ståndeu emillan». *R.P.* 10: 654.

[4] På pfalziska inflytelser skulle måhända kunna tyda, att då bönderna klagade, att forna mandat icke hölles, de som utfärdare av dessa nämnde förutom Johan III, Karl IX och Gustav Adolf även Johan Kasimir. Pommerening till Johan Kasimir $^{19}/_{10}$. *Stegeborgssamlingen.*

och att syftet sålunda varit allt annat än patriotiskt. Den undersökning Vibe i sin relation gjorde, hade givit till resultat, att kriget vore ett led i den härskande aristokratins inre politik. Skulle Sverige kunna dras ur kriget, måste följaktligen aristokratins ställning undergrävas. Vad skulle bättre kunna tjäna härtill än en strid mellan ståndеn! Vibe hade redan 1640 skaffat sig så goda förbindelser bland ständerna, att han tror sig om att kunna förmå riksdagen att övergiva den franska alliansen.[1] En misstanke, att han icke står alldeles utanför oron 1642 och 1643, ligger tydligen icke utanför rimlighetens gränser.

Särskilt sedan kriget mellan Sverige och Danmark utbrutit, togo dylika strävanden fart. Paskviller trycktes och insmugglades i Sverige.[2] Huvudtemat är de svenska stormännens illfundiga planer och åtgöranden å ena sidan, den danske konungens lojalitet och välvilja å den andra. Även språket röjer deras danska ursprung. En samtida anteckning på en av dem förklarar rent ut översättaren för »idiot»[3] — den gräsliga dansk-svenska han åstadkommit, gör omdömet icke alldeles omotiverat.[4]

Den förnämsta av dessa skrifter, av likartat innehåll som de andra men vida skickligare hopkommen samt beräknad på att göra intryck i bildade kretsar i in- och utlandet, är den även på franska och latin förekommande skriften »Copia schreibens eines vornehmen schwedischen vom adel an einen fränkischen vom adel».[5] En anteckning på ett exemplar i Kungliga biblioteket uppger Peder Vibe som författaren.[6]

[1] Koncept av brev till Kristian IV $^{11}/_{1}$ 1640. *Danska Riksarkivet.*

[2] I *R.P.* 1c: 496 talas om »en tryckt paskvill på den kongl. regeringen och riksråd i Sverige, inkastat och inkommen utur Norige och Jutland».

[3] I *K. B.*

[4] »Grundelig oc sandferdig bäretung om årsag til theta nya danska oc suänska krigsväsande aff tyska flitteligen på vort suänska tungomålat vdsat.» — »Årsag til närvärenda svänska och danska kriigåt.» — »En aabenbarlig demonstration oc ret grundelig hoffuetaarsag til nerværendis optende svenske krig imod hans Kong. May:t udi Dannemarck oc Norge etc.» — i *K. B.*

[5] Odhner, s. 124.

[6] »P. Wibe legat. R. Dan. in Suec. autor.»

Dess till en början in i detalj fullständiga överensstämmelse med den förut refererade relationen bestyrker detta.

Orsaken till att svenskarna ständigt föra krig är, säges sålunda även i »Copia schreibens», deras »martialisch und unruhig gemüt». Folket måste få sysselsättning, så att det läte bli inre uppror. Särskilt vore kriget till fördel för adeln, som genom de årliga utskrivningarna bäst kunde betvinga sina underlydande bönder. Då det stod adelsmannen fritt att låta utskriva, vilka av dessa han ville, uttogos vanligen de, som icke godvilligt underkastade sig utlagornas förhöjning. På grund härav hade adeln nu långt mera gagn av sina bönder än förr. Kriget vore även förevändning för att få allmogen att bevilja desto större kontributioner och e. o. pålagor. Detta vore nämligen även adeln till fördel, emedan dels detta stånd tog hälften av vad frälsebönderna utgjorde, dels det som inginge till kronan användes på de adliga officerarnes och ämbetsmännens löner; till kriget ginge intet. Med kriget som förevändning abalienerades också kronans gods till adeln. Då därigenom kronan förlorade sin ordinarie inkomst, blev konungen beroende av ständernas, d. v. s. adelns, bevillningar. Förbehållet i köpebreven, att drottningen skulle ha rätt att inom ett år efter trontillträdet inlösa de sålda godsen, vore endast för att förvilla ständerna, ty att på så kort tid göra detta vore henne omöjligt. Regeringens strävanden ginge ut på att göra adeln så mäktig, att konungarna skulle bli därav beroende. De övriga ståndens sökte man i samma avsikt göra kraftlösa — utskrivningen och de e. o. kontributionerna vore härvid de förnämsta medlen. Prästerna, som opponerat sig, skulle man nog finna medel att draga över på adelns sida, antingen genom förläningar och donationer eller därigenom, att man satte adelsmän till biskopar och adlade några av dem, som redan innehade denna värdighet. Dessa skulle i betraktande av sina efterkommandes bästa gärna vara behjälpliga att upprätthålla och öka ridderskapets makt och privilegier.

Den senare hälften av skriften är direkt riktad mot rikskanslern och sjunker stycken vis ned till en hätsk och personlig skvallerkrönika. Oxenstierna beskylles att för sig och sina barn sträva efter »authoritatem regiam et absolutum dominium»

över hela riket. Han hade för den skull kränkt regeringsformen i en mångfald punkter. Den påbjudna årliga examen hade ej hållits, sedan rikskanslern kom hem. Kronogodsen såldes. Personer adlades och naturaliserades mot regeringsformens uttryckliga föreskrift. Endast hans släktingar och vänner sattes till ståthållare och andra högre ämbetsmän. Han hade tagit från de bottniska städerna deras privilegier på fri seglation. I rådet var det hans ord, som bestämde allt. Sina motståndare avlägsnade han på ett eller annat sätt. Drottningen ville han gifta bort med sin son Erik. Han motarbetade därför det pfalziska äktenskapet, hindrade kröningen och omgav drottningen med sina släktingar. En hade han förordnat till hovmästarinna, sin svåger till riksmarskalk. Osämjan med änkedrottningen vore uppkommen därigenom, att denna visat sin dotter, att giftermål med en undersåte ej vore henne passande.

Otvivelaktigt har Vibe skickligt samlat alla de missnöjesfrön, som rikligt förefunnos i Sverige, och av dem sammanfogat ett helt med stora möjligheter att möta resonnans och vinna anklang i vida kretsar. Här äro första gången i ett sammanhang framställda de synpunkter, som sedan genomgå hela den antiaristokratiska agitationen t. o. m. 1650 års riksdag. Särskilt är det förståeligt, att resonnemang av denna art skulle göra intryck på bönderna, när de för dem av de »goda patrioterna» tolkades. Här fick allmogen övertygande och åskådligt utrett sammanhanget mellan händelser, som förut måhända förefallit den gåtfulla; den fick veta, att aristokratins strävanden innerst åsyftade dess träldom. Böndernas uppträdande och krav 1644 bli förklarligare mot bakgrunden av den agitation, som bedrevs bland dem.

Denna har nämligen otvivelaktigt anslutit sig till »Copia schreibens», vilkens spridning i Sverige synes ha skett ungefär vid denna tid. I samma brev, vari Baaz meddelar om de »goda patrioterna», omtalar han även, att »emot r. kancell. är itt träffeligit scriptum på tyska tryckt och publicerat, vilket många läsit hava».[1] Denna skrift är just »Copia schrei-

[1] *Adlersparre* 2: 168.

bens». Flera av de synpunkter, som genomgå denna, återfinnas också i allmogens framställningar. Ståndet nöjer sig denna gång icke med att klaga. Krav på genomgripande reformer till avlägsnande av de överklagade olägenheterna framföras bestämt och kraftigt: ståndsstriden har blivit en verklighet.

Sina klago- och önskemål framställde allmogen dels muntligen inför regering och råd samt adel, dels skriftligen. Vad den hade att andraga, var i huvudsak följande.

Allmogen besvärade sig över den »illistighet», en del adelsmän brukade mot skattebönderna, i det de läto utskriva dem till knektar. Avsikten var att komma åt skatterätten, för att avraden av gårdarna sedan skulle kunna höjas. Andra övergrepp, som adelsmännen gjorde sig skyldiga till, voro, att de satte torpare på skatteböndernas ägor, hindrade bönderna från att bruka sin egen skog men själva utödde den.

De krav, allmogen framställde, föra tanken osökt på »Copia schreibens». De gälla särskilt utskrivningen — man ihågkomme, hur starkt dennas roll i adelsväldets utveckling av Vibe betonades. Bönderna begärde nu, att utskrivningen denna gång skulle gå lika över frälse som skatte och krono samt adelns många försvarskarlar utskrivas. Bönderna önskade för övrigt tillåtelse att få återtaga de försvarskarlar, som från skatte och krono begivit sig under adeln — denna kunde taga sina drängar och försvarskarlar från sina egna frälsegods.

En annan sak, som »Copia schreibens» påpekat, var den fördel, adeln hade av kriget, i det dess lantbönder till sina herrar erlade hälften av de bevillningar, allmogen åtagit sig för krigets utförande. Nu begärde bönderna, att stora gärden och den 1643 beviljade spannmålshjälpen helt erlades till kronan även av adelns lantbönder.[1] En av Johan Kasimirs brevskrivare berättar, att detta motiverats bl. a. just med att adeln ensam hade fördel av kriget. Då på tal om utskrivningen regeringen svarade med att peka på adelns rusttjänst, genmälde bönderna, att adelsfanorna gjort mer skada än fienden men alls ingen nytta. Finge de icke försvarskarlarna med i

[1] *R.P.* 10: 652. *A.P.* 3: 291 f. Allmogens första inlaga, *A.P.* 3: 337 f.

utskrivningen, ville de hellre än bevilja denna, som i så fall icke mycket folk skulle ge, gå man ur huse mot fienden; då skulle väl försvarskarlarna icke kunna hålla sig undan.[1]

I en särskild skrivelse begärde allmogen, att herredagspenningar måtte efter 1627 års förordning erläggas även av frälse-, förlänte och tilldelningsbönder.[2]

Det märkligaste av böndernas krav är dock det på reduktion, vilket nu första gången framställes som ståndets offentliga, energiskt förfäktade program. Främst i böndernas första inlaga begärdes, att det måtte tänkas på medel, varigenom de sålda godsen kunde komma under kronan igen. Förmodligen av taktiska skäl undantogos de, som rådets ledamöter innehade[3] — dessa önskade de t. o. m. »förökte». Det syntes dem, att största delen av godsen väl inbetalt åt köparne deras pengar på grund av de »fast övermåtton dagsverke och andre utlagor», bönderna nu måste göra mera än förr, då de voro under kronan, varigenom många måst gå ifrån sina bördsrätter. De ansågo, att godsen därför väl kunde utan återbetalning av köpesumman restitueras under kronan; även borde inlösningstiden utsträckas.[4]

Reduktionsyrkandet är i böndernas inlaga icke motiverat. De bestredo icke, att abalienationen utan tvivel skett för viktiga orsaker, och det för rådsherrarnas gods gjorda undantaget synes även tyda på att något principiellt avvisande av abalienationen i och för sig icke av dem gjorts gällande. Ofta citerade brevskrivare berättar dock bönderna hava hävdat, att enligt Sveriges lag ingen frälseman kunde besitta skattegods, och att liksom kronan inga frälsegods alltså borde billigtvis inte heller frälset kunna hava kronogods; särskilt skulle de

[1] Pommerening till Johan Kasimir $^{19}/_{10}$. *Stegeborgssamlingen.*

[2] *Riksdagsakter.*

[3] Det heter i inlagan: »undantagandes de, som E. Excel. och Nåder, som detta besvärliga regementet förestått have, kunne innehave». *A.P.* 3: 337. Detta tror Odhner, s. 128, betyda regeringsherrarna. *Per Brahe*, Tänkeboken s. 63, anser, att undantaget gällde rådsherrarnas gods. Detta senare är väl det troligare. På sätt och vis kan man ju med mycken fog säga, att det var rådet, som förestått regeringen.

[4] *A.P.* 3: 291, Pommerenings nyss citerade brev av $^{19}/_{10}$.

ha talat om drottningens arv- och egna gods.[1] Den brist på inre konsekvens, varom dessa olika uttalanden synas vittna, är ju dock knappast förvånande.

Regeringens förhållande till allmogens krav framstår icke fullt klart. I sin tredje inlaga påstodo bönderna, att regeringen »några resor» lovat dem, att de försålda godsen hädanefter endast skulle räknas för pantegods.[2] Härmed stämmer en uppgift av Pommerening, att rikskanslern i sittande råd skulle ha svarat bönderna, att meningen icke vore, att deras gårdar vore bortsålda utan endast förpantade, vidare, att drottningen icke skulle vara bunden av köpebrevens bestämmelse, att inlösning skulle ske inom år och dag efter trontillträdet. Billigt vore även, att det bönderna erlagt för mycket inräknades i inlösningssumman.[3] Har rikskanslern verkligen givit dessa löften, har det i varje fall icke varit för att hålla dem.

Detta framgick klart under riksdagens fortgång. Den punkt i svaret på propositionen, som var ägnad åt godsen och vari begärdes, att löftet om den obegränsade inlösningstiden till yttermera visso skulle insättas i riksdagsbeslutet, blev icke offentligen uppläst.[4] Och en tredje inlaga med samma yrkande ledde lika litet till resultat. Enligt en uppgift skall en del av bönderna t. o. m. själva velat bidraga till inlösandet av sina gods under kronan.[5] Intet hjälpte. Böndernas yrkanden begrovos i arkivet, men adeln fick nya betydande privilegier, och ståndsstridens första episod slutade sålunda med fullständigt nederlag för allmogen.

Från denna hade påverkan utgått till prästerna, bland vilka tillbud till söndring mellan ståndets högre och lägre lager yppade sig. En av Johan Kasimirs brevskrivare berättar från säker meddelare, att prästeståndet hölle mycket med

[1] Pommerenings brev av 19/10. — De »arv- och egna» godsen äro måhända de under slotten liggande gårdarna, vilkas reduktion 1649 yrkades (se s. 60).

[2] *Riksdagsakter.*

[3] Pommerenings brev av 19/10.

[4] *Riksdagsakter.* Jfr med detta förslag »Copia schreibens» påpekande om omöjligheten av att på ett år inlösa godsen. Jfr även *R.P.* 10: 652.

[5] *Oförgripeliga bevis emot adelens rättighet över skattegods*, s. 4.

bönderna, dock i alla stycken ej inbördes ense. Några prostar skulle ha sagt biskoparna »i ögonen», att om de vid svarets avfattande ej toge någon hänsyn till de lägre prästerna, ville dessa söka opartiska domare biskopar och präster emellan.[1] De förra måste giva efter. Svaret betonade, att enligt lag och statuter alla, »alls ingen undantagen», i så stor nöd måste efter högsta råd bidraga till försvaret. Härtill tjänade, att ingen antoge i sin tjänst och för utskrivning försvarade flera, än han skäligen behövde. Vidare vore att önska, att hela spannmålshjälpen inginge till kronan och användes till krigets utförande.[2] Då detta icke togs väl upp av rådet, sköt biskopen i Linköping skulden på det lägre prästerskapet. Biskoparna hade nog vetat, »att dette skulle vara odiöst att giva fram i deres svar», men de hade ej kunnat annat för de andra, »som ock vele hava deres vota, heller intet komma till riksdagen».[3]

Vid denna episod har i den historiska litteraturen rätt mycken vikt fästats. Man har velat göra gällande, att ända sedan Gustav Adolfs tid en bestämd motsättning förefunnits mellan biskopar och präster. Dess första utbrott skulle ha varit den s. k. baaziuska striden. Kampen mot den aristokratiska förmyndarregeringen skulle sedan ha hållit de skilda elementen samman men söndringen åter yppat sig, så snart detta yttre tvång upphört. Biskoparna närmade sig adeln, det blev sed, att biskopsbarn adlades.[4]

Att framställa saken så är emellertid att blanda ihop förhållanden, som icke ha med varandra att göra. Den sociala synpunkten spelar sålunda i den baaziuska striden ingen som helst roll.[5] De fronderande prästmännen, Baazius och Johannes Mathiæ, tillhörde icke de allmogen närstående lantprästerna. Tvärtom står åtminstone den senare på grund av läggning och intressen adeln mycket nära, under det deras motståndare var den mot aristokratin avogt stämde Rudbeckius. Bägge

[1] Baaz till Johan Kasimir $^{26}/_{10}$. *Adlersparre* 2: 168.

[2] *Riksdagsakter.*

[3] *R.P.* 10: 656.

[4] Holm, Terserus, s. 272.

[5] Holmqvist, Johannes Mathiæ, s. 138 f.

blevo själva biskopar — ja, deras opposition misstänktes rent av framkallad av lust efter detta ämbete.[1] Och sålunda behövs det mycket god vilja för att häri se någon förelöpare till 1640-talets händelser.

Att det vidare icke kan bli tal om någon prästeståndets kamp mot förmyndarregeringen, torde den föregående framställningen nogsamt ha givit vid handen — i annat fall måste man fatta ordet »kamp» i en vida mattare och färglösare betydelse än den sedvanliga. Ännu ha heller inga biskopsbarn adlats. Biskoparnas modererande strävan 1644 är ändå icke så märklig. Prästeståndets uppträdande i förmyndartidens början synes i mycket hög grad ha berott på *en* man: Rudbeckii stolta och starka personlighet. Ingen fanns att upptaga hans mantel, och för prästerna låg onekligen närmast den roll av medlare mellan stånden, en i tidens politiska tänkande ofta upprepad sats tillerkände dem.

Överhuvud synes det vara på tiden, att dogmen om prästeståndets ställning i ståndsstriden som ledare av de ofrälses opposition underkastas en prövning. Hittills har åtminstone icke mycket förmärkts därav. Rudbeckii försök 1635 att samla de tre stånden till gemensamt uppträdande står ensamt för sig, och 1644 är det prästeståndet, som dras med av bönderna, icke tvärtom. Till yrkande på reduktion har det före 1650 icke nått.

Den prästerna av hävd tillerkända ställningen som »tribuni plebis» hänför sig sålunda icke till ståndsstriden. Däremot ha de i skattefrågor och dylikt alltid uppträtt på allmogens sida och fört dess talan. Så är förhållandet vid så gott som varje riksdag. Det är inte utan, att det stundom ser ut, som om de sökte giva sina egna önskemål större eftertryck genom att framföra dem i allmogens namn. Misstanken härom är uttalad i rikskanslerns förebråelse till adeln: »I göre lika som prästerskapet, som alltid beropa sig för de fattiges skuld».[2]

Att biskoparnas och lantprästernas intressen icke alltid fullständigt täckte varandra, skall icke nekas. De senare, som

[1] *R.P.* 6: 291.

[2] *A.P.* 2: 309.

ju stodo allmogen i utskylder och levnadssätt så nära, delade helt naturligt dennas uppfattning och tvungos för övrigt av hela sin ställning att framför allt söka bibehålla ett gott förhållande till bönderna: ett sådant tryggade och ökade prästens inkomster. I rådet klagades, att bönderna gåvo kyrkoherden två tredjedelar av tionden men kronan blott en, då förhållandet bort vara motsatt.[1] Av abalienationen och dess olägenheter drabbades de lägre prästerna, av vilka många genom arv eller köp förvärvat egna skattehemman, på samma sätt som allmogen. Detta gällde icke i samma grad om biskoparna. Dessa brukade i allmänhet erhålla några hemman med frihet från skatt i sin, stundom även sin hustrus livstid.[2] Men att detta skulle behöva innebära fröet till en motsättning mellan ståndets tvenne lager, är icke i och för sig givet. Det kan också tänkas, att något sammanhang förefinnes mellan söndringen i prästeståndet och »Copia schreibens» insinuationer mot biskoparna,[3] liksom ståndets yrkande, att hela spannmålshjälpen skulle ingå till kronan, för tanken till samma skrifts starka påpekande av den vinst, adeln drog av krigshjälperna.

[1] *R.P.* 6: 647.

[2] Exempel: $^{16}/_{4}$ 1641 Isak Rothovius 2 hemman; $^{23}/_{5}$ 1642 Per Bjugg 2 skattegårdar; $^{12}/_{8}$ 1643 Rothovius ett skattehemman; $^{2}/_{12}$ 1643 Andreas Prytz tre skattehemman, etc. *Riksregistraturet.*

[3] Se ovan s. 33.

ANDRA KAPITLET.

Tronföljdsfrågan och ståndsstriden.

1.

Med Kristinas trontillträde kom oppositionen mot Oxenstierna till makten. Från barndomen uppvuxen i en atmosfär av illvilja och misstankar, hade den unga drottningen av modern, sina släktingar i det pfalzgrevliga hemmet och Gyllenhjelm insupit övertygelsen om aristokratins, främst Oxenstiernornas, egennyttiga planer till Vasaättens förfång och särskilt deras anslag mot arvriket. I ett brev av 1641 tar sig hennes misstro ett lika naivt som drastiskt uttryck, i det hon motsätter sig förslaget att utse Karl Gustav till drots,[1] bl. a. emedan då »mögte man ihm wohl eine italienische suppe geben, auf das man ihm bald weg krien könt».[2] Denna misstro ledde, sedan hon själv tillträtt regeringen, som bekant, snart till en fullständig och öppen brytning, som gav genljud även i den internationella världen: Salvius talade i Osnabrück öppet om att rikskanslern strävade att hindra drottningens giftermål, införa valrike och adelsvälde samt befästa sin egen makt.[3]

I och för sig kan det knappast förvåna, om en ung, ärelysten monark med svartsjuk iver bevakar sin handlingsfrihet gent emot en gammal, högt ansedd minister, som, van att med kraftig hand hålla regeringstyglarna, kanske har svårt att alltid ta tillbörlig hänsyn till regenten. Historien saknar icke andra exempel på samma företeelse. Fallet Bismark—Hohenzollern erbjuder i våra dagar en osökt parallell. I världens ögon skulle Oxenstierna fortfarande te sig som den be-

---

[1] Odhner, s. 101.

[2] Till Johan Kasimir 3/4 1641. *Stegeborgssamlingen.*

[3] Odhner, s. 124.

stämmande, man skulle ge honom all äran för vad som uträttades och drottningen alldeles skymmas bort.[1]

Därtill kom meningsskiljaktighet ifråga om konungens befogenheter. Rikskanslerns åskådning krävde rådets deltagande i statsstyrelsen. Drottningens tänkesätt voro däremot bestämt absolutistiska.[2] Personligen äregirig och maktlysten ända till ytterlighet samt med obestridd förmåga att också göra sin vilja gällande, njöt hon av att se folk krusa för sig, lyda hennes vinkar och se upp till henne som den, av vars vishet den enda säkra ledningen vore att vänta. För en person med denna naturell måste opposition te sig nära nog som förräderi, under det blind undfallenhet för den kungliga maktfullkomligheten var säkraste väg till lycka och framgång. Oxenstierna stack ej under stol med sin mening i dagsfrågorna och dolde ingalunda sitt missnöje med drottningens envåldstendenser lika litet som med vissa hennes styrelseåtgärder.[3] Han var den ende i rådet, som hon ej kunde få, dit hon ville.[4]

Misstämningen mot rikskanslern har underblåsts av fransmännen.[5] Den statskonstens gyllene maxim, som bjuder att söndra för att härska, synes Kristina sålunda ha lärt af franske residenten Chanut. Drottningen är vankelmodig i avseende på freden,[6] skriver denne i ett brev av 1646, men detta vore icke att undra på i betraktande av den ställning, vari hon befunne sig. Hon ville stärka sin myndighet men visste, att de förnämsta rådsherrarna tadlade sina förfäder för införandet av arvriket. I detta sakernas läge vore det nödvändigt, att hon eggade det ena partiet i riket mot det andra och arbetade på att upphöja alla dem, som förmyndarrege-

[1] Grauert 1: 153. *Vauciennes* 1: 164.

[2] Chanut till Brienne $^{28}/_{4}$, till De la Barde $^{26}/_{5}$, till Mazarin $^{9}/_{6}$ 1646. *W.S.*

[3] Chanut till S:t Romain $^{11}/_{5}$, till Mazarin $^{15}/_{6}$ 1647. *W.S.*

[4] Chanut till De la Barde $^{7}/_{4}$, till Mazarin $^{9}/_{6}$ 1646. *W.S.* «Il est incroyable, combien elle est puissante dans son conseil.» *Vauciennes* 1: 245.

[5] Grauert 1: 213 f. Jfr Arckenholtz 4: 255.

[6] D. v. s. hade tydligen ej ännu helt anslutit sig till de franska synpunkterna.

ringen satt tillbaka.[1] Denna grundsats har Kristina följdriktigt och hänsynslöst tillämpat. Hon sökte spela ut person mot person, ätt mot ätt för att i möjligaste mån isolera rikskanslern. Vid uppdrag, befordringar av alla slag, donationer och förläningar, i allt förbigingos Oxenstiernas anhängare, under det hans motståndare drogos fram och omhuldades.[2]

Mot bakgrunden av denna drottningens misstro mot aristokratin, särskilt Oxenstiernorna, måste successionsfrågans uppkomst och utveckling ses. Utsikten, att tronföljden skulle tryggas genom giftermål mellan Kristina och Karl Gustav, blev allt ovissare, i samma mån det blev tydligt, att drottningens utveckling till mogen kvinna brutit det spröda kärleksförhållande, hon som flicka knutit med kusinen. Även om hon länge är besluten att i yttersta nödfall bringa statsintresset det för en person med hennes naturell säkerligen oerhörda offret av sig själv, är det dock från år 1646 tydligt, att endast alldeles särskilda omständigheter skulle kunna medföra en för pfalzgreven lycklig utgång av hans frieri.[3]

Ingen torde med mera bekymmer och oro ha sett denna utveckling än den gamle riksamiralen. Förbundet mellan Vasaätten och riket — villkoret för fäderneslandets lyckliga framtid — hotades med upplösning, och efter drottningens eventuella död skulle alla de strider och olyckor, ett konungaval måste medföra, bryta in över landet. Inför dessa hotande utsikter har han anvisat en utväg att oberoende av drottningens giftermål sörja för arvrikets bestånd. Det synes nämligen inte vara något tvivel om att det är Gyllenhjelm, som först väckt förslaget att utvälja Karl Gustav till tronföljare, för den händelse drottningen doge utan livsarvingar.

Första gången man i källorna finner detta förslag är i en egenhändig skrivelse till drottningen, däri riksamiralen gör

---

[1] Till Mazarin $^{23}/_{6}$ 1646. $^{7}/_{4}$ skriver Chanut till De la Barde, att ännu hade inga partier bildat sig vid hovet. Dispositioner till »envie» funnos dock, som med tiden kunde utbildas. Jfr även brev till De la Cour $^{27}/_{4}$ 1647. *W.S.*

[2] Chanut till Brienne $^{28}/_{4}$, $^{23}/_{6}$ 1646, till Mazarin $^{19}/_{10}$ 1647, $^{4}/_{7}$ 1648. *W.S.*

[3] Rosengren, s. 196 f.

henne en del »välmenta och nödige påminnelser», samtliga avseende successionens bevarande, vilket måste vara hennes »enkannerliga omsorg». Helst borde hon efter 1590 och 1604 års arvföreningar gifta sig och dymedelst giva fäderneslandet och dess inbyggare »god förhoppning om livsarvingar uti successionen». De fordringar, som lämpligen borde ställas på hennes make, uppräknas. Han finge icke vara fäderneslandet »fiende och avgunstig eller uti vår religion oförlikelig eller vedervärtig». Han borde ej utomlands ha stort välde utan snarare tvärtom. Han borde väl känna fäderneslandets språk och seder samt vara »efter sitt stånd vänlig, familiar och affabel» till att höra och förnimma allmogens och övriga undersåtars klagomål och besvär. Denna kännedom komme av »uppfödslen och tidens förfarenhet». Gustav Adolfs plan att gifta sin dotter med den unge brandenburgske kurprinsen omtalas, vilken, om den realiserats, »utan tvivel fäderneslandet till märkeligit bistånd hade kunnat lända» — under förutsättning naturligtvis, att den unge prinsen i enlighet med konungens avsikt blivit uppfostrad i Sverige i fäderneslandets språk, seder och religion. Helst borde dock den blivande maken, enligt de bägge nämnda arvföreningarna, på mödernet vara av den gustavianska familjen.

Författaren tänker sig emellertid den möjligheten, att drottningen intet äktenskap ville ingå, eller att detta bleve utan livsarvingar. I så fall gjorde hon sitt rike den största tjänsten, om hon »behagade arvföreningen renovera och dirigera successionen in på vissa linjer och familjer». Gustav Adolf hade, innan Kristina föddes, tänkt sig sin systers äldste son som sin efterträdare.

Även rörande den blivande arvfurstens ställning ger Gyllenhjelm anvisningar. Han bör icke få något furstendöme. Däremot bör han få tillträde till rådets överläggningar och kunna bekläda ett av de fem riksämbetena. Det vore för drottningen och riket en stor fördel, om någon av kungligt blod användes i viktigare värv, såsom Gustav Adolf hade satt sin svåger pfalzgreven över kammaren och rikets räntor. Detta vore så mycket nödvändigare, som regeringen en lång tid varit i många mäns händer, och huru väl de kunde ha

ment, hade exempelvis intet kollegium fått ut sin lön, vare sig nu staten varit större, än förmögenheten tillät, eller otrogna hushållare försnillat medlen. För att rannsaka detta, vilket väl vore av nöden, behövde drottningen särskilt en frändes hjälp.[1]

När har denna handling skrivits? Den är äldre än 1647 men yngre än 1644 års riksdag, ty denna säges vara den »sist hållna». Dess författande har vidare skett »i första regementsbegynnelsen», sålunda väl under året 1645. I ett brev från januari 1646 säger sig riksamiralen i frågan om arvrikets bevarande «bien autres fois pris la hardiesse d'en communiquer par escrit quelque chose à sa Majesté».[2] Och drottningen förklarade under rådsöverläggningarna i tronföljdsfrågan i februari 1649, att hon i tre år övervägt förslaget,[3] vilket ju tyder på att hon fått kännedom därom senast i början av år 1646.

Förslaget finnes emellertid även i det till 1644 års riksdag hänförda s. k. »Mestadels ständernas betänkande om regementsformen».[4] »Först och sist», heter det i dettas femtonde punkt, borde ihågkommas regeringsformens uttalande, att ärftlig succession till riket vore »hälsosammare och säkrare» än »det bullersamma konungavalet», varför ständernas åstundan vore, att drottningen ville vara betänkt på att begiva sig i äktenskap. Dessutom vore deras önskan, att hon »på alla människelige fall och förandringar någon viss successor till kronan av näste ättlägger å sida med riksens råds råde och ständernas samtyckian utvälja täcktes». Hennes egen och hennes eventuella livsarvingars företrädesrätt borde dock förbehållas. Det vore vidare icke rådligt, att stora furstendömen hädanefter utdelades till arvfurstarna.

Att Gyllenhjelm haft sin hand med i detta betänkandes tillkomst, har redan förut misstänkts.[5] Det torde i sin helhet ha flutit ur riksamiralens penna. Ty att det icke kan ha utgått ur överläggningar mellan ständen, är tydligt redan vid en

[1] *Skrivelser till Konglig Majestät.*

[2] Till Karl Gustav 7/1. *Stegeborgssamlingen.*

[3] *R.P.* 13: 357.

[4] Tryckt *A.P.* 3: 409 f. (gamla upplagan).

[5] Odhner, s. 127.

flyktig genomläsning. Allmogen kan naturligtvis utan vidare lämnas ur räkningen. Prästerna kunna omöjligen ha varit med om punkt 9, borgarna om punkt 13. Att adeln slutligen själv begärt bli underkastad beskattning genom återinförande av kvarntullen (punkt 12), strider allt för mycket mot ståndets uppträdande i övrigt vid riksdagarna. Denna punkt för däremot tanken till Gyllenhjelm, som tidigare hävdat kvarntullens förträfflighet av samma skäl som betänkandet, nämligen att den rike i denna pålaga finge utgöra mera än den fattige.[1] Även i övrigt är hela åskådningen i aktstycket riksamiralens. Här återkommer sålunda den starka misstron mot huset Oxenstierna (punkterna 1, 2, 10), hävdandet av ständernas rätt (punkterna 2, 3, 7, 9, 10), missnöjet med de många ämbetsmännen och deras löner (punkterna 5 och 6), omsorgen om allmogens bästa (punkt 13 och flerstädes), hänvisandet till urkunderna från Karl IX:s tid, förslaget om tronföljarval m. m. — allt står i bästa och fullständigaste överensstämmelse med vad vi veta om Gyllenhjelms uppfattning och krav.[2] Denne har sedan 1640-talets början sysslat med regeringsformen.[3] Av hans hand finnes ett egenhändigt koncept med några nedkastade punkter, kallat »Nödige observationes uti regeringsforman, varföre den är ställt».[4] Det är troligt, att »Mestadels ständernas betänkande» är det slutliga resultatet av hans arbete.

I sitt nuvarande skick kan det emellertid icke härröra från 1644 års riksdag. Även här säges denna vara den »sist håldne».[5] Andra uttryck visa också, att förmyndartiden vid skriftens författande tillhörde det förflutna.[6] Den är vidare yngre än Gyllenhjelms förut refererade skrivelse. I denna

[1] Se s. 25.

[2] Det synes obehövligt att i detalj utföra jämförelsen mellan detta betänkande och andra Gyllenhjelms uttalanden.

[3] *Personhistorisk tidskrift* 1911, s. 19 f. I ett brev av $^{27}/_{1}$ 1640 talar G. om behovet av »en form eller modum till att välja ämbeter och officia efter förre gjorda stadgar och laglig sedvane». A. a., s. 28.

[4] *Gyllenhjelms samling.*

[5] En avskrift i N. 854, *U.B.*, saknar dock dessa ord.

[6] »in till vår allernådigst drottnings nu varande regemente» (punkt 14); ». . . och väl lyckades uti vår allernådigste drottnings omyndige års tid» (punkt 2). Jfr även ingressen i sin helhet.

säger riksamiralen sina påminnelser vara gjorda »nu här in privato» men icke vara »så in publico att ihugkomma, förr än som det bliver först av E. K. M:t själv väl betänkt och gott befunnit». »Mestadels ständernas betänkande» åter är tänkt som en offentlig inlaga av ständerna, vilket synes förutsätta, att drottningen vid dess utarbetande anslutit sig till planen. Av samma skäl bör betänkandet ha skrivits till en riksdag, den sålunda, som i början av år 1647 sammanträdde i Stockholm.[1] Det var meningen, att vid denna regeringsformen skulle granskas och i sitt nya skick stadfästas av drottningen. För detta ändamål hade man den före i rådet.[2] I samlingarna finnes ett annat projekt till ändringar i densamma: »Ett consilium till H:s K. M:t in a:o 1646, några påminnelser vid denne tillstundande riksdag»,[3] vilket ytterligare visar, att tanken på en revision av regeringsformen just detta år särskilt sysselsatte sinnena.

Att drottningen och Gyllenhjelm redan 1647 velat föra fram tronföljarförslaget, är även av andra grunder troligt. Vid denna riksdag gjordes från ständernas sida en framställning till Kristina rörande hennes giftermål. Av Rosengrens skildring[4] synes framgå, att detta skett i pfalziskt intresse och att ständerna indirekt uttalat sig för Karl Gustav. De slutsatser jag dragit av källuppgifterna äro emellertid helt andra.[5]

Det torde nog få anses säkert, att pfalzisk agitation förekommit vid riksdagen, att Bengt Skytte verkat i Karl Gustavs intresse däremot icke. I så fall skulle drottningen näppeligen varit så utomordentligt belåten med hans verksamhet, som hon senare var. Chanut, som berättar detta, meddelar, att Skytte varit henne mycket nyttig under riksdagen; han tvivlade därför icke, att hon belönade honom med en plats i

---

[1] »och allernådigst sig vid denna riksdag emot ständerna förklara», heter det i femtonde punkten.

[2] *R.P.* 12: 25–31. Per Brahe till Axel Oxenstierna 24/1 1647. *A. O.* 2, 3, 532.

[3] *Riksdagsakter* 1647; N. 185, *U. B.*

[4] S. 200, 201.

[5] Vad *Vauciennes* (1: 100, 109, 111, 123) berättar om riksdagen, är till stor del felaktigt. Det har också av drottningen eftertryckligt dementerats. Marginalanteckningar i ett exemplar i *K. B.*

rådet.[1] Härav sluter jag, att det snarast är i drottningens intresse, som Skytte arbetat, och att giftermålsfrågan bragts inför henne på hennes egen önskan. När utskott av de tre högre ståndén den 24 februari hade företräde hos Kristina, synes det också vara från henne, som initiativet utgått. Utan att saken förut varit föremål för behandling på riddarhuset, meddelade lantmarskalken den 22, att några av ständerna komme att uppfordras till hemlig överläggning med drottningen. Tiden visste han dock icke. Sekreteraren fick befallning att sätta sig i förbindelse med prästerskapet.[2] Vid audiensen påmindes om giftermålet endast i allmänna ord.[3] Något sådant direktiv för valet av make, som Norrköpings arvförening avsåg,[4] gavs icke, vilket ytterligare synes visa, att det icke är som resultat av pfalziska bearbetningar, denna framställning tillkommit.

Tvärtom synes stämningen vid riksdagen icke ha varit gynnsam för de pfalziska intressena. Karl Gustav uttrycker sin djupa förargelse över intrigerna bland ständerna. Han ansåg redan i början av februari, att riksdagen snart borde upplösas.[5] Prästerna skola i drottningens och prinsens nära släktskap ha funnit hinder för deras förening och för denna mening vunnit bönderna.[6] Och under diskussionen i frågan mellan rådet och utskott av alla fyra ståndén den 22 mars, är det endast borgerskapets uttalanden, som gå i en för pfalzgreven gynnsam riktning, i det talmannen, borgmästaren Westerman, som fordringar, vilka drottningens blivande make borde fylla, anför en del saker, som omöjligen kunde passa in på mer än Karl Gustav: han borde vara »tractabel», icke ha stort land, vara född i fäderneslandet och av dettas religion, vilket ju synes tyda på gyllenhjelmska inflytelser. Rosengren ger en alldeles felaktig bild av förhållandena, i det de wester-

[1] Till d'Avaux 16/3. *W.S.*

[2] *A.P.* 4: 60, 61.

[3] *A.P.* 4: 63.

[4] Där förutsättes valet av make skola ske av ständerna, dock med drottningens eget samtycke. *Stj.* 1: 573.

[5] Till Johan Kasimir 8/2. *Stegeborgssamlingen.*

[6] Chanut till Mazarin 9/3. *W.S. Vauciennes* 1: 111. Enligt Chanut skola bland dem t. o. m. planer varit å bane att föreslå giftermål med Erik Oxenstierna. Till Mazarin 23/2. *W.S.*

manska kraven framställas som ständernas. Lantmarskalkens yttranden äro avgjort undvikande, och ärkebiskopen förklarade rent ut, att »om person kan ingen ded understå sig att föreslå någon, om icke H. K. M:t själv vill resolvera».[1] Borgmästaren skall även ha framhållit önskvärdheten av en viss delning av regeringsmakten mellan drottningen och hennes make: krigsväsendet borde bliva dennes verksamhetsområde.[2]

Till det motstånd, som den pfalziska kandidaturen väckt, ha rikskanslern och riksdrotsen misstänkts varit upphovet. Åtminstone var Bengt Skytte angelägen att mycket tidigt rikta misstankarna åt detta håll.[3] Rimligare är att se orsaken hos drottningen. I Chanuts memoirer påpekas redan före skildringen av ständernas sammankomst, att flera biskopsstolar, bland dem ärkestiftets, voro lediga, vilket förhållande borde mäktigt påverka prästeståndets hållning i för drottningen önsklig riktning — och av prästerna ansågos bönderna beroende.[4] De förra skulle, skriver ambassadören mot slutet av riksdagen, ej ha funnit några svårigheter mot giftermålet med pfalzgreven, «si elle le regardoit avec un peu d'amour».[5]

Detta låter som en motsägelse. A ena sidan har drottningen önskat frågans framförande, å den andra motståndet mot den pfalziska kandidaturen utgått från henne! Svårigheten löses emellertid lätt, om man antar, att Kristina endast velat få tillfälle att bringa tronföljarförslaget inför ständerna.[6] För sannolikheten härav talar det svar, hon den 24 februari gav utskottet. Hon sade sig »väl considerera, uti vad fara fäderneslandet sväver, som nu hänger allenest på desse tu ögon». Om giftermålet kunde hon ej så hastigt fatta sitt beslut. »Dock ville H. K. M:t vara förtänkt till att föreslå några

[1] *R.P.* 12: 84—88.

[2] Chanut till d'Avaux 6/4. *W.S.*

[3] Chanut till Mazarin 2/2. *W.S.*

[4] *Vauciennes* 1: 81. Om drottningens hänsyn för prästerna se även a. a. 1: 106. 1647 fingo prästerna som bekant sina första privilegier. Jfr *Ahlqvist* 1: 118.

[5] Till Longueville 9/3. *W.S.* »Si elle avoit formé une résolution, son authorité est si puissante qu'elle n'y trouveroit point de résistance», heter det i samma brev.

[6] Jfr brevutdraget 24/11 1648 *H.S.H.* 27: 316.

medel uti detta fallet till fäderneslandsens conservation.»[1] Hon hoppades, att »där några medel sedan kunde föreslås, att ständerna ville där sedan låta vara sig rekommenderade och interim självt råd göra tillhopa, genom vad medel rikit med viss succession kunde bliva försäkrat».[2] Man kan ej gärna tänka sig något annat medel — utom giftermål, vilket vi veta drottningen avskydde — än val av en tronföljare.

Att man på drottningen närstående håll varit allvarligt betänkt att redan vid denna riksdag bringa förslaget inför ständerna, synes även av en promemoria för dessas vidare åtgöranden, uppsatt efter utskottets första audiens, innan ännu svaret erhållits. Handlingen är skriven med vanlig kanslistil, försedd med Gyllenhjelms sigill samt en påteckning av Nils Tungels hand: »Detta presenteras H. F. N. Hertig Karl till att överse».[3] Författaren, som torde ha varit riksamiralen, uttrycker som sin mening, att ständerna efter riksdagsbeslutets mottagande böra återkomma till giftermålsfrågan, begärande däri bestämt besked. De krav, som borde ställas på den blivande maken, uppräknas i huvudsaklig överensstämmelse med Gyllenhjelms förut refererade skrivelse. Hade drottningen emellertid beslutit att leva i celibat, vore» på alle dödelige fall» till att förekomma »det bullersamma konungavalet» av nöden, att utan långt dröjsmål »någon ättlägger å sidan» utvaldes till tronföljare.[4] Även finnes av Gyllenhjelm en förmodligen från samma tid härrörande »skriftelig fråga ställt till riksens råd» i samma anda som nämnda promemoria.[5]

Planen torde ha strandat på Karl Gustavs motstånd. Inför ständerna kom förslaget icke detta år, knappast inför rådet.[6] Saken måste avvecklas. Per Brahe framförde till

[1] *A.P.* 4: 64.

[2] Johan Rosenhanes berättelse i *Riksdagsakter*.

[3] Jfr *R.P.* 12: 343 ($^{26}/_{2}$ 1649). Drottningen: . . . »Hertigen vet allt detta . . . Hertigen vet det för 2 år sedan».

[4] *Riksdagsakter*.

[5] Av Kristoffer Siggonis attesterad kopia i E. 398, *U. B.*

[6] Man vet väl ej, vad som kan ha förekommit i rådet. Chanut till Mazarin $^{2}/_{3}$: »depuis huit jours le sénat a tousjours eté assemblé sur la proposition de la noblesse pour le mariage de la reine». Därom tiger *R.P.* alldeles. Av riksamiralens yttrande $^{27}/_{2}$ 1649 synes

ständerna drottningens hälsning, att hon ville »hava ett nådigt öga på hertig Karl framför några andre». Härmed torde hon ha velat dels för framtiden underlätta arbetet för sin stora plan, dels avskära förhoppningar, som andra äktenskapskandidater till äventyrs kunde invagga sig i. Ständerna förklarade sig nöjda, borgmästar Westerman särskilt, »därför att H. K. M:t hade vänt sitt öga på den herren, som inländsk är».[1]

Per Brahe har — visserligen mer än ett årtionde senare — påstått, att drottningen 1647 fattat »de concilia att separera ständerne . . ., vilket ock så mycket opererade, att ifrån den tiden aldrig nästan haver varit någon enighet och drottning Kristina där med vunnit det som hon intenderade, nämligen till att göra sig absolut».[2] Vad drotsen syftar på, är icke så lätt att säga. Han kan ha tänkt på de olika meningarna i giftermålsfrågan, striderna inom prästeståndet rörande Johannes Mathiæs synkretistiska åsikter[3] eller tvister mellan adel och ofrälse. Troligen menar han det sista. Även i sin Tänkebok[4] hänför han ståndsstridens egentliga början till detta år och säger om de ofrälse: »de hade ock sitt ryggstöd». Bevarade källor ge i övrigt icke vid handen, att någon egentlig ståndsstrid denna riksdag förekommit. Allmogens besvär äro förlorade,[5] prästernas likna de föregående riksdagarnas. Ståndet upprepar sina klagomål över kyrkoägornas fortgående förminskning. På särskild kunglig befallning inlämnades en lista, varå upptogos en hel del fall, då kyrkohemman, ängar, utjordar, klockarebord etc. genom köp, donation eller helt enkelt rofferi avhänts innehavarne. Värst anskriven är Ture Bjelke på Åkerö, som utan föregången rannsakning och dom bemäktigat sig hela prästgården i Ry i Ydre, tagit prästens gröda och låtit riva husen.[6]

dock framgå, att rådet ej förut fått officiell kännedom om förslaget. »Efter K. M:t . . . förr inted det ringeste communicerat med riksens råd härom . . .» *R.P.* 13: 356.

[1] *R.P.* 12: 87.

[2] Holm, Terserus, s. 154 not 1.

[3] A. a., s. 143 f.

[4] S. 72.

[5] Ej heller finnes resolution i *Riksregistraturet*. En avskrift av 8:de punkten i N. 226, *U. B.*

[6] *P. P.*

Att ståndssöndringen icke varit svårare, är ingenting annat, än vad man kan vänta. För en agitation vare sig från utländskt håll eller från konungahusets anhängare fanns detta år ingen anledning. Antagligen har Brahe förväxlat 1647 och 1649 års riksdagar.[1] Möjligt är dock även, att han tänkt på den motsättning mellan frälse och ofrälse, som helt naturligt kom till synes under förhandlingarna om den föreslagna skogsordningen och de spörsmål, som därmed stodo i sammanhang. Med den utveckling samhället numera tagit var det oundvikligt, att i nästan varje reformfråga deras intressen skulle skära sig. Så måste här särskilt bli fallet rörande den elfte punkten i skogsordningen. Denna medgav jordägaren rätt att fritt hugga skog till husbehov och till salu, att röja åker och äng samt upprätta torp på sina ägor. Bleve hemmanet förbättrat och nya torp byggda, skulle det dock undergå ny skattläggning och räntan höjas. Detta gällde naturligtvis även, om skattebonden kommit under adeln, som på så sätt blev intresserad av att bondehemmanen förbättrades med nyodlingar. Funnes det någon skattebonde, som hade mera jord, än han hunne eller ville nyttja, och läte det övriga ligga obrukat, och landshövdingen eller den ränteägande adelsmannen två gånger påmint honom att röja och förbättra sina ägor, utan att han läte sig därav »beveka», ägde landshövdingen, respektive ränteinnehavaren, efter häradsnämnds ord avsöndra de överflödiga egorna från hemmanet och upplåta dem åt en annan bonde.[2]

Hur stötande denna bestämmelse än ter sig för modärn uppfattning, står den i full överensstämmelse med det då härskande jordägande rättsbegreppet, enligt vilket knappast någon egentlig skillnad förefanns mellan skatte- och kronojord.[3] Den torde även ha framkallats mera av önskan att främja landets fortgående uppodling än av direkt hänsyn till de adliga intressena. Men det ligger i öppen dag, vilka möjligheter dessa bestämmelser, en gång lag, skulle öppna för oredliga husbönder i deras strävan att bemäktiga sig skattebön-

[1] Den senare nämnes icke alls i *Tänkeboken*.

[2] Projekt till skogsordning. *A.P.* 4: 119 f.

[3] Ekeberg, Om frälseränta, s. 2 f.

dernas jord. Mot förslaget uttalade sig präster och borgare med skärpa — allmogens betänkande är förkommet. Prästerna gjorde genom en deputation på riddarhuset insagor mot punkten. Det strede mot Guds lag, sade de, att någon tillägnade sig en annans egendom. Över sådant skulle deras arvingar bli »desperate» och låta sina hemman förfalla.[1] Även i ståndets skriftliga betänkande framhöllos de skadliga påföljderna av dylika bestämmelser. Likaså i borgerskapets.[2] De bägge ståndens invändningar medförde bl. a. den följden, att ur skogsordningens elfte punkt uteslöts det misshagliga stadgandet om avsöndringar från skattehemmanen.[3] Alldeles utan betydelse för ståndsstridens utveckling ha dessa förhandlingar icke varit. De måste ha bidragit att öppna ögonen för de faror, varmed adelsväldets utveckling hotade de ofrälse. De ha väckt borgarståndet ur dess passivitet och banat vägen för ett gemensamt uppträdande från de bägge ståndens sida.

[1] *A. P.* 4: 83.
[2] *Riksdagsakter.*
[3] Skogsordningen, tryckt 1647.

2.

Vid den i januari 1649 sammanträdande riksdagen var drottningen fast besluten att framföra och genomdriva tronföljarförslaget.[1] Utsikterna till framgång voro från början icke stora. Icke nog med det motstånd, som från aristokratins sida givetvis var att vänta, även Karl Gustav och hans anhängare ställde sig oförstående och motvilliga. Då Kristina under det bekanta samtalet sommaren 1648[2] tillkännagav, att hon till »riksens säkerhet och bästa» skulle vid nästa riksdag söka genomdriva hans val till »successorem och arvfurste»,[3] intog prinsen genast en bestämt avvisande hållning.[4] »Den materien de successione, vilken alldeles icke practicable är», heter det i ett brev senare på hösten,[5] och i ett annat gläder han sig över att höra, »att propositio de successione är vorden dissuaderad av änkiedrottningen». Däremot hoppades han livligt, att ständerna skulle nödga Kristina till eftergivenhet i fråga om giftermålet.[6] Och den trogne vännen Johannes Mathiæ ställde sig på samma ståndpunkt, avrådde hos drottningen av alla krafter successionsplanen och hade de bästa förhoppningar, att vid riksdagen »bliva utan tvivel många hjärtans tankar uppenbara, så att H. K. M:t nolens volens måste fuller gripa till det förra consilium, som alla ständerna kunnigt är och alla hava uti underdånighet samtyckt och längta efter».[7] En pfalzisk motaktion vid riksdagen, avseende att i stället förmå

[1] Rosengren, s. 236 noten.

[2] A. a., s. 209 f.

[3] *R.P.* 12: 429 f.

[4] Till Johannes Mathiæ 5/11 1648. *Gjörwell*, Svenska biblioteket 3: 144.

[5] Till Johannes Mathiæ 12/12 1648. A. a. 3: 152.

[6] Till Johannes Mathiæ 13/3 1649. A. a. 3: 146.

[7] Rosengren, s. 236 noten.

ständerna till påtryckning på drottningen i giftermålsfrågan, var uppenbarligen att vänta.[1]

På hösten 1648 företog Kristina en resa till Dalarne. Hon färdades i korta dagsmarscher, språkade med bönderna och lyssnade till deras klagomål. Man förstod, att hon ville låta se sig av folket för att underhålla dess känslor av tillgivenhet.[2]

Vid årsskiftet 1648—49 utsändes till de olika landskapen ett manifest i ändamål att till den stundande riksdagen bereda opinionen. Den av orden »Vi fordom landsmän och gemene allmoge uti Uppland, Södermanland och Västmanland»[3] inledda partiskriften härrör nämligen från denna tid. Till prosten Nils Katt i Skarke-Varnhem i Västergötland ankom den med ordinarie posten den 14 januari.[4]

Inledningsorden, som vilja låta påskina, att manifestet utgått från allmogen, motsäges av slutet, där det i stället heter, att upphovsmännen varit några få av *alla* stånd i de nämnda landskapen. Även innehållet har mycket litet att göra med bönderna. I början påpekas i förbigående, att dessa redan på några håll tvungos till allehanda träldom såsom livegne, de som dock dittills varit »ett fritt folk och ett stånd i riket». Slutligen riktar sig manifestet till samtliga stånd, »herrar och adelsmän, krigsmän, så väl befäle som gemene, biskopar och präster av högre och nidrigare stånd, borgare i städerne och bönder å landet, fattige och rike».

Manifestet skildrar tillståndet i Sverige i mycket mörka färger. Därvid är det märkliga, att författarne se abalienationens olägenheter egentligen ur kronans och drottningens synpunkt samt hetsa till angrepp mot adelns godsbesittning under starkt vädjande till folkets rojalistiska känslor. Drott-

[1] Rosengren, s. 235. Johan Kasimir var välvilligare mot förslaget än sonen, men även han insåg klart giftermålets företräden och sade sig ha de bästa förhoppningar, att denna mening skulle delas av ständerna, på vilka påverkan i denna riktning ställdes i utsikt. Till Karl Gustav $^{17}/_{12}$ 1648. *H.S.H.* 27: 308 f.

[2] *Vauciennes* 1: 347.

[3] I somliga exemplar saknas Uppland, stundom är ordet »landsmän» utbytt mot »länsmän».

[4] Anteckning på ett exemplar i »Strödda handlingar till Sveriges historia under drottning Kristina», *K. B.* (Avskrift).

ningen hade snart intet land kvar utan blotta titeln. Vid de kungliga slotten vore ingenting behållet, varken äng till bete åt kreaturen eller skog till bränsle, så att då drottningen föregående höst velat följa sin moder till Nyköping över vintern, hade hon måst avstå därifrån på grund av brist på »brännevved och värme». Vare sig hon ville upptaga klagomål av den fjärran boende allmogen eller undvika någon smittosam sjukdom, vore det henne omöjligt att flytta sitt hov från Stockholm. Även änkedrottningens livgeding hade man förskingrat.[1] »Det skulle s. konungen aldrig hava förmodat, ej heller av fäderneslandet förtjänt, att hans drottning efter honom skulle fara husvill.» Kronans parker och djurgårdar, palats och bostäder kunde icke längre underhållas. Intet skulle snart finnas till lön för kronans tjänare, emedan innehavaren av en tjänst knappt dött, innan någon kom och förvärvade de med tjänsten förenade godsen.

För detta sorgliga tillstånd lägges skulden helt på aristokratin samt sekreterarne, under det drottningen själv urskuldas. Styrelsens förfall kunde inte vara henne veterligt, ty ingen hade rått henne till det, som varit henne och landet till gagn. Det vore väl sant, heter det, att många förnäma herrar förtjänt mycket gott, men de hade över förmögenheten blivit belönta »med greveskap och herredöme» — tydligen riktat mot rikskanslern. Därmed hade de dock icke varit tillfreds utan med list underbragt sig mera, begynnande under drottningens omyndighet och fortsättande, sedan hon för tidigt mot regeringsformen och forna konungars stadgar kommit till regeringen, i det de »vant den goda drottningen vid mycket, som försvagade riksens krafter till särdeles personers herrevälde». Skrivarne, som upptogo supplikationer, hade också sin dryga skuld. De förhalade ärendenas avgörande, utpressade gång efter annan föräringar av supplikanter, »några mark smör, feta kalvar eller annat» men gåve ändå ständigt till svar: »Vill tu hava något, måste tu väl giva mig mer», och uppehölle så saken, tills någon komme, som bjöde mera.[2]

[1] Av det bortgivna hade en del hamnat »under en förnämblig herres och riksråds egendom».

[2] Jfr vad *Ekeblad* 1: 34 berättar, att hans bror 1650 erhöll anvisning på 8 hemman »igenom handsmörjande».

Adelsfruar, präst- och krigsmanshustrur, som icke hade några andra befordrare, måste till sist »med gråtande tårar och suckande efter långt fåfängt bedjande och sin armods förtäring gå ohugsvalade hem igen». För några hundra dukater kunde sådana skrivare befordra sina vänner »till slotts- och fästesladugårdar och -ängiar».

Möjlighet till ändring funnes dess bättre — genom samverkan mellan ständerna och drottningen. Manifestets författare säga sig hoppas, att denna skulle »själv med ständernes tillförordnade skärskåda och rannsaka alla handlingar», som passerat i regeringen efter Gustav II Adolfs död. 2:a kapitlet i konungabalken gav henne möjlighet att taga igen det avsöndrade. Så hade hennes fader gjort, som före sin kröning återtog det, han i unga år som hertig av Västmanland bortgivit. Så borde nu också drottningen enligt 60:de punkten i regeringsformen göra. Fördenskull borde rannsakas, huru var och en kommit i besittning av det han hade, och det återtagas, som kronan icke kunde mista, antingen det var bortskänkt eller bortsålt.[1] Tillbörligt vore, att de pengar, som kronan fått, återbetalades »med kristelig fördel», varvid tiden för inlösningen måste sättas längre än ett år efter kröningen, ty att på så kort tid företa den vore omöjligt.

Den föreslagna reduktionens räckvidd är sålunda ytterst inskränkt, och dess genomförande fattas icke såsom i och för sig liggande i allmogens intresse. Denna lockas med andra utsikter av för den enligt författarens mening uppenbarligen mer påtaglig betydelse. Tanken riktas mot de många pålagor, som bönderna måste draga: landtågsgärd, boskapspengar, mantalspengar, krigshjälpen i spannmål. Så länge kriget varade, hade de gärna utgjort dem. De funno dock för svårt, att de fattige skulle giva mantalspengar lika med de rika. Gustav Adolfs avsikt hade varit, att alla skulle giva kvarntull i förhållande till den mängd säd, var och en lät mala. Det hade väl sina skäl, att adeln för sig och sina tjänare icke gåve mantalspengar: kvarntullen hade den dock icke undandragit sig. »Måste fördenskull finnas vägar att komma till kvarnen igen.»

[1] Särskilt betonas, att gods måste finnas för krigs- och sjöfolkets underhåll.

Vid läsningen lägger man genast märke till de många drag i manifestet, som påminna om Gyllenhjelms åsikter, sådana vi förut lärt känna dem. Oviljan mot Oxenstierna sticker sålunda tydligt fram. Egennytta hos de lägre ämbetsmännen hade riksamiralen insinuerat redan i den s. 23 omnämnda skriften från 1641, där det misstänkes, att kronans tjänare »privatim till sin nytta bruka kronones inkomster och den fattiges svett och blod, givandes agnar för bröd och smolk för smör».[1] Även i den till 1645 hänförda skriften talas om »otrogna hushållare». Där hade också framhållits nödvändigheten att rannsaka detta.[2] Ogillande av godsförsäljningen i änkedrottningens livgeding hade Gyllenhjelm uttalat 1641,[3] en förhoppning, att just vid 1649 års riksdag en del av allmogens skatter skulle avskaffas, finnes uttryckt i ett brev från nyåret.[4] Missnöje med mantalspengarna och önskan om kvarntullens återinförande av samma skäl som manifestet ha, som vi veta, flera gånger framförts av riksamiralen. Kristina var fast besluten att 1649 genomdriva dess inrättande på nytt. Seved Bååth, som berättar detta, uttrycker sin undran rörande möjligheten att kunna realisera planen.[5] Förslaget mötte vid riksdagen också så starkt motstånd, icke minst av bönderna, att det måste uppgivas.[6] Punkten om kvarntullen torde sålunda få anses som ett av de starkaste indicierna för att vi ha att söka manifestets ursprung i drottningens närhet.

Naturligtvis behöver författaren ej ha varit Gyllenhjelm själv — framställningen är icke den i riksamiralens skrifter vanliga. Det ligger nära till hands att i detta sammanhang tänka på A. J. Messenius. Denne har av drottningen, som icke bör ha varit allt för illa underrättad, verkligen satts i samband med en partiskrift. »Det paskvillet, som blev utkastat på riksdagen a:o 1649, i vilket H. M:t och några andre personer nämbdes, där till haver H. M:t då ment, att Messenius skulle

[1] E. 398, *U. B.*

[2] Se s. 45.

[3] *R.P.* 8: 588, 589.

[4] Till Johan Kasimir $^{12}/_{1}$ 1649. *Stegeborgssamlingen.*

[5] Till Per Brahe $^{12}/_{1}$ 1649. *Skoklostersamlingen.*

[6] Drake, s. 7.

vara autor».[1] Då han av flera skäl inte gärna kan tänkas ha författat den vid slutet av riksdagen skrivna broschyren »Om skattegods»,[2] finns ingenting annat att gissa på än det refererade manifestet. Messenius spelade vid denna riksdag en stor roll och skall t. o. m. ha fått lägga hand vid propositionerna.[3] Han stod Gyllenhjelm nära,[4] och trots de tvister med egna skattebönder, vari hans stridiga lynne förde honom, skall han ofta ha »talat och kvitt över godsens bortgivande».[5] Vid manifestets spridning har Messenii vän prosten Kristoffer Siggonis i Fors invid Eskilstuna varit verksam. På Upsala universitetsbibliotek finnes en av denne gjord kopia, försedd med en latinsk påteckning, innehållande en begäran, att skriften läses, meddelas grannarna och sedan återsändes till Fors.[6] Vid 1650 års riksdag ha såväl Messenius som Kristoffer Siggonis verkat för att bland de ofrälse utbreda kännedom om riksamiralens åsikter.[7]

Första gången, man vid riksdagen återfinner åtminstone en del av manifestets yrkanden, är i en handling av Gyllenhjelm. I ett brev till allmogens sekreterare meddelar riksamiralen, att den 1 februari några herredagsmän från Uppland, Västmanland, Södermanland, Västergötland och Småland varit hos honom i hans hus och föredragit honom några klagopunkter, vilka de bett honom andraga för drottningen. Den första gällde utskrivningen, som de begärde måtte gå lika över frälse som krono och skatte. I stället för folk ville de ge pengar, och luckorna i krigsmakten kunde fyllas med lösdrivare och försvarskarlar. I fråga om kvarntullens införande samt det likaledes föreslagna avlösandet av friskjutsen mot en penningeutlaga ställde de sig bestämt avvisande: den som ville ge pengar i stället för att skjutsa, borde dock få göra

[1] Bengt Skytte i drottningens närvaro 1652. *Adlersparre* 2: 280.

[2] Dennas utgångspunkt är allmogens klagomål och hotet mot dess frihet. M. var en av de adelsmän, som lågo i skarp fejd med sina bönder (*A.P.* 4: 433). Han bör ha sett abalienationen egentligen ur statsintressets synpunkt.

[3] *Adlersparre* 2: 265, 280, 309.

[4] Söderberg, s. 22, 23.

[5] A. a. 29, 30. *Adlersparre* 1: 326.

[6] Petitur, ut hæc copia vel scriptum legatur, meditetur et ad vicinos mittetur, postmodum ad Fors restituetur.» E. 398, *U. B.*

[7] Se nedan s. 115.

det. Reduktion sade sig allmogen önska, varvid samma inskränkning som i manifestet göres. Bönderna bådo, att drottningen läte återtaga av det, som vore avsöndrat under slott och fäste, så mycket, »som kunde vara av nöden till att bärga åker och äng med och underhålla H. M:t, på vad ort H. M:t kommer, med ved och värma». Till godsens igenlösande ville de gärna bidraga genom en särskild kontribution. Sist önskade de, att i riksdagsbeslutet måtte införas förbud att tränga någon bonde från hans bördsrätt.[1]

Rörande detta brev må följande anmärkningar göras. Mest alla landskap i det egentliga Sverige ha vid konferensen i riksamiralens hus varit representerade. Allmogen ägde genom utskott, så mycket den önskade, fritt tillträde till drottningen och behövde sålunda icke anlita någon förmedlare. Riksamiralen meddelar för ståndets sekreterare böndernas önskningar och ber *honom* andraga dem för drottningen. Hade det varit någon mening med böndernas klagomål hos Gyllenhjelm, hade det väl varit att utverka dennes bistånd hos drottningen — sekreteraren träffade de ju dagligdags, och han hade redan av drottningen erhållit tillstånd att vid riksdagshandlingarnas avfattande få följa ståndets vilja.[2] Jag kan inte undertrycka den misstanken, att sammanträdet snarare tillkommit på Gyllenhjelms initiativ, att meningen varit att stimulera de känslor, manifestet avsett att väcka, samt att brevet till sekreteraren är att fatta som direktiv för ståndets vidare åtgöranden. Reduktionsyrkandets överensstämmelse med manifestet är så fullständig, att t. o. m. omsorgen om drottningens vedbrand återkommer.[3]

[1] *Riksdagsakter.*

[2] *R.P.* 13: 14.

[3] Om kvarntullen heter det: »Kvarntullen belangande, så bekänna de, att den väl hade kunnat varit god, om de i förstone strax hade hållit hand där över, så hade adelen, präster och andre rika alla gjort efter sin förmögenhet, där som allmogen nu allena måste draga tungen och de andre sittia fri; och hade då utan tvivel mera kunnat räntat, om där hade varit trogne uppbördsmän. Men efter de äre nu så vane vid mantalspenningerne, så bedja de underdånigst att få bliva vid den samma beskattningen. Och hemställa i all som största underdånighet Hen. Maj:ts och riksens råds högvisa betänkiande, huruledes ade-

Att Gyllenhjelm icke stått så alldeles utanför ståndsstriden, misstänktes redan av samtiden. Under den messeniska rättegången utpekades han av ett rykte som »intresserad i de avrättades förbrytelser».[1] Och i ett brev till fadern från februari 1652 uttalar Karl Gustav sin stora bestörtning »du bruit qu'on sème des actions du feu admiral».[2] Det ovan anförda synes visa, att ryktet kanske icke hade så alldeles orätt. Även om ej Per Brahes förut citerade uttalande funnes,[3] skulle vi ha misstänkt, att då ståndsstriden 1649 vaknar till nytt och kraftigare liv, ingivelser till de ofrälse utgått från drottningen och hennes lärofader Gyllenhjelm.[4] Orsaken skall en skildring av tronföljdsfrågans behandling på riksdagen klargöra.

Den från pfalziskt håll utgångna agitationen för ett bestämt uppträdande av ständerna i giftermålsfrågan kröntes med snar och betydande framgång. Rykten om drottningens avsikter sipprade ut men rönte föga anklang. Det sades, att hon förberedde en proposition »pour se moquer du prince».[5] Att samtycka till tronföljarval, med mindre äktenskapet samtidigt beslötes, troddes ständerna icke hågade.[6] Och det utskott av alla fyra ständen, som den 22 februari hade före-

---

len och andre rike borgare eller präster må på något annart sätt fullgöra det som dem borde göra uti kvarntullen». Man kan tydligt utläsa Gyllenhjelms missnöje över att hans älsklingsplan ej fann beaktande bland allmogen.

[1] Söderberg, s. 53.

[2] 14/2. *Stegeborgssamlingen.*

[3] Se s. 51.

[4] Utom i vad som redan påpekats kunna gyllenhjelmska inflytelser spåras i en hel del andra av Kristinas regeringsåtgärder under de första sex åren av hennes regering. Karl Gustavs utnämning till generalissimus över stridskrafterna i Tyskland synes sålunda visa, att hon beaktat farbroderns råd, att monarken i de viktigaste värven borde begagna sig av sina fränders medverkan. Torstenssons generalguvernement i de västra landskapen står på samma sätt i överensstämmelse med »Mestadels ständernas betänkande», som i 7:de punkten förordade guvernörer av rikets råd i de avlägsnare landsändarna o. s. v.

[5] Chanut till Mazarin 6/2. *W.S.*

[6] Utdrag ur ett brev (från Ekehjelm?) till Johan Kasimir 1/2. *H.S.H.* 27: 317.

träde, uppträdde med stor bestämdhet och fordrade »ett kategoriskt svar». Ärkebiskopen såg i ständernas enhälliga *fordran* uttrycket för Guds vilja, »och det Gudi behagar, det måste K. M:t låta sig behaga».

Under detta sammanträde föreslog drottningen, att utskottet skulle överlägga, »om icke rådeligit vore att bevilja, det fursten bleve efter K. M:ts död en successor». Härav avhängde, menade hon, fäderneslandets nytta och säkerhet. Utskottets medlemmar ville icke gå med härpå. De »ville prætendera securitatem regni av principis matrimonio». Och då de tre högre ståndens deputerade samma dag hade gemensam överläggning i saken, var det endast prästerna, som gillade förslaget — Chanut hade 1647 bedömt ståndet rätt.[1] Adeln och borgerskapet ställde sig bestämt avvisande. Borgmästaren Nils Nilsson tog ledningen av motståndet. Han »repeterade med många ord arvföreningens fundament och den fara, som med två regenter ville följa».[2] Och i rådet möttes förslaget, som man kunde vänta, av ett kompakt motstånd. Den enda möjligheten för Kristina att genomdriva det var, om den hotande och farliga enigheten mellan ständen brötes.

Den 22 bad drottningen utskottets medlemmar att sinsemellan diskutera saken men förbjöd varje meddelande till rådet. Senare samma dag lät hon emellertid avbryta utskottets förhandlingar, emedan hon ville överlägga om förslaget med rådet.[3] Anledningen till denna påtagliga inkonsekvens måste ha varit det mottagande, förslaget fick i utskottet. Tid måste vinnas för borgerskapets bearbetande.

Under det rådsöverläggningarna pågingo, ha detta ståndes deputerade i utskottet också blivit utsatta för mycket starka påtryckningar. Den tanken har framkastats, att Messenius använts för förhandlingar med de ofrälses ledare.[4] Gyllenhjelm torde inte heller ha varit overksam. Bland riksdags-

[1] Se s. 49.
[2] *A.P.* 4: 196, 197, 224, 225.
[3] *A.P.* 4: 197, 225.
[4] Söderberg, s. 27.

akter i Riksarkivet förvaras en handling, skriven av en rådsperson under någon av dessa dagar.[1] Författaren inser äktenskapets företräden men framhåller å andra sidan det »buller», som skulle uppstå vid ett eventuellt konungaval, varför han icke kunde annat döma, än att drottningens förehavande vore »ett högnödigt och kristeliget verk». Hon borde dock förbehålla sig och sina livsarvingar »sin præeminents». Furstendömen borde icke vidare utdelas utan arvfurstarna »bliva uti de höga riksens ämbeter och kronones tjänster». Slutligen påpekas nödvändigheten av »särdeles vissa konditioner och villkor både uti giftermål och annat, som förr haver varit stadgat». Synpunkterna äro de kända gyllenhjelmska. Det framgår tydligt, att avsikten varit att söka undanröja de farhågor för de två arvsberättigade linjerna, vilka, som vi sett, särskilt borgerskapet gjort sig till tolk för.

Även drottningen har i egen hög person deltagit i detta ståndsbearbetande. Enligt danske residenten Juel skall hon ha frågat de deputerade, vilket vore bättre, att hava en kung i landet eller hundra. Avsloge de det framställda förslaget, kunde de vara förvissade om att efter hennes död ha så många kungar i landet, som det funnes riksråd och ståthållare.[2] Hon har sålunda vädjat till ståndsmotsättningen — man kan ta för givet, att den målning, hon gjort av adelsväldets faror, icke varit onödigt objektiv.

Den 27 är det skriftliga uttalande daterat, som ståndets deputerade ingåvo till drottningen. De meddelade, att de enhälligt funnit icke orådligt, att hertigen »nu straxt för riksens arvfurste deklareras måtte», i händelse drottningen doge utan bröstarvingar. Skälen äro de gamla gyllenhjelmska. Genom en viss successor omöjliggjordes den söndring och oro, som vid konungaval plägade infalla. »Uti allt vidrigit fall» skulle drottningen i hertigen hava »ett troget och tryggt råd och bistånd». Hertigen vore av den gustavianska familjen, född i riket och av dettas religion samt hade visat »sine gode natur»

[1] Påteckning: »Enskilt anförande med avs. på drottningens obenägenhet för giftermålet med Karl Gustav».

[2] P. Juel till P. Vibe. Bilaga bland Dureels brev till M. G. de la Gardie i *De la Gardieska samlingen*, citerat förut av Rosengren, s. 239 noten.

i åtskilliga höga värv. Till sist begärde de deputerade att få förelägga saken för ståndet i dess helhet.[1]

Med borgerskapets övergång var drottningen säker på majoriteten bland ständen. Innan hon ännu lyckats erhålla rådets samtycke i själva huvudfrågan, är hon också redan den 27, samma dag, som borgerskapets svar är daterat, besluten att åter uppta förhandlingarna med utskottet.[2] Den 28 inkallades de tre högre ståndens deputerade i rådet,[3] och en skriftlig proposition upplästes för dem.[4] Borgerskapets nu bekantgjorda övergång väckte bland adeln bestörtning och förargelse. Drottningen måste ingripa och tysta sorlet. Hon förklarade, att borgerskapet hade sig helt väl resolverat. Därav fick borgmästaren Nils Nilsson mod och »föll adelen emot obetänkt». »Vi dependera av K. M:t allena och av vår frihet, äre ett stånd för oss själve», yttrade han bland annat.

Adeln vidhöll sitt motstånd. Dess deputerade avslogo enhälligt förslaget att hänskjuta frågan till ståndens plena. Det vore »onödigt, onyttigt, farligt» att välja tronföljare under drottningens livstid.[5] Ett nekande svar uppsattes men kom aldrig att framlämnas.[6] Åter är det drottningen, som personligen ingriper. De deputerade hade audiens den 2 mars. »Där vanke considerable discurser pro et contra». Förmodligen är det vid detta tillfälle, drottningen enligt Juel tillkännagivit, att hon i enlighet med böndernas önskan ämnade indraga till kronan de gods, som under förmyndartiden abalienerats, för så vitt adeln fortsatte sitt motstånd. I varje fall – när utskottet kom tillbaka till riddarhuset, befalldes sekreteraren lägga det uppsatta svaret till handlingarna. Drottningens vilja vore, meddelade man, att saken hänskötes till plenum.[7]

[1] Avskrift i E. 399, *U. B.* Jfr »Utdrag ur ett gammalt Stockholms stads register över riksdagsacta 1614—1649» bland *Riksdagsakter.*

[2] *R.P.* 13: 360.

[3] Rosengren förbiser, att bönderna endast den 22 deltogo i utskottet. Att de skulle gilla förslaget, var utan vidare klart.

[4] Tryckt *A.P.* 4: 274 f.

[5] *A.P.* 4: 198 f., 225, 226. *R.P.* 13: 361 f.

[6] Tryckt *A.P.* 4: 278 f.

[7] *A.P.* 4: 203, 226. Juels nyss citerade brev. Även Pufendorf, Kriegsgeschichte, s. 621, uppger, att drottningen genom hot om repressalier injagat fruktan hos motståndarne.

Åter framstår klart ståndssöndringens betydelse med hänsyn till drottningens planer.

Överläggningarna i ståndеn sakna större intresse. Saken var i själva verket avgjord. Adeln antog förslaget, sedan den fått taga del av de villkor, som skulle föreläggas hertigen. »De ropade med en stämma ja, ja, ja!» Då hade rådet redan givit vika.[1] Drottningens seger var fullständig — ståndens söndring hade medfört önskat resultat.

[1] *A. P.* 4: 205.

3.

Undersökningen av ståndsstridens genesis har givit till resultat, att trådarna kunna följas till tronens omedelbara närhet, och att de pådrivande krafternas syften i främsta rummet varit bevarandet av *konungens* ställning i svenskt statsliv gent emot befarade planer från den i stark utveckling stadda aristokratin. Denna agitation ovanifrån har givit ståndens söndring fart och riktning. Dess möjlighet åter beror naturligtvis på dispositioner, som adelsväldets utveckling framkallat hos de ofrälse själva. Det är därför att vänta, att under stridens fortgång dessa småningom skola emancipera sig från de yttre inflytelserna och utbilda ett eget, självständigt aktionsprogram.

Redan under 1649 års riksdag börjar denna utveckling kunna skönjas. I Nils Tungels bekanta relation av sitt samtal med rikskanslern vid tronföljdsbeslutets underskrivande säger sig denne ha hört, »huru som prästerskapet, borgerskapet och allmogen hade sig sammansatt att hårt driva och stå därpå, ded stora gärden och dagsverken måtte avskaffas och alla län- och gåvegods igenkallas». Att någon grund ligger bakom detta uttalande, kan väl icke bestridas. I riksdagsakter, råds- och adelsprotokollen ha dylika strävanden dock icke tagit sig uttryck, vilket givetvis måste ha skett, om de lett till positiva resultat.[1] Rikskanslerns uttalanden måste följaktligen syfta på de forskningen sig undandragande överläggningarna man och man emellan. Oxenstierna insåg, att därav kunde uppväxa »en stor och osläckelig flamma, om han icke i tid med allvar utan något klem bliver dämpat och utsläckt» — vilket ju också tyder på att ståndsbrytningen ännu icke var så farlig.[2]

[1] Jfr 1644, 1650.

[2] Originalet bland *Strödda acta historica*. Underligt nog är det riktiga årtalet 1649 utraderat och ersatt med det felaktiga 1650. Relationen är — efter en avskrift — tryckt i *Adlersparre* 2: 244 f.

Prästerskapets besvär återupprepa klagomålen över den genom sätesgårdarnas tillväxt minskade tionden samt över de avsöndrade kyrkogodsen. I svaret på första propositionen upptogos kraven från 1635 rörande de e. o. hjälperna. Prästerna sade sig ha tänkt, att »den gyllene freden» skulle giva dem förskoning från de e. o. krigshjälperna, och att de ej skulle behöva göra mer, sedan de erlagt sina ordinarie utlagor. De levde i den tillförsikt, att när Gud läte freden bli fullständigt genomförd, de skulle slippa åtminstone några av dessa hjälper. Svaret på andra propositionen föreslog, att mantalspengar skulle utgöras av alla stånd, samt begärde, att »de mäktige, som store sätesgårder hastigt uppbygga, icke må allmänninge- och andra skoger uthugga efter sin vilja».[1]

Allmogen hade den 2 mars tillfälle att för särskilt förordnade rådsherrar framföra sina besvär,[2] vilket ståndet förut även torde ha gjort direkt till drottningen.[3] Böndernas förnämsta klagomål var, att de kränktes i sina bördsrätter.[4] Svaret på första propositionen uttalade en önskan, att utskrivningen måtte gå lika över frälse som skatte och krono samt de e. o. krigshjälperna ingå till kronan allena även av adelns bönder, svaret på den andra propositionen begärde, att alla stånd måtte utgöra mantalspengar, och i svaret på den tredje angavs som villkor för ståndets samtycke till tronföljdsbeslutet bl. a., att hertigen försäkrade bönderna om deras skatterätt så att ingen vid straff av räntans förbrytelse under kronan måtte få fordra av dem något utöver jordeboken eller vad som på riksdagarna beviljats, ej heller tillfoga dem något förfång i utskrivning, dagsverken eller på annat sätt.[5]

I riksarkivet förvaras tvenne allmogens supplikationer, bägge odaterade, vilka innehållet synes hänföra till denna riksdag. Klagomålen äro de vanliga. Bägge skrifterna begära en ordning över utlagorna eller att dessa skulle få förbli som förr under kronan. Den ena kräver, att frälsets och krigs-

[1] *P.P.*
[2] *R.P.* 13: 21 f.
[3] *R.P.* 13: 16.
[4] *A.P.* 4: 160.
[5] *Riksdagsakter.* Svaren på 1 och 2 propositionen endast i concept.

befälets bönder måtte åläggas utgöra herredagspengar, den andra, att de e. o. krigshjälperna helt inginge till kronan även av frälsebönderna, samt att drottningen och hennes efterkommande alltid måtte vara rätt förbehållen att inlösa godsen.[1] Möjligen ha också andra supplikationer ingivits, ehuru de nu äro förkomna.

En ordning rörande förhållandet mellan adeln och bönderna ställdes i riksdagens början i utsikt av drottningen,[2] och rådet och adeln uttalade sig för en sådan.[3] Saken uppges ha stött på motstånd av bönderna.[4] Detta är, som av ovanstående framgår, oriktigt. Säkerligen var det drottningen, som ville hålla saken svävande till kröningsriksdagen.[5] Resolutionen för ståndet går i den vanliga stilen.[6]

Prästerskapets och allmogens hållning erbjuder sålunda icke mycket av intresse. Toge man endast dessa stånd i beaktande, skulle i ståndsstridens utveckling 1649 års riksdag knappast förtjäna nämnas. Under densamma inträffar emellertid som dess intressantaste och betydelsefullaste moment även borgerskapets framträdande ur den djupa tillbakadragenhet, det förut intagit.

Detta har skett under stark motsättning mot adeln. Redan vid riksdagens början kan detta märkas, i det en del ville ur ståndet utesluta dess adlade medlemmar. Saken avstyrdes av drottningen och hade för övrigt, åtminstone för det närvarande, ingen praktisk betydelse, i det endast borgmästaren i Kalmar Hans Sölfwerlåås var adelsman.[7] Nils Nilssons tal vid riksdagens avslutande vittnar om de stämningar, som lett

[1] *Riksdagsakter.*

[2] *R.P.* 13: 16.

[3] *R.P.* 13: 30. Adelns besvär. *A.P.* 4: 271. Anmärkningar rörande conceptet till riksdagsbeslut. *A.P.* 4: 284.

[4] *A.P.* 4: 214.

[5] Bengt Skytte ville $^2/_3$, mot varje rimlighet, att *bönderna* skulle upprätta förslag. Han »begärde, att de förena sig om ett visst». *R.P.* 13: 24.

[6] *Stj.* 2: 1117.

[7] *R.P.* 13: 11. Förteckning över ståndets medlemmar bland *Riksdagsakter.*

ståndet under riksdagen. Han »ville låta se monarchicum statum prævalere aristocratico eller någon annan form».[1]

Borgarståndet var nu icke detsamma som på Gustav II Adolfs tid. De kungliga borgmästare, som förmyndarregeringen börjat sätta i spetsen för stadsstyrelserna,[2] hade fyllt det med kunniga, skolade jurister. Dessa »consules regii» sågos i 1640-talets början av oppositionen med mycken misstro.[3] De blevo dock i själva verket icke blott ett medel till stadsväsendets pånyttfödande utan ock orsaken till att vid årtiondets slut det är borgerskapet, som rent av tar ledningen av oppositionen mot adelsväldet och ger åt denna en helt annan kraft och ett helt annat innehåll.

Detta är mycket naturligt. Borgarne voro i politiska frågor skolade och erfarna män. Särskilt gäller detta deras bägge ledare, borgmästaren i Stockholm Nils Nilsson Silenius och stadsskrivaren därsammastädes Nils Pedersson Skunk, den förre ståndets talman, den senare dess sekreterare.[4] Om deras personliga förhållanden är dess värre mycket litet känt. Nils Nilsson utnämndes till sitt ämbete 1648 efter att förut ha varit rådman i Stockholm, Skunk fick sin plats redan 1645.[5] Bägge ha gjort utländska resor. Nils Nilsson har varit i Italien.[6] Skunk har 1640 och 1641 i Leyden försvarat tvenne avhandlingar, den ena »de pacto futuræ successionis», den andra »de litis contestatione».[7] Gyllenhjelm, som rekommenderat honom till stadsskrivaretjänsten, framhåller i sin rekommendationsskrivelse med styrka hans förtjänster: han hade ägnat sär-

[1] *A.P.* 4: 221. I svaret på 2:a propositionen uttalades med anledning av mantalspengarna, att »rätt och skäl vore, att var och en proportionaliter, efter som han landsens goda nyttier och profit tager, bisprunge och understödde» kronan. Även påtalades vissa tillbud till livegenskap. N. 226, *U. B.*

[2] Odhner, s. 184 f.

[3] A. a., s. 98.

[4] *Sveriges historia* synes i någon mån sammanblanda dem. Skunk kallas där 5: 446 Nils Nilsson och förväxlas 5: 449 tydligen med denne.

[5] Fullmakterna äro daterade 10/8 1648 o. 7/8 1645. *Riksregistraturet.*

[6] *A.P.* 4: 427.

[7] Palmsköld 345, *U. B.* Han skall ha disputerat ytterligare en gång. *Ups. tidn.* 1777, s. 35.

skilda studier åt köphandeln, vore väl förfaren i språk etc.[1] Han är de ofrälses bästa penna och åtnjöt 1650 bland dem stort anseende som elegant stilist.[2] Hos drottningen synes han ha stått högt i gunst.[3] Den egentlige ledaren synes dock Nils Nilsson ha varit — häftig och lidelsefull framstår han 1650 som de ofrälses drivande vilja.[4]

De ofrälse juristerna äro i en skildring av ståndsstridens historia otvivelaktigt värda betydande uppmärksamhet. Börd, ställning, traditioner gjorde dem till konungamaktens naturliga bundsförvanter i en strid mot aristokratin. I begåvning, kunskaper, utbildning skilde de sig i intet avseende från sina adliga ämbetsbröder. Studier vid gymnasier och universitet samt utländska resor hade skänkt dem betingelserna för en karriär på ämbetsmannabanan.[5] Men härvid stötte deras ärelystnad överallt på de skrankor, privilegier, relationer och fördomar uppställde. Endast de lägre platserna i ämbetsverken voro öppna för dem, och 1649 hade adeln i sina besvär upptagit en begäran, att när de unga adelsmännen komme till de år, att de kunde bekläda ämbeten, »de tå måtte där med bliva till överhetenes och fäderneslandsens heder och tjänst accomoderade och förhulpne».[6] Med adelns tillväxt måste skran-

[1] Till Per Brahe $^{29}/_{5}$ 1645. *Skoklostersamlingen.*

[2] Om borgarnes av honom författade svar på 2:a propositionen säger Guthræus: »cives more suo copiose et eleganter negocium deduxere». N. 792, *U. B.*

[3] I sin självbiografi berättar han bl. a., att drottningen hållit en av hans döttrar i dopet. Vid sin tronavsägelse skall hon ha rekommenderat honom och Nils Nilsson »på det flitigaste» hos Karl Gustav. *Upsala tidningar* 1777, s. 34, 36.

[4] Nils Nilssons födelseår och härstamning äro mig obekanta, Skunk föddes $^{11}/_{4}$ 1614 (Palmsköld 239, *U. B.*). Fadern var präst i Vassunda i Upland (*Upsala ärkestifts herdaminne* 3: 345), och Skunk studerade först i Upsala (I. Bringius till A. Gyldenclou $^{8}/_{12}$ 1638. *Biographica*).

[5] Utom de nämnda kan exempelvis pekas på Karl Rosinger, som efter att 1642 i Leyden ha försvarat en avhandling »de evictionibus» 1643 disputerade »pro licentiatus privilegiis» (juris doktorat) över ämnet »de juribus majestatis et regalibus» samt blev assessor i Svea hovrätt 1647. Palmsköld 344, *U. B.* Anjou, Hovrättspresidenter etc., s. 77.

[6] *A.P.* 4: 267.

korna för de ofrälse bli allt snävare. Atskilligt tyder på att det denna tid började bli trångt på ämbetsmannabanan.[1]

Stundom kunde även vissa adelsmäns bornerade börds-stolthet föra till häftiga sammanstötningar mellan ämbetsverkens frälse och ofrälse element, vilka helt naturligt måste förbittra de ofrälses sinnen. Hösten 1649 upprördes sålunda Svea hovrätt av en rättstvist, vars svallvågor nådde långt utanför sessionssalens fyra väggar, och som helt säkert icke blev utan betydelse för den på sommaren sammanträdande riksdagen. En av de nyadlade, Per Nilsson Gyllenax, lämnade vid sin död efter sig en son och flera döttrar, vilka med faderns samtycke ingått ofrälse giften. Även sonen hade gift sig med en ofrälse kvinna, men emot faderns vilja. Senare hade han emellertid fått förlåtelse och försonat sig med denne. Nu ville han utesluta systrarna från all arvsrätt i jordegendomen, åberopande sig på 1622 års adelsprivilegier.[2] Systrarna å sin sida fordrade del i de gods, fadern förvärvat före sitt adlande, eller åtminstone att utlösas med pengar.

När målet den 5 november 1649 föredrogs i hovrätten, uppstod där en vidlyftig diskussion. Tredje klassen[3] kom icke överens med den andra rörande nämnda privilegiebrevs innebörd. Som intet riksråd var närvarande och tredje klassen var överlägsen i antal, vägrade vice presidenten votering. En av adelsmännen, Creutz, brast ut: »Där en adelsmans dotter tager en ofrälses man, så æquipareres hon en skökia». Hon borde därför som en sådan straffas. Häröver blevo de ofrälse högst förtörnade, »och råkade så välbemälte herr Creutz och Berling uti itt particulier missförstånd därutöver».[4] Tredje klassen fordrade, att privilegiets tolkning skulle hänskjutas till drottningen.

[1] Borgerskapets svar på 2:a propositionen 1649 talar om »många ärlige, beläsne, förståndige och lagfarne män, som nu utan lägenhet gå». N. 226, *U. B.* Jfr även *R.P.* 13: 12.

[2] Hildebrand, Statsförfattningen, s. 334.

[3] Assessorerna Berling, Graan, Behm, Anthelius och Rosinger (föredragande).

[4] Som detta hände efter middagen, »kunde till äventyrs en part hava druckit något mer måltidsdricka än till ordinarie och för den skuld talte något hitsigt», berättar Behm.

enligt regeln: »ejus est leges interpretari, cujus est leges dare». Creutz åter ansåg, att saken borde refereras icke drottningen ensam utan på samma gång även rådet. Senare beslöts uppskjuta det hela till den förestående riksdagen, för att saken skulle kunna behandlas på riddarhuset. Drottningen fick snart underrättelse om vad som passerat. Hon blev över Creutz' ord mycket förtörnad, i det hon genom dem ansåg sin höghet »attaquerad». De ofrälse assessorerna, särskilt Berling, blevo uppkallade till henne, vilket åter gjorde deras adliga kolleger perplex». Rättegången var naturligtvis inte härmed slut, men dess fortgång är i detta sammanhang utan intresse.[1]

Men — invänder man mot den föregående framställningen — det var ju vanligt, att ofrälse ämbetsmän adlades. Under sådana förhållanden borde någon egentlig motsättning mellan ämbetsverkens frälse och ofrälse medlemmar icke ha behövt förekomma. Denna möjlighet, att de själva snart skulle bli delaktiga i de förmåner, ståndssamhället skänkte de privilegierade, började emellertid med adelns tillväxt och framför allt kronogodsens förskingring alltmer stängas. Vad betydde adligt namn och adliga privilegier, då möjlighet att förvärva den sociala och ekonomiska position, som var nödvändig för att uppbära den nya ställningen, näppeligen mera förefanns, sedan godsen kommit under de gamla släkterna och »novi homines» varken genom donation eller köp längre kunde förvärva jord — den tiden det enda sättet för kapitalplacering. Otvivelaktigt har denna synpunkt, att intet funnes kvar för dem, som i framtiden skulle tjäna kronan, varit av icke ringa betydelse för ståndsstriden.[2]

Detta ger också åtminstone till en del förklaringen till att åtskilliga av de nyadlade stodo på de ofrälses sida och delade deras uppfattning. A. J. Messenius är redan omtalad. Mycket litet är dock rörande dessa förhållanden känt. Säkert är, att i de bördsstolta herrarnas uppfattning skillnaden mellan ofrälse och nyadlade var ringa. »Ded är till att beklaga, att

[1] Svea hovrätts konceptprotokoll 5/11, 16/11 1649. *Svea hovrätts arkiv.* Schiller till Per Brahe 7/12 1649. *Skoklostersamlingen.* Behm till Axel Oxenstierna 8/11, 24/11, 29/11. *Oxenstiernska samlingen.*

[2] Se s. 56.

den som här är, uti dagelig tjänst brukas och icke är av desto högre stånd, bliver älskat med munnen men i hjärtat föraktat, hatat och eftertraktat», skriver Nils Tungel till Salvius 1638.[1] Detta öppna eller hemliga förakt böra de nyadlade ha känt så mycket djupare än de ofrälse, som deras pretentioner givetvis voro större. 1649 uppges i fråga om tronföljarvalet motsättning ha ägt rum mellan de två högre klasserna och den tredje, i det denna skall ha sympatiserat med de ofrälse.[2] Även i andra frågor kan man denna riksdag skönja en viss svårighet för hög- och lågadel att dra jämt. En otydlig formulering av en punkt i utkastet till besvären uppväckte sålunda tredje klassens vrede, »lika som vore riksens råds söner allenast promoverande till riksens höge tjänster och de andre tertiæ classis membra exclusa».[3]

De ofrälse och nyadlade juristernas betydelse för ståndsstriden är icke endast, att de ofrälse i dem fingo skolade och dugliga ledare. De ha även skänkt åt deras opposition den nödiga principiella grundvalen. Ur denna synpunkt utomordentligt viktig är den mot slutet av 1649 års riksdag[4] skrivna broschyren »Om skattegods, deras natur och rättighet efter Sveriges lag och riksens fundamentalrätt», vilken är att räkna som det förnämsta uttrycket för den nu väckta, mot adeln riktade aggressiva stämningen i den lägre ämbetsmannaklassen med eller utan sköldebrev.[5]

Inledningen sammanfattar allmogens klagomål, sådana vi känna dem från ståndets besvär vid de olika riksdagarna. Författaren erkänner emellertid, att icke alla adelsmän hade del i dessa trakasserier eller besvärade allmogen i lika hög grad eller på samma sätt. En del av skattebönderna, säger

[1] $^{20}/_{1}$. *Salvii samling.*

[2] Tungel till Karl Gustav $^{24}/_{3}$. *Adlersparre* 2: 242. Jfr även a. a. 1: 325. I utskottet ha tredje klassens medlemmar dock icke skilt sig från de övriga. *A.P.* 4: 201.

[3] *A.P.* 4: 192. Se även *A.P.* 4: 215.

[4] Den är skriven omedelbart efter den $^{19}/_{3}$, då resolutionen för allmogen är daterad (*Stj.* 2: 1117), vilket framgår av s. 19 i den tryckta upplagan.

[5] Denna titel t. ex. i N. 185. *U. B.* Tryckt under titeln »*Oförgripeliga bevis emot adelens rättighet över skattegods*».

han, hade intet att med skäl klaga över sina husbönder. Orsaken till att de ändå alla stodo bakom riksdagsbesvären, vore känslan av osäkerhet i deras ställning, i det de fruktade, att vad som överginge några kunde hända dem alla — detta bestyrker min uppfattning, att det icke varit så farligt med allmogens förtryck, utan att fall därav äro att betrakta som undantag.[1]

I det följande tillbakavisar författaren på grundval av en skarpsinnigt gjord historisk och juridisk utredning uppfattningen, att all jord egentligen vore kronans. Skattehemmanen ägdes, menade han, av bönderna, liksom frälsehemmanen av adeln, och konungen hade i dem ingen annan rätt än rusttjänsten i de senare och årliga räntan i de förra. En rätt, som han själv icke hade, kunde han naturligtvis icke upplåta åt någon annan. Så hade ej heller skett, i det abalienationen aldrig sträckt sig längre än till gårdarnas utlagor. Skatterättigheten hade alltid förbehållits bönderna. Och denna innebar, som sagt, icke blott bördsrätt utan full äganderätt.

Särskilt upptages till prövning adelsmännens förmenta rätt att pålägga sina skattebönder dagsverken, varvid de stödde sig på dessas dagsverksplikt vid kronans slott och gårdar. Författaren söker uppvisa, att varken kronan eller adeln hade rätt att pålägga dagsverken, utan att dessa varit av allmogen av fri vilja åtagna och utgjorda.

Broschyrens senare del lämnar den historiska och juridiska utredningens ståndpunkt och övergår till den rena partiskriftens. Adeln uppgives i hemlighet arbeta på införande av »den lifländske och polniske staten, . . . där man må regera över bonden, som en behagar, och taga av honom så mycket man vill». Bonden bör inte ha så stor frihet, menade den. Bleve han ej pressad, så kröpe han ur skinnet. Och vad skall han till riksdagarna? Ingenstädes i världen har bonden så stor frihet som här. Adeln är aldrig trygg och säker för honom. Intet tvivel vore, att en del av adeln ville i Sverige införa danskt statsskick, där varken konungen eller de ofrälse något betydde. Olika statsformer kunde visserligen alla vara berättigade, men gällande statsform borde icke ändras. Och

[1] Se s. 6.

i Sverige vore en aristokratisk eller med aristokrati »förmängd» stat farlig och fördömlig — även för adeln själv, som skulle sönderslitas av inre söndring. Den bästa statsformen vore den, som bäst överensstämde med folkets »art och natur», och erfarenheten hade visat, att Sverige aldrig mått så väl, som sedan konungarna genom Gustav Vasa »fingo en lagom makt och det ena ståndet hölt det andra i balans». Den som rörde vid böndernas frihet, »han rörer staten och dess fundamenter». Med underförstådd men tydlig sympati omnämnes Kristiern tyrannen, som »knäppte de högsta vallmogeknopparne av och därmedelst banade vägen för gamla konung Gustav till en fullkomligare och stadigare monarki».[1]

Det är sålunda tydligt, att agitationen vid 1649 års riksdag satt djupare spår i sinnena än i riksdagshandlingarna, och att spänningen mellan frälse och ofrälse var i tilltagande. En urladdning kunde väntas vid den snart sammanträdande kröningsriksdagen. Som under det nyss skildrade uppträdet i hovrätten framgick, riktade de ofrälse sina blickar mot drottningen: de kände sig gå hennes ärenden och hoppades i gengäld bistånd vid hävdandet av sina intressen. Skäl att tro detta hade Kristina givit dem vid flera tillfällen. I likhet med Gyllenhjelm har hon betonat önskvärdheten av att pålagorna drabbade alla och icke endast de fattige, och hennes iver för kvarntullen vilade på samma grunder som farbroderns.[2] Resolutionen på adelns besvär 1649 framhöll, att ämbetena icke vore några arvegods, samt hävdade drottningens rätt att utnämna, vem hon ville.[3] Särskilt de ofrälse juristerna måste inse, att deras framtid vore på det närmaste förbunden med drottningens.

[1] Clason betvivlar, Bilagor s. 69, riktigheten av den vanliga uppgiften, att den sedermera så bekante Edvard Ehrenstén är författaren. E. nämner denna skrift ej i sin självbiografi (tryckt i *Loenbom.* Anecdoter 1). Han var vid denna tid endast 29 år gammal och hade ej prövats i andra värv än informatorns i en högadlig familj. Den juridiska, kamerala och politiska lärdom, den mognad i omdömet och erfarenhet av livet och människorna, varom skriften onekligen vittnar, torde däremot näppeligen kunnat förvärvas annorstädes än i offentlig verksamhet, vid domarebordet eller i kollegierna.

[2] *R.P.* 13: 13; 14: 240.

[3] *Stj.* 2: 1136.

Detta var så mycket betydelsefullare, som en brytning mellan denna och aristokratin vid kröningsriksdagen var allmänt väntad. Medlet av 1600-talet betecknar i hela Europa en vågdal i konungadömets historia. Överallt jäste det, överallt knakade det i de gamla monarkiernas fogar. Slutakten i holländarnes uppror mot sin laglige suverän, den spanske konungen, hade just utspelats med seger för de upproriske. I England hade Karl I måst böja sitt huvud för bödelsyxan. I Frankrike rasade frondeoroligheterna. Från Ryssland och Polen kommo bud om inre söndring. »Det synes underligit nu vara, att de rebellionerne allestädes höras och taga överhanden», utbrister Bengt Skytte.[1] Dessa välvningar utomlands följdes i Sverige med största intresse och allt efter personlig uppfattning med sympati eller antipati.[2] Varför skulle Sverige ensamt utgöra undantag, detta land, där uppror och tvedräkt ansågos för det normala samhällstillståndet, nära nog nödvändiga uttryck för det svenska folkets egenartade psyke.[3] Sedan länge hade rykten spritts, vilka tillskrivit herrarna planer i denna riktning. Ju närmare det led mot kröningsriksdagen, ju ihärdigare blevo de. Salvius finner redan i slutet av år 1649 en farlig eld glimma under askan och ber Gud bevara fäderneslandet från inre oenighet och uppror.[4] Chanut ser i det rådande lugnet förebud till den annalkande stormen, och hans rapporter våren 1650 ha mycket att berätta om herrarnas, särskilt rikskanslerns, missnöje och planer. Det misstänktes, att Oxenstierna vid riksdagen ämnade genomdriva inskränkningar i den kungliga makten — att han var den ende, som var i stånd att på allvar bereda drottningen svårigheter, hade den skarpsynte diplomaten länge insett. Särskilt sedan drottningen fram på våren svårt insjuknat, tog skvallret fart. Man väntade, att tronen skulle bli ledig, och det inrapporterades till Kristina, att de främsta i senaten skulle ha yttrat, att prin-

[1] Till Karl Gustav $^{5}/_{8}$ 1648. *Stegeborgssamlingen.*

[2] Chanut till Mazarin $^{8}/_{8}$ 1647, $^{6}/_{2}$, $^{13}/_{2}$ 1649; till Brienne $^{28}/_{4}$ 1646. *W.S.*

[3] Wibes ovan citerade skrifter, se s. 27, 33; vidare Chanut till De la Barde $^{26}/_{5}$ 1646. *W.S.*

[4] Till M. G. de la Gardie $^{1}/_{12}$ 1649. *De la Gardies samling.*

sen icke borde vänta få regera efter henne, samt att de begynt diskutera medlen att införa ett aristokratiskt statsskick. »Dessa rapporter, sanna eller falska», fortsätter Chanut, »skola befästa drottningen i den plan, som jag tänker hon funderar på, nämligen att giva prinsen någon del i regeringen».[1]

Kristina har verkligen våren 1650 umgåtts med tankar på mycket vittgående inrymmelser till Karl Gustav. Hennes iver att få hem honom var stor, och de skepp, som skulle föra honom över Östersjön, lågo redan i april segelfärdiga.[2] «Venez donc et courez ou plutôt volez au lieu, ou vous êtes appelés pour le bien du publique, pour votre honneur et pour le bien de mon repos», heter det i ett av hennes brev,[3] och Karl Gustav kan meddela fadern, att drottningen vill ha hem honom «pour son gouvernement».[4] Det föreföll t. o. m. Chanut, som om hon tänkte överlåta hela regeringen åt prinsen — om detta rent av skulle innebära, att hon själv ämnade abdikera, framgår dock icke klart av hans depescher.[5]

Dessa planer äro otvivelaktigt inspirerade av Karl Gustavs anhängare.[6] 1649 års tronföljdsbeslut[7] var knappt mer än ett principuttalande. Därigenom hade prinsen endast fått »spes successionis och mera intet, ehuruväl det är stort», hade rikskanslern yttrat till Tungel.[8] Avgörandet skulle ske vid kröningsriksdagen och var beroende av ett antal villkor, som ännu icke ens voro definitivt fixerade. Det förslag, som företetts ständerna 1649, hade väckt prinsens yttersta missnöje, i

[1] Chanut till Mazarin $^{25}/_{12}$ 1649, $^{8}/_{1}$, $^{23}/_{4}$ 1650; till Brienne $^{1}/_{1}$ 1650; till ambassadörerna i Nürnberg $^{1}/_{1}$, $^{5}/_{3}$, $^{9}/_{4}$ 1650. *W.S.*

[2] Bengt Skytte till Per Brahe $^{30}/_{4}$. *Skoklostersamlingen.*

[3] $^{20}/_{5}$. *Stegeborgssamlingen.*

[4] $^{14}/_{5}$. *Stegeborgssamlingen.*

[5] «On pourrait même croire de l'esprit de cette princesse, qu'il luy est venu quelquefois en pensée de se décharger entièrement des affaires sur le prince et luy en commettre le pouvoir absolu.» — Man kunde gissa av några hennes yttranden, att hon ville anförtro honom «le principal soin des affaires et se réserver le repos et l'authorité sans fonction». Chanut till Mazarin $^{23}/_{4}$, $^{18}/_{6}$. *W.S.*

[6] «par instigation de quelques-uns», heter det i K. G:s nyss citerade brev av $^{14}/_{5}$.

[7] *Stj.* 2: 1105 f.

[8] *Adlersparre* 2: 251.

det han ansåg sig därigenom knappast bli mer än en vanlig adelsman.[1] Att han skulle försöka utverka bättre villkor och ernå en i möjligaste mån självständig ställning som arvfurste, var helt naturligt.

Tidens hemliga historia är ytterligt svår att komma åt på grund av den försiktighet, de ledande personerna ålagt sig i sina brev, och den skoningslöshet, varmed mera kompromet-terande papper offrats åt lågorna. En noggrannare kännedom om Karl Gustavs strävanden är sålunda omöjliggjord genom en troligen i sammanhang med den s. k. messeniska sammansvärjningen företagen gallring av hans korrespondens, varvid särskilt de ur denna synpunkt oersättliga breven från Ekehjelm torde ha förstörts — till dem förekomma hänvisningar överallt i Johan Kasimirs, Karl Gustavs och Bengt Skyttes skrivelser; det var hos prinsens forne lärare, som trådarna sammanlöpte och de hemliga rådslagen togo gestalt. Jag är emellertid övertygad om att den pfalziska politiken ingalunda varit av den beskedliga karaktär, Karl Gustavs underkastelse under Guds tuktande hand icke fullt så ödmjukt fatalistisk, som av Rosengrens framställning synes framgå.[2] Ett vittnesbörd härom är dess bättre bevarat i en utredning av den sedermera så berömde Schlippenbach. Handlingen är kallad »Etzliche politische discurs»[3] och är tydligen skriven kort efter 1649 års riksdag. Den är anonym, men på författarens karaktäristiska, lätt igenkännliga stil kan man icke misstaga sig. Skriften bär nogsamt vittne om sin upphovsmans äventyrliga, från alla hänsyn frigjorda politiska uppfattning men även skarpa blick och säkra omdöme rörande förhållanden och människor. Den visar tydligt, vilka tankar och strävanden som rörde sig inom den intimaste kretsen kring Karl Gustav. »Vale, vive, tandem rege!» är den betecknande hälsning, varmed den slutar.

I förra hälften undersökes först förhållandet mellan drottningen och Magnus Gabriel de la Gardie, sedan situationen i riket med särskild hänsyn till aristokratins trodda planer samt

[1] Rosengren, s. 243.

[2] Pufendorf, Karl X Gustaf, s. 2, talar om att Karl Gustav »trots ... än så slugt anlagda planer icke kunde säga, att drottningen lovat honom äktenskap.»

[3] Bland *Strödda acta historica.*

slutligen drottningens avsikter med tronföljarvalet och den ställning, vari prinsen genom detta kommit. Den egentliga avhandlingen kallas »Observationes politicæ super statum memorati principis», varav en särskild avdelning behandlar de utsikter, som vid kröningsriksdagen kunde komma att erbjuda sig. Avslutningen är en utredning »de virtutibus requisitis in principe». Endast några av huvudtankarna kunna här påpekas.

Med tronföljarvalet avsåges arvrikets tryggande. Vore drottningen icke att disponera till äktenskap, vore därför att vänta, att hertigen skulle uppfordras till giftermål på annat håll. Härtill kunde han svara, att han icke ämnade besluta sig därför, innan han vore försäkrad, att drottningen skulle hänge sig åt beständigt celibat. För att under alla omständigheter säkra sig, borde prinsen söka bringa det därhän, att man överläte åt honom befälet över krigsmakten, varigenom han kunde göra denna sig allena avhängig. Makten borde sålunda delas mellan drottningen och hertigen. Av vikt vore, att denne icke sökte framtvinga ett avgörande i giftermålssaken i överensstämmelse med sina önskningar utan visade mot drottningen det största förtroende och den fullständigaste ödmjukhet. Han måste låta henne förstå, att han helt underordnade sin vilja hennes, och att han endast och allenast av hennes gunst trodde sig kunna uppnå sin lyckas mål. På detta sätt skulle småningom den ena svaga sidan efter den andra kunna avvinnas henne, tills prinsen antingen satte sig fast i sadeln mot hennes vilja eller hon frivilligt avträdde kronan till honom, sedan hon regerat ännu en tid och redan trodde sig ha förvärvat ära och odödligt namn nog. Med hänsyn till Karl Gustavs uppförande gent emot ständerna och Magnus Gabriel de la Gardie ges en del råd, delvis av samma höga moraliska halt som de nämnda. Särskilt lägger Schlippenbach hertigen på hjärtat att kurtisera biskopar och präster.

Kröningen skulle otvivelaktigt föregås av en riksdag, vid vilken allehanda förslag kunde komma att göras. Drottningen och ständerna kunde komma att tävla om att få prinsen på sin sida. Schlippenbach räknar med den möjligheten, att dem emellan motsättning skall komma att råda, vilket med hänsyn till Karl Gustavs intressen vore mycket önskligt. Skulle man

nämligen vid riksdagen söka påtvinga drottningen några »gravamina mit weiterem absehen», skulle hon nödvändigtvis tvingas att förbinda sig med hertigen och krigsmakten, vilket gåve den förre stora utsikter. Ginge drottningen honom ej till mötes, måste prinsen söka vinna ständerna. I hemlighet borde man småningom och med största försiktighet söka anknytning åt det håll, där man förmenade till sist kunna ernå den bästa »versicherung». Schlippenbach är för sin del på det klara med, att detta är hos drottningen, även om han anser, att också ständerna av missnöje med den senare skola vara välvilligt stämda mot prinsen.

Överensstämmelsen mellan dessa uttalanden och drottningens förut omnämnda funderingar våren 1650 är så påtaglig, att man ej gärna kan underlåta att misstänka ett samband dem emellan. En skarp brytning mellan drottningen och aristokratin var, som Schlippenbach uppvisar, ur de pfalziska intressenas synpunkt mycket nyttig. Men även blotta ryktten om herrarnas planer kunde givetvis vara till gagn, då drottningen därigenom hölls i en för prinsen gynnsam sinnesstämning. Det förefaller därför sannolikt, att även de senare emanera ur pfalzisk källa. Till Karl Gustavs ivrigaste anhängare hörde denna tid Bengt Skytte. Om honom sade Kristina 1652, »att han mycket haver varit begiven till skvaller, och vore H. M:t intet av så dygdig humeur, skulle han fuller gärna hava velat ruinera mången».[1] Möjligen är det här, vi ha att söka ursprunget till de mot Oxenstierna fientliga ryktena. Drottningen var misstänksam,[2] fruktan för aristokratin traditionell inom konungafamiljen och känslan av ansvar inför folket och historien starkt utpräglad hos alla Karl IX:s ättlingar. Kristina trodde konungamakten och arvriket i fara, hon kände behovet av en mans starka hand för att skydda dem,[3] och tanken får insteg hos henne, att rikets bästa krävde offret av hennes egen ställning.

[1] *Adlersparre* 2: 267.

[2] Hon har senare främst bland sina fel nämnt misstänksamheten. Arckenholtz 3: 56. Jfr även *Vauciennes* 1: 244, 245.

[3] Chanut till Mazarin $^{23}/_{6}$ 1646. Den meningen, att kvinnorna äro odugliga att regera, har hon uttryckt senare. Se Arckenholtz 3: 67.

Några verkliga skäl för antagandet av sådana aristokratins planer som de nämnda har jag icke funnit, men väl åtskilliga mot. Hade Oxenstierna velat företaga inskränkningar i konungamakten, hade tillfällen därtill icke saknats efter Gustav II Adolfs död, under den långa förmyndarregeringen och i all synnerhet vid drottningens trontillträde 1644. Tvärtom slapp Kristina då ifrån den konungaförsäkran, hennes far måst avge under liknande förhållanden. 1650 stod drottningen omstrålad av krigets och fredens ära, de ofrälses misstänksamhet var väckt, allmogen i jäsning på grund av hungersnöden, den mot rikskanslern fientlige Karl Gustav i spetsen för hären. Det är att göra Axel Oxenstiernas klokhet allt för liten rättvisa, om man tilltror honom, att han för genomförandet av en författningsändring skulle ha valt en så olämplig tidpunkt. Ryktet är nog i detta fall lika vederhäftigt, som när det uppgav, att rikskanslern stod bakom — revolutionen i England.[1] Önskemål äro ett, planer ett annat. Även om de förra hos rådsherrarnas flertal gått i riktning av konungamaktens inskränkande, vilket är troligt ehuru outrett, är man varken därav eller av eventuella förflugna yttranden av en eller annan berättigad att hos en man som rikskanslern anta tillvaron av de senare. Axel Oxenstierna var nu gammal och sjuklig. Han älskade sitt land över allt annat, och det synes vara orimligt att tillskriva honom planer, vilka givetvis måste framkalla inbördes oroligheter och sålunda äventyra icke blott hans eget lugn utan, vad mera var, även hans levnads verk, Sveriges unga storhet.

Detta insåg Chanut. Oxenstierna är, skriver han, mycket klok och tillgiven sitt lands väl, gammal och sjuklig. Han har ett ämbete, som väl förtjänar att genom alla medel bevaras i hans familj. Ambassadören tror, att en uppgörelse mellan drottningen och honom icke bör vara svår. I maj kan han berätta om förberedande åtgärder i denna riktning. Kristina hade givit greve Erik en ansenlig donation i Pommern, varefter rikskanslern infunnit sig hos henne för att tacka.

[1] Några hade sagt åt drottningen, att han bidragit «à former les premiers desseins des entreprises du parlement d'Angleterre». Chanut till Mazarin 12/10 1648. *W.S.*

Därvid hade sådana uttryck av underdånig tjänst å den ena sidan och aktning å den andra utbytts, att de ansågos innebära en verklig försoning. På rikskanslerns ansikte syntes, att han var nöjd.[1] I samma mån som förhållandet till Oxenstierna blir bättre och fruktan för den stundande riksdagen följaktligen mindre, börja drottningens planer att åt Karl Gustav inrymma någon del i makten förflyktigas.[2] Säkert motsåg Kristina emellertid ständernas sammankomst med spänning.[3]

Bland allmogen rådde sedan länge en jäsande oro. Ända sedan föregående höst härjade hungersnöden ute i bygderna.[4] Förra årets skörd hade skadats av vatten och missväxt inträffat. Redan i början av 1650 måste i rådet överläggas om något sätt att minska den dyra tiden.[5] Tullfrihet beviljades för inskeppad spannmål; man hoppades, att införseln skulle komma i gång, då det blev öppet vatten. Allmogen saknade utsäde.[6]

Frampå våren blev det ändå värre. Vintern varade in i maj. Säd fanns knappast att få ens för den, som hade råd att betala de dryga priserna. Barkbröd måste tillgripas även i de bördigaste landskapen. Folk svälte ihjäl, och vägarna fylldes av tiggare, som sökte sig in åt städerna och särskilt för Stockholm blevo en verklig landsplåga. Stadens medel kunde intet förslå för att hjälpa dem.[7]

[1] Till ambassadörerna i Nürnberg 5/3; till Mazarin 14/5. *W.S.*

[2] Chanut till Mazarin 18/6. *W.S.*

[3] Till ryktena om herrarnas planer bidrog givetvis mycket, att enligt 1644 års riksdagsbeslut regeringsformen vid kröningen skulle »med all riksens ständers samtyckio till en evärdelig lag bliva införd och stadfäst». *Stj.* 2: 1067. 22/3 1650 väckte drottningen på tal i rådet, »om man icke skulle för kröningen företaga regementsformen, hållandes det vara ett av det förnämbste, som borde överses. Hon kuude här i rådet uppläsas.» Ingen av herrarna svarade något på detta. *R.P.* 14: 93.

[4] *Fryxell*, Handlingar 1: 88. Jfr Clason, Bilagor s. 33 noten.

[5] *R.P.* 14: 3, 54, 65.

[6] *R.P.* 14: 75, 93. Plakat om tullfrihet 15/3. *Riksregistraturet.*

[7] Johan Kasimir till Karl Gustav 26/5. *Stegeborgssamlingen. R.P.* 14: 77, 154.

[1] J. G—n Örnevinge till P. Brahe 17/5. *Skoklostersamlingen.* »Bönderne bliva fuller hulpne av sine herrar». *R.P.* 14: 3.

Även adelsmännen ledo av den hårda tiden. Deras underhavande kunde ej betala sina utlagor utan måste tvärtom själva få hjälp, om hemmanen ej skulle bliva öde. De överlupos av tiggare, och till på köpet måste de göra stora omkostnader till kröningen.[1] Under sådana förhållanden är det nog troligt, att många adelsmän läto sina bönder undergå en behandling, som ytterligare ökade det missnöje, som sedan gammalt grodde bland allmogen, och som hungersnöden stegrat till det yttersta.

I dikter, som tryckta spredos över landet, skildras gripande det år, då

»lårarna voro tömde, spannen gistnade sönder,
mycket folk med röd ögon, bleka kinner för nöden,
tå intet var på logan, sökia sig bröd i skogen
av
rötter och knopp, drav och bark, som ringa till födo doger.»

Och då skalden angiver orsakerna, skildrar han, hur

»sombliga slösa i kättio
de armas silver och guld.
Med brask de brusa i lättio,
den fattiga ligger omkull.»[1]

Alla tecken tydde på en stormig riksdag.[2]

[1] »Hungersnöds bedrövliga påminnelse . . . enfaldeligen sammanskriven av Nicolao Loftandro.» *Hyltén—Cavallius och Stephens*, Sveriges historiska och politiska visor, s. 343 f.

[2] I *R.P.* 14: 84—86, 96 antydas oroligheter i Stockholm och Södermanland. Jfr *Vauciennes* 2: 33.

TREDJE KAPITLET.

I väntan på hertigen.

När ständerna i slutet av juni började samlas i Stockholm, var luften sålunda full av allehanda jäsningsämnen och marken väl beredd för allsköns agitation. Om de första veckorna, som förflöto i väntan på att alla skulle komma, är dess värre ingenting känt. De överläggningar man och man emellan, som redan 1649 förekommit, och på vilka rikskanslern i Tungels relation torde syfta,[1] kommo på nytt i gång. Bland bönderna nämnes som en av de ivrigaste och hätskaste agitatorerna Olov Andersson i Lerviken på Rådmansö i Roslagen.[2] I borgarståndet äro Nils Nilsson och Skunk fortfarande de ledande. Den senare skall i riksdagens början ha sänt tvenne bönder till A. J. Messenius för att erbjuda honom posten som allmogens sekreterare. Förslaget förföll, möjligen på grund av att drottningen vägrade sitt samtycke.[3] Episoden visar, att redan från första stund en nära förbindelse knöts mellan bönder och borgare, och att det är från dessa, icke från prästerna, som allmogen hämtar direktiv i förekommande spörsmål. »Particulier conferentier hava de ofta med varannan hållit, synnerlig städerne och allmogen», heter det också i ett brev från början av juli.[4]

[1] Se s. 66.

[2] »Alla, både höga och låga, som på senaste riksdagen i Stockholm församblade voro, veta, vad han tå hos gemena man anstiftade.» Sperling mot Olov Andersson $^{9}/_{6}$ 1651. Liber Causarum. Olov Andersson hade »år från år och särdeles i sidste riksdag exciterat factiones». Rosenhielms votum $^{14}/_{7}$ 1651. Codex Rationum. *Svea hovrätts arkiv.*

[3] Söderberg, s. 32. M. skall ha vägrat »nisi regina consentiente».

[4] $^{13}/_{7}$. Anonym korrespondent i *Wolfsbergs samling.*

I prästeståndet gällde agitationen egentligen de lägre prästerna, och man synes ha sökt utså misstroende mot biskoparna. Den 9 juli togo de förra det dittills aldrig sedda steget att hålla ett enskilt sammanträde med uteslutande av de senare. Ordförande blev ståndets främste man nedom biskopskollegiet, professor Terserus i Upsala. En gemensam tystnadsförpliktelse undertecknades.[1] Man beslöt att fordra, att ur ståndet skulle uteslutas de biskopar, »som hade många gods och gårdar och förty höllo sig mera intill adelen än till prästerskapet och hade fått nobilitatem in på sina barn». Detta försök att rensa ståndet påminner om borgarnes liknande föregående riksdag[2] och innebär tydligen ingenting mindre, än att prästerskapet helt skulle frigöras från det biskopliga elementet. Ty visserligen är det före 1650 endast Johannes Mathiæ, som för sina barn fått adelskap[3] — Holms påstående,[4] att det blivit sed, att biskopars söner adlades, är oriktigt — men 1647 års privilegier ställde för biskopar, superintendenter, teologie doktorer och professorer särskilda gunstbevis i utsikt,[5] och donationer under ärftligt frälse hade allt sedan drottningens trontillträde icke varit sällsynta. Redan 1644 erhöll Johannes Mathiæ 10 skatte- samt 7 hela och 2 fjärdedels kronohemman att besitta »alldeles med den frihet och villkor som andre frälsesmän»,[6] och i det följande innehåller Riksregistraturet en mängd vittnesbörd om biskopens födgeni och drottningens frikostighet mot sin förre lärare.[7] Även Leneus,[8] Laurelius,[9] Jonas Magni,[10] Bjugg,[11] Prytz,[12] ha

[1] Finnes i *P.P.*

[2] Se s. 68.

[3] Sköldebrevet är daterat $^{4}/_{9}$ 1645. *Riksregistraturet.*

[4] S. 272.

[5] Punkt 9. $^{20}/_{9}$ 1647. *Riksregistraturet.*

[6] $^{18}/_{12}$ 1644. Ib.

[7] $^{25}/_{2}$, $^{10}/_{3}$, $^{6}/_{8}$, $^{2}/_{9}$ 1645; $^{5}/_{8}$ 1646; $^{18}/_{3}$, $^{28}/_{3}$ 1647; ^{13} 6, $^{5}/_{8}$ 1648; $^{31}/_{7}$ 1649; $^{20}/_{6}$, $^{6}/_{12}$, $^{18}/_{12}$ 1650. Ib.

[8] $^{29}/_{8}$ 1647; $^{30}/_{8}$ 1648. Ib.

[9] $^{10}/_{5}$ 1645; $^{29}/_{1}$, $^{4}/_{8}$ 1648. Ib.

[10] ^{27} 8 1645; ^{20} 11 1649. Ib.

[11] $^{22}/_{4}$, $^{28}/_{4}$ 1647. Ib.

[12] $^{6}/_{8}$ 1646; $^{10}/_{2}$ 1649. Ib.

icke blivit lottlösa. Skulle nu alla dessa ha uteslutits ur ståndet, hade detta helt kommit under borgarnes ledning och utvecklingen väl nödvändigtvis haft tvåkammarsystemet i följe — åt detta håll pekar ju även, vad som i övrigt förekom under riksdagen.

Vid sammanträdet den 9 uppsatte de lägre prästerna vidare ett förslag till skrivelse från prästeståndet till drottningen. Av dess många punkter upptog en ståndets gamla fordran på de e. o. krigshjälpernas avskaffande nu efter fredsslutet. I en annan framfördes — för första gången i prästeståndet — kravet på reduktion av de abalienerade godsen. En tredje innehöll ett skarpt och genomskinligt utfall mot rikskanslern,[1] en fjärde ett liknande mot adeln i allmänhet.[2] Majoriteten inom prästeståndet var vunnen för ett aggressivt uppträdande mot detta stånd.

Detta betydde dock inte så mycket. Ännu var prästernas hävdvunna vördnad för sina biskopliga förmän mäktigare än de separatistiska tendenserna. Vid ståndets allmänna sammanträde följande dag, som tycks ha varit ganska hetsigt, blevo de uppsatta punkterna av biskoparna »så limiterade och castigerade, att det var intet myckit kvart av dem». De lägre prästerna knorrade men fogade sig. Någon skrivelse till drottningen avläts icke. Icke heller hördes kravet på biskoparnas uteslutande vidare under riksdagen.[3] De enskilda sammanträdena fortgingo några gånger men avstannade snart.

[1] »Att den bör föga tack hava eller berömmelse, som haver bragt kronan till många onödige expenser att göra i en och annor måtto (där med förståandes en synnerlig hög person ibland herrarna).»

[2] Handlingen är känd endast genom Jonas Petris referat. *H.S.H.* 22: 70, 71. Som ett vittnesbörd om strävandena bland de lägre prästerna torde vidare kunna betraktas ett förslag till Postulata i E. 398, *U. B.* (fragment). Handlingen är odaterad, men som utskrivningens avskaffande begäres, måste den härröra från tiden före $^{18}/_{7}$ (se nedan). Fordringarna äro bland andra, att adeln avstode något av sina privilegier, donationerna översåges och de behövliga godsen återkallades, särskilt sådana, som omeriterade personer fått, samt att krigshjälperna avskaffades.

[3] *H.S.H.* 22: 72.

Förklaringen till detta torde ha varit, att biskoparnas flertal principiellt knappast skilde sig från det lägre prästerskapet. Endast Johannes Mathiæ står i det följande avgjort på adelns sida. Laurelius är moderat men alls ingen motståndare till reduktionskravet. Bjugg och Prytz uppträda på riddarhuset och förfäkta visserligen lamt nog som ordförande för deputationer av ståndet de ofrälses intressen. Leneus och Jonas Magni ha nedlagt ett nitiskt arbete på protestationen och förtjäna under riksdagens senare skede väl att nämnas jämte Nils Nilsson, Skunk och Terserus som de ofrälses ledare. Holm har med en för en biograf naturlig strävan att betona sin hjältes insats varken gjort borgarnas eller biskoparnas tillbörlig rättvisa.[1] De lägre prästerna äro för övrigt inte heller de i allmänhet några radikala omstörtningsmän. Terserus berömmer i sin Ortus prästernas modererande inflytande på de ofrälse.[2] Motsättningen i ståndet var tydligen ingalunda oöverkomlig.

Biskoparnas kritik av de lägre prästernas skrivelse är mycket lättförklarlig. Kravet på deras eget uteslutande ur ståndet måste naturligtvis väcka deras harm. Deras insikt i politiska ting var vidare så mycket större än de enkla lantprästernas. De måste därför naturligtvis klarare än dessa se de faror, ett alltför bryskt uppträdande kunde komma att medföra under för handen varande särskilt ömtåliga förhållanden. De egna privilegier, för vilka ståndet kämpat över ett halvt århundrade, och som det vid denna riksdag äntligen kunde hoppas få stadfästade, finge icke äventyras genom obehärskade förehavanden, vilkas innebörd och syftemål ännu måste te sig svävande och oklara.[3] Det utfall mot rikskanslern, som skrivelsen innehöll, vittnade icke fördelaktigt om sina upphovsmäns politiska klokhet och takt, och till på köpet var det ännu ingalunda allom klart, att angreppet icke riktade sig mot drottningen,[4] vilket ju hade varit än värre. I en strid mot både drottning och adel skulle de ofrälse utan

[1] Detsamma gäller, vad biskoparna beträffar, även Lovén.

[2] *Tengström* 2: 50.

[3] Hänsynen till privilegierna kom fram t. o. m. i en så obetydlig fråga som den »om kappamålet». *H.S.H.* 22: 74.

[4] Se nedan s. 91.

minsta tvivel dra det kortaste strået. Reflexioner av denna art torde ha bestämt biskoparnas försiktighet, vilken de ivriga prostarna och kyrkoherdarna först icke förstodo och följaktligen funno misstänkt. Den allmänna meningen var nog till en början, att reduktionskravet hade mycket liten framtid för sig och kunde intressera egentligen ur kuriositetssynpunkt. En brevskrivare säger på tal om de ofrälses förehavanden, att däruti vore »intet stort att göra såsom en sak, därmed de intet stort kunna komma».[1]

Den upprörda stämningen medförde misstro mellan stånden, så att då adeln, som alltid varit brukligt, sökte inleda förbindelse med prästerna för att diskutera bevillningarna,[2] bönderna genast skyndade till konsistorium,[3] emedan ett rykte redan vunnit spridning, att de förra alldeles anslutit sig till adeln. De fingo mottaga lugnande försäkringar; bland prästerna diskuterades, sedan de gått, adelns spetsfundiga handlingssätt mot kronan.[4]

Borgarståndets ledare funno nu tiden inne för handling. Det är tydligt, att den adelsfientliga agitationen i detta stånd hade sin härd. Av talmännens svarstal vid propositionens mottagande är Nils Nilssons det enda, som innehåller någon hänsyftning på ståndssöndringen. Borgmästaren sade sig förmoda drottningens stora omsorg, som icke ville de fattigas förtryck. Han tackade Gud, att hon mådde väl, som vore deras enda och rätta överhet. Han hoppades, att Gud ville än vidare upprätthålla henne och icke låta deras rätta överhets krona falla, samt att den gustavianska familjen icke måtte ändas.[5]

Den 12 infann sig på konsistorium ett utskott av borgerskapet. De två stånden taltes vid, »huru alla deras consilia

[1] Sylvius till Karl Gustav 13/7. *Stegeborgssamlingen.*

[2] Lovén, s. 11, gör alldeles för mycket av denna episod. Att adeln icke skickade sekreteraren till borgerskapet, berodde helt enkelt därpå, att i bevillningsfrågor den hade mycket få intressen gemensamma med detta stånd.

[3] Prästernas samlingsrum. Borgarnas var rådhuset, böndernas kallades gillestugan.

[4] *H.S.H.* 22: 72—74. *A.P.* 4: 314.

[5] *A.P.* 4: 307.

kunne dirigeras in salutem regiæ majestatis et patriæ». De tre ärenden, som skulle bli de ofrälses samlande program under riksdagen, blevo föremål för överläggning. De voro genomdrivandet av drottningens giftermål, successionsbeslutets fullföljande samt reduktion av de abalienerade godsen. De två ständen synas ha beslutit att, innan de skredo till svaret på propositionen, ingiva en supplikation till drottningen. Härtill anslöto sig även bönderna.[1]

Borgerskapet hade framställt sina förslag skriftligen; detta framgår av prästernas skriftliga svar. De tacka borgarne för att dessa föreställt dem de tre viktiga och för rikets och drottningens framtida säkerhet nödiga frågorna, »för vilken communication dem bör ära och tacksäjelse» — inom parentes säga de sig även själva ha umgåtts med samma tankar. Att drottningens giftermål hade sin framgång, sade de sig önska och gärna se men hemställde denna sak hennes egen »höga vishet och heroiske inclination». De ville således icke vara med om några åtgärder från ståndernas sida i avsikt att framtvinga ett avgörande — detta i överensstämmelse med ståndets de bägge föregående riksdagarna visade underdånighet i förhållande till drottningen.

Mera oförbehållsam är prästernas anslutning till borgarnes förslag i successionsfrågan. Dessas råd, att hertigen denna riksdag förklarades för arvfurste, försåges med hertigdöme och i händelse av drottningens dödsfall »alla jura majestatis efter Sveriges rikes laglige och gustavianiska administration» honom och hans livsarvingar oförkränkte tillförsäkrades — detta deras råd mottoge de med »tacksamhet, ära och kärlek». »Bort det, att den högborne herren andre limitationes skulle föreskrivas, än som lagen och praxis hæreditaria här till betyga, ty således förandras forma regni.»

Den tredje punkten inskärpte vikten av moderation vid reduktionskravets framförande. En allmän återgång av abalienerade gods ville de sålunda icke yrka på. Vad de »höge

[1] *H.S.H.* 22: 74. I rådet meddelade allmogens sekreterare dagen därpå, »att bönderne vilja tillika med de andre två ständen, präster och borgare, först överleverera K. M:t en supplik och sedan skrida till svaret etc.» *R.P.* 14: 224.

och förmögne» beträffade, hoppades de, att de själva »med nödig restitution vilja sig betänkia». Även »lagom eller ringa meriterade personer» borde gå till sitt samvete och ej behålla det de fått. Utan hänsyn till innehavaren skulle återkallas ladugårdar, gamla kungsgårdar och övriga egor, som hörde under slotten. Dessutom borde de e. o. hjälperna ingå till kronan även från frälsebönderna. Ty skulle de andra ståndén, särdeles allmogen, betungas med nya pålagor, skulle det numera endast lända till adelns förkovran men ha föga betydelse för kronan.

Borgarna synas ha föreslagit, att de ofrälse till de abalienerade godsens inlösning skulle åtaga sig en extra pålaga. Kunde borgare och bönder göra detta, säga prästerna, vore det visst önskligt, men de betonade den ringa ekonomiska bärkraften hos de ofrälse detta missväxtår. Med en artig önskan, att »deres välaktigheter, som av politisk övning kunna vara bättre förfarne uti sitt än vi uti vårt stånd», ville vidare ta under övervägande, hur »deras högnödige punkter de bonis regni restituendis kunde skäligen och utan minste fara eller motu effectueras», slutar handlingen. Anmärkningsvärt är erkännandet åt borgarnes större politiska insikt och erfarenhet å ena sidan, ängslan för allt, som kunde vara farligt, å den andra.[1]

Det är tydligt, dels att initiativet är borgarnas, dels att prästerna söka utöva ett modererande inflytande på de förras enligt deras mening allt för stora iver. Borgerskapets »punkter» rörande reduktionen ha säkert varit vida radikalare än prästerskapets, liksom ståndet uppenbarligen var beslutet att allvarligt och kraftigt pressa drottningen i giftermålsfrågan. Då borgarna den 16 uppträda på riddarhuset och förfäkta denna mening, är tonen också mycket bestämd. Drottningen borde få se, »det vore allvar».[2] Detta är uppenbarligen resultatet av en stark pfalzisk agitation, liksom kraven, att tron-

[1] Avskrift i E. 400, *U. B.* Ett koncept i *P.P.* (dock icke ställt till borgarna) innehåller samma punkter som det nämnda svaret till dessa, plus ytterligare två: 1) att onödiga ämbeten avskaffades; 2) att kronans borgenärer avstode från räntorna och godsen återlämnades till kronan, så snart innehavarna genom ränteuppbörden fått in köpesumman.

[2] *A.P.* 4: 321.

följaren skulle få hertigdöme och i övrigt inga särskilda villkor föreskrivas honom, otvivelaktigt inspirerats från samma håll. Det kan vara nog att påpeka, att Nils Nilssons närmaste förman var underståthållaren — Ekehjelm.

Överhuvudtaget var stämningen bland ständerna redan i riksdagens början synnerligen gynnsam för de pfalziska intressena. »Alles, alles hjärtans önskan är E. F. D:t få se här hemma i fäderneslandet», skrev Enander.[1] Nürnbergstraktatens lyckliga avslutande hade ofantligt stärkt hans prestige. De ofrälse hoppades på prinsens bistånd gent emot adeln. De åstundade hans hemkomst »med en så stor längtan, som icke nogsampt kan beskrivas», omtalar en annan brevskrivare.[2] Och Chanut berättar den 16, att drottningen några dagar varit »tankfull och melankolisk» på grund av underrättelserna från riksdagen. Det hade nämligen försports, att ständerna funnit henne alltför frikostig och ville tvinga henne till giftermål med pfalzgreven, för att hon skulle hava någon att stödja sig vid.[3]

Skulle något på allvar kunna uträttas i hertigens angelägenheter, var det dock naturligtvis angeläget att för den tilltänkta framställningen till drottningen vinna även adelns medverkan. Utskott av de tre ståndén infunno sig på riddarhuset med begäran om anslutning. Borgarna höllo sig strängt till giftermåls- och successionsfrågorna och voro t. o. m. villiga att, om adeln så önskade, inskränka sig till den förstnämnda. Bönderna klagade även över missväxten i landet och förklarade, att de ville ha utskrivningen och krigshjälperna alldeles avskaffade. Förrän detta skett, ämnade de icke göra några bevillningar. Endast prästerna undrade, om de abalienerade godsen och de e. o. krigshjälperna[4] icke borde revoceras. Det kan vara fråga, om de icke härvid, som man säger, »trampat i klaveret». Att på detta förberedande sta-

[1] Till Karl Gustav $^{6}/_{7}$. *Stegeborgssamlingen.*

[2] Sylvius till Karl Gustav $^{13}/_{7}$. *Stegeborgssamlingen.* Till K. G. »haver gemene man stor confidence och därföre höglich åstundar dess fordeligaste hemkomst i riket.» Anonym korrespondent $^{13}/_{7}$. *Wolfsbergs samling.*

[3] Till Mazarin $^{16}/_{7}$. *W.S.*

[4] »Till kriget beviljade landtågsgärder.»

dium av riksdagen bringa denna sak inför adeln var ju både onödigt och meningslöst och torde ha skett, för att prästerna skulle fritagas från misstanken att hemligt konspirera mot adeln. De äro angelägna att skjuta bönderna framför sig. Allmogen ämnade, meddelade de, hos drottningen förfråga sig, »om hon sig till land och rike heller till tull och accis kröna ville». De aktade icke heller för rov att anhålla om adelns medverkan för tillgodoseendet av deras speciella intressen. En av de framställda punkterna framhöll önskvärdheten av två års frihet från utskrivningen. Kunde detta icke ske, bådo prästerna, att »adelen behagade genom intercession så vida förmå, det prästerskapet bleve lisade» — ett försök sålunda att med adelns hjälp skaffa sig förmåner på de övriga ofrälse ståndens bekostnad. Det begärda understödet utlovades, varjämte prästerna tillförsäkrades »all god och reciproque benägenhet och behagelig vänskap».[1]

Den av de ofrälse sålunda inledda aktionen för en förnyad framställning till drottningen i giftermålsfrågan omintetgjordes emellertid — icke, som Holm säger,[2] på grund av adelns motstånd, ty den hann aldrig lämna något svar — utan genom böndernas iver. Dessa ville på inga villkor lugna sig utan krävde strax företräde hos drottningen. På eget bevåg utsatte de audiensen till den 18.[3] Präster och borgare sökte förgäves hålla igen och, då detta icke lyckades, skynda på adeln att lämna svar.[4] De måste utesluta de nämnda frågorna, och audiensens föremål blev endast några de ofrälse ståndens »particulariteter».[5] Prästerna gjorde ett sista försök att få adeln med. »Presso pede» infunno sig på riddarhuset två prästmän med erbjudande att deltaga i utskottet. Om riddarskapet så önskade, kunde detta då söka företräde den 19 klockan 9 på morgonen. Innan ens deputationen hunnit tillbaka till konsistorium, hade dock utskottet redan gått upp på slottet. Prästerna hade härtill tvungits av bönderna. »Vi ville intet så gärna gå opp, men efter vi vore beskyllte av de

[1] *A.P.* 4: 316—318, 320—322. *H.S.H.* 22: 75.
[2] S. 279.
[3] *A.P.* 4: 324.
[4] *H.S.H.* 22: 78. *A.P.* 4: 325.
[5] *A.P.* 4: 326.

andre ständer, ergo måste vi» — i dessa linköpingsbiskopens ord ligger en nog så målande skildring av hur det därvid tillgick.[1] I stället för att, som avsett var, bli ett uttryck för ständernas samfällda och tungt vägande mening i fråga om drottningens ställning hade de ofrälses företag kommit att få en mot adeln riktad spets.[2] Man kan inte värja sig för tanken, att det är drottningen, som står bakom böndernas i detta fall så omotiverade och skadliga iver. Enighet mellan ständen var ur hennes synpunkt nu väl det värsta, som kunde inträffa.

Hennes uppträdande under audiensen motsäger icke det gjorda antagandet. Giftermåls- och tronföljdsfrågorna berördes icke alls, och endast bönderna yrkade på reduktion. Drottningen påpekade svårigheten att kunna igenlösa godsen samt att de på annat sätt icke kunde återfås, men hon gjorde intet för att få slut på frågan, bestred icke reduktionens laglighet eller ens möjlighet — förutsatt endast att tillräckliga medel kunde anskaffas. I övrigt uppträdde hon mycket nådigt. Utskrivningen efterskänktes, och även andra lindringar ställdes i utsikt. Hon förstod även skickligt att underblåsa den adelsfientliga stämningen. Hon menade i likhet med bönderna det vara oriktigt, att adeln slagit under sig halvparten av krigshjälperna samt kröningsgärden. Hon fann det vara rätt och billigt, att den som mer hade, ock mera gåve till rikets försvar. Det var givet, att dylika ord måste kraftigt styrka de ofrälse i deras förehavanden.[3]

Som var att vänta, blev audiensen signalen till ståndssöndringens utbrott. Underrättelsen, att de ofrälse utan att ens avvakta adelns svar avfärdat utskottet, blev helt naturligt icke väl upptagen på riddarhuset. Särskilt av prästerna hade man väntat ett annat handlingssätt, på grund av deras eget erbjudande, »besynnerligen medan de själve hava rekommenderat sitt stånd i ridderskapets patrocinio, som deres ord fölle». En deputation sändes under ordförandeskap av Erik Oxen-

[1] *A.P.* 4: 326. 331.

[2] Så måste det fattas, särskilt efter prästernas uttalande på riddarhuset om godsen.

[3] *H.S.H.* 22: 78—81. *R.P.* 14: 230. R.P. nämner naturligtvis intet om ståndsmotsättningen.

stierna till konsistorium, vilken förehöll prästerna deras löftesbrott »med tämmelige hårde ord». Ärkebiskopen undskyllde ståndet. Det de gjort, vore skett, emedan de bägge övriga ständen hårt drivit därpå. De menade förövrigt det vara även till adelns fördel, att de utverkat frihet från utskrivningen.

Oxenstierna övergick därpå till att besvara de av prästerskapet den 15 framställda frågorna. Dem om drottningens giftermål och hertigens förklarande för arvfurste ansåg adeln böra uppskjutas, tills Karl Gustav kommit hem.[1] Häri instämde prästerna. Frågan, om drottningen skulle krönas till land och rike eller till tullar och acciser, fann adeln uteslutande löjlig, då drottningen ju allt fortfarande vore allas deras herre, även om adeln hade godsen under sig. Prästerna föllo undan. Den punkten, svarades det, kom av bönderna och vore inte av stort värde, man kunde tillräkna den deras oförstånd. Oxenstierna begärde upprepade gånger, att prästerna skulle själva säga sin mening i saken. En stunds diskussion uppstod, men något svar synes icke ha givits. Biskopen i Skara Jonas Magni kom med en motfråga, om adeln ville ha hela landet under sig. Oxenstierna sökte då vidlyftigt utreda det blomstrande tillstånd, riket numera befann sig i, sedan godsen kommit under frälset.[2]

Av de tre av borgerskapet väckta frågorna hade prästerna sålunda förklarat sig villiga att uppskjuta de två tills vidare, den tredje ville de icke ens kännas vid. Det hade verkligen varit underligt, om icke adelns utskott lämnat konsistorium i den tanken, att udden nu vore bruten av det hotande anfallet: Erik Oxenstierna berättade på riddarhuset, att de deputerade uppvisat reduktionens »omöjelighet och absurditet», varefter ständen skilts åt »med god vänskap.»[3] Ståndssöndringen höll på att sina ut i sanden. Då de lägre prästerna den 20 enskilt överlade, rörde diskussionen icke de stora frågorna utan endast, hur de skulle kunna utverka lindringar i utlagorna.[4] Nya eggelser voro tydligen nödvändiga.

[1] Adelns betänkande till prästerskapet härom tryckt *A.P.* 4: 461 f.
[2] *A.P.* 4: 329—332. *H.S.H.* 22: 81—84.
[3] *A.P.* 4: 333.
[4] *H.S.H.* 22: 84.

Den 23 hade ett utskott av prästerskapet enskilt företräde hos drottningen i ändamål att avbedja halva landtågsgärden och boskapspengarna. Drottningen kunde icke gå dem till mötes i detta. Däremot sökte hon blåsa upp den sjunkande adelsfientliga stämningen. På annat sätt kan icke fattas hennes meddelande, att adeln, sedan hon lovat de ofrälse förskoning från utskrivningen, varit hos henne och lovat bevilja den. Hon förstod, sade hon, att adeln därför ville hava utskrivning, att de skulle kunna hålla bönderna i lydnad. Hon sade sig vara alldeles ense med de ofrälse i deras yrkande, att krigshjälperna och landtågsgärden åter måtte ingå till kronan, och begärde, att de »änteligen» ville driva därpå. Hon bragte på tal adelns försvarskarlar, vilka hon menade först borde tagas till knektar. Om de ofrälse dreve på i detta avseende, ville också hon göra sitt till. Att bland prästerskapet hertigens förklarande för arvfurste varit på tal, vore henne icke misshagligt. Men, sade hon, adeln behagade det icke synnerligen, och ehuru successionen hade på förra riksdagen tillerkänts honom, trodde hon han aldrig skulle ha kommit därtill, om något dödligt hänt henne. Men denna fråga hölle hon bäst uppskjuta till hertigens hemkomst, så skulle adeln i hans närvaro icke så dristigt kunna säga emot. Hon sade sig även inse, att adelns privilegier krävde »limitationes». Det ena ståndet finge icke förtrycka det andra, utan det måste vara »itt justum æquilibrium». Även i fråga om missbruket med adliga häradshövdingar, som aldrig gjorde tjänst utan blott uppburo inkomsterna av sitt härad, voro drottningen och prästerna fullt ense. Med ett eggande »aut nunc aut nunquam» slutade den märkliga audiensen.[1]

Intrycket av drottningens ord måste ha varit utomordentligt. Striden mot adeln vore en drottningens sak. De ofrälse kunde vara förvissade om hennes skydd och hjälp. Prästerna behövde icke längre för sina privilegiers skull ålägga sig för-

[1] *H.S.H.* 22: 85—89. Jonas Petri deltog själv i utskottet. I rådet meddelade drottningen endast, att prästerskapet varit hos henne och begärt slippa boskapspengarna. »Men H. M:t haver dem det utslagit och de likväl content gått därmed bort.» Vilka medel hon använt för att framkalla förnöjelsen, sade hon naturligtvis ej. *R.P.* 14: 237.

siktighet i uppträdandet. Slutorden stå ännu 25 år senare levande för den åldrige Terserus, då han nedskrev sin Ortus.[1] Och förstorade och förvrängda ha rykten om de kungliga uttalandena otvivelaktigt genast sipprat ut, eggande de ofrälse till nya, mera energiska ansträngningar men hos adeln ingjutande fruktan och modlöshet. Förbundet mellan drottningen och de ofrälse ansågs knutet.

Resultatet visade sig omedelbart på borgarståndets uppträdande, vare sig även detta under en audiens, som det samma dag hade,[2] mottagit liknande eggelser eller det nåtts av underrättelser om vad som förlupit mellan drottningen och prästerna. Hittills hade ståndet vinnlagt sig om ett artigt och i det yttre gott förhållande till adeln. Nu kastade det alla hänsyn, och en konflikt uppstod, i vilken borgarnas uppträdande, hur obetydlig saken i själva verket var, icke varit möjligt, utan att de varit övertygade om att drottningen skulle hålla dem om ryggen. Anledningen var, att adeln sände sin sekreterare till borgarståndet för att meddela, att den nu vore färdig att giva svar på de förut framställda punkterna om drottningens giftermål och hertigens succession. Borgarne blevo förbittrade över att icke lika väl som prästerna bliva hedrade med en deputation[3] och beslöto att svara på samma sätt. Riddarhussekreteraren hade icke väl hunnit tillbaka till riddarhuset, innan Skunk infann sig där och utan att avvakta tillåtelse »ginast trädde in om dörren». Han gick visserligen strax ut igen och in i ett annat rum. Sedan lantmarskalken låtit bedja honom komma in, framförde han sitt ståndsbudskap. Eftersom adeln så länge dröjt med svaret, förklarade han, ville borgarne nu göra, »vad de se tiden och lägenheten medgiva». Till att mottaga svaret sade han sig intet uppdrag ha.

När Skunk gått sin väg »och man begynte eftertänkia orden», blev en stor del av adeln mycket förbittrad över såväl beskyllningen för dröjsmålet som över den nonchalans, varmed ståndet fann sig behandlat. »Sorlet växte mer och

[1] *Tengström* 2: 50.

[2] *R.P.* 14: 230.

[3] Ekehjelm till Johan Kasimir 27/7. *Stegeborgssamlingen.*

mer, icke utan förmängd bitterhet». Rop på satisfaktion läto sig höra. Adeln visste intet bättre än att anmäla saken för drottningen. Lantmarskalken fann sig föranlåten att särskilt till de nyadlade rikta en förmaning att »nu hålla sig in till detta ståndet med inbördes enighet och tysthet».

Drottningen ville först icke taga parti, »visste icke, på vars sida orsaken var». Då lantmarskalken relaterat, vad som förekommit, »förivrade hon sig» och tänkte strax sända efter borgerskapet. Hon ansåg nödigt frita sig från all del i det skedda och sade sig icke vilja förmoda, att någon mente »sådant komma av K. M:t genom en licens» — den som ursäktar sig, anklagar sig, säger ordspråket. Till sist stannade hon vid att råda, att man inte skulle antasta hela ståndet utan allenast »exaggerera» Skunks »obeskedenhet», vilket man kunde låta borgerskapet förnimma genom ett utskott. Så skedde. Borgarne föllo undan och ursäktade sig. Skunk blev »bång, begynte nappa efter sitt protokoll» och sökte bortförklara sina yttranden. Någon satisfaktion fick adeln aldrig.[1] På sätt och vis hade genom drottningens ingripande det till på köpet blivit detta stånd, som fått ge vika. Anledningen till hela tvisten var ju dess vägran att skicka utskott till borgerskapet.

Adeln kunde nu icke undgå att åt de ofrälses förehavanden ägna större och allvarligare uppmärksamhet. Man upptog till diskussion i ståndet åtskilliga därmed sammanhängande frågor, såsom om Upsala-ödsgods, omistliga gods, exspectanser. Det påpekades, att man gent emot prästerna kunde yrka reduktion av deras prebendegods och vederlag.[2] För att icke de ofrälse skulle allt för oemotsagt kunna innästla sig hos drottningen, började också adeln tänka på att skicka utskott till henne.[3] Lönlösheten därav torde emellertid snart ha insetts, och under augusti är det, om man undantar konferensen med prästerskapet den 7, alldeles tyst i adelsprotokollet rörande ståndens mellanhavanden. Det sades man och man emellan, att drottningen utsått söndringen för att undertrycka adeln och bryta

[1] *A.P.* 4: 333—336, 341, 342.
[2] *A.P.* 4: 325, 337. Se s. 1 not 2.
[3] *A.P.* 4: 334.

rådets påstådda planer på genomdrivande av inskränkningar i konungamakten.[1] Kristina söker även vid flera tillfällen antyda sin anslutning till de ofrälse. I rådet för hon de fattiges talan och yrkar på allas beskattande.[2] Hon uppmuntrar de ofrälse och ställer i utsikt lindringar för dem alla. Ett nytt gemensamt utskott blev mycket nådigt mottaget den 27.[3] Hon framställer i allmänna och följaktligen så mycket mer vittutseende ord hotelser mot rådet och adeln. Den 2 augusti omtalade hon i rådet, att ständerna inlämnat svaren på propositionen samt hemställt till henne att dem »censurera och korrigera». Hon var nu försäkrad om att de ofrälse med sina klagomål icke menade henne. »Den de kunne mena, vill fuller H. M:t intet röra om, men komma de där med ut, är H. M:t satt där till av Gud att skipa var rätt, eljest vore H. M:t en legherde och administrera intet sitt kall rätt». Hon befarade, »att de fuller lära komma ut med sine klagmål; det vet H. M:t, att den desordren intet är kommin av H. M:t i H. M:ts regements tid, och när det kommer där till, skall H. M:t intet hava respekt på något stånd, ty de äre alla K. M:t lika käre». Dessa ord, som ju inte kunna fattas annat än som riktade särskilt mot rikskanslern, mottogos av rådet med tystnad. Redan förut hade, dettas ton varit ytterst vördsam och undfallande, nu blir den nästan krypande. Vid samma sammanträde är det tal om en av drottningen föreslagen riddareorden. Rådet anhöll genom drotsen, att denna skulle uppkallas efter Kristina: »Samptl. rådet stege upp, begärde och obtinerade, att orderen skulle heta Christinæ order. Och herr r. drotsen på rådets vägnar tackade H. M:t, som ville detta efterlåta dem på deras begäran».[4]

De ofrälse dröjde emellertid, innan de togo itu med den av drottningen påyrkade granskningen av adelsprivilegierna. Det ser ut, som om åtminstone inte prästerna varit allt för ivriga för saken. Den 27 begärde de, att de snart skulle få

[1] Chanut till Mazarin $^{3}/_{9}$. *W.S.*

[2] *R.P.* 14: 240—243.

[3] *H.S.H.* 22: 91. Anteckning på baksidan av »Prästerskapets samptelige välmente betänkiande över några frågor» i *P.P.*

[4] *R.P.* 14: 250—252.

lämna svaret på propositionen och det icke så dras ut på tiden, samt att kröningen måtte ske i augusti. Då denna emellertid alltjämt uppsköts, hade de intet annat att göra än att följa uppmaningen. Först den 30 juli, en hel vecka efteråt, grepo de sig dock an med saken. De beslöto att företaga arbetet stiftsvis. Funne de något prästeståndet eller kronan prejudicerligt, skulle de skriftligen angiva det, varefter man skulle genom utskott hos adeln i vänlighet begära, att det måtte ändras. Ännu söka prästerna att av all makt bevara det goda förhållandet till detta stånd.[1] På grund härav upphörde adeln å sin sida icke att hoppas på de förra. Enskilda adelsmän sökte enskilt påverka sina bekanta bland prästerna. Jonas Petri berättar sålunda om ett samtal, han den 4 augusti hade med den gamle f. d. generalguvernören i Riga Anders Eriksson Hästehuvud. Denne varnade för de ofrälses förehavanden, gav Nils Nilsson skulden för allt bråket och betygade adelns välvilja mot prästerna.[2]

Densamma är egentligen grundtonen även i en från adligt håll utgången partiskrift, vilken den fina, värdiga tonen hänför till riksdagens förra skede, innan ännu lidelserna hunnit komma i alltför stark svallning. Den har formen av ett brev från en person i Stockholm till en vän i landsorten och är daterad den 3 augusti.

Ständerna kunde visserligen, heter det, ha hoppats, att i och med freden de pålagor och besvär, de för krigens förande måst vara underkastade, skulle avskaffas. De borde dock besinna, att om många bära en tung sten eller stock eller annan tung börda och alla på en gång handlöst släppa den till marken, kunde både det burna och bärarna lätt taga skada. Men blir bördan »tåleligen, småningom och sakteligen nidsatt», ginge allt väl. Ständerna ville nog också stödja drottningen, om också i början olika meningar om medlen härför gjort sig gällande. En del hade ansett det bästa vara reduktion av de abalienerade godsen. Härvid komme dock i betraktande, först att donations- och köpebreven vore bekräftade med kunglig hand och sekret, vilka icke så lätt borde ryggas. En redlig

[1] *H.S.H.* 22: 93.
[2] *H.S.H.* 22: 98.

undersåte hölle ju gärna sitt ord, mycket mer en konung. Vidare skyddades lagfången egendom av lagen. Intet kunde vara mer lagfånget än det, som vore bekräftat med kunglig myndighet. Slutligen hade största delen av dem, som fått ansenliga donationer, gjort sig högt förtjänta om riket. Många hade förtjänat långt mera, än de fått. Och om så vore, att drottningen behagade utan stora meriter benåda någon, passade det icke undersåtarna att allt för noga examinera sådant. Ville drottningen däremot anställa rannsakning, om icke några med svekfulla uppgifter narrat åt sig något, vilket ju aldrig kunde fullständigt undvikas, vore adeln gärna med därpå.

Att adeln i ett land tillväxte, det hölle alla förståndiga för en synnerlig Guds välsignelse och stor prydnad, under det det tvärtom vore landet till stor vanära, om alla hölles lika »såsom svinefötter». De högre ämbetena måste ju alltid besättas med de ädlaste. Det vore nyttigt, att många av ungdomen uppfostrades till adliga dygder. Erfarenheten visade, att det var adeln, som vid hotande fara avvärjde den, »sällan någon av gemene hopen». De riken stode därför på stadigare fötter, som hade gott om dugligt ridderskap. Engelbrekt, Sturarne, Karl Knutsson, Gustav Vasa voro adelsmän. Adeln hade hållit riket uppe efter Gustav Adolfs död. »Uti en summa, alle välbetänkte kunne nogsampt besinna, huru högnödigt det är att hava många adelige och gudelige familjer i landet, som sig om dygd och priselige bedrifter fram för andra beflita och vinnläggia, fäderneslandet så i fridstider vid den önskelige justitien uppehålla, såsom i krig försvara, alltid vederredo, icke annars än blanka svärd i skidor». Men dessa för riket nödvändiga adliga familjer måste underhållas. Naturligtvis finge icke adelns »friheter, höghet och uppväxande» sträcka sig så långt, att den blev till fara för höga överheten eller de andra ståndén till förfång, skada och förtryck.

Efter denna vackra framställning av adelsväldets officiella teori ägnar författaren prästerskapet en del artigheter. Han föreslår, att de skulle avstå sina prästgårdar mot fullständig skattefrihet och i stället leva »av altaret» och hava sina »runde inkompster» av »tionde och andre prästerlige räntor». De skulle fortfarande vara ett stånd i riket och deltaga i riks-

dagarna, där de kunde så mycket bättre vara medlare mellan ständerna, om de inte hade något att skaffa med utlagor och besvär.

Kronans inkomster vilade nu på fastare grund än fordomdags till följd av handelns och bergsbrukets uppblomstrande. Trots abalienationen hade de mer än femdubblats. Adelsmännen vinnlade sig mycket om utvecklandet av godsens näringskällor. Härav ökades handeln och därav accisen, som vore kronans bästa inkomst.

Bönderna kunde det vara likgiltigt, åt vem de utgjorde sina utlagor. Det befogade i allmogens klagomål mot en del adelsmän erkännes. Även adelns flertal ogillade dock dylikt. Ty bönderna i Sverige vore inga trälar utan ett fritt folk. Av dem härrörde alla de andra stånden, »av dem varda de ock stödde, närde och uppehåldne», varför allmogen även hade sitt fria votum på riksdagen.

Man visste alltså inte av en sådan oenighet och ett sådant misstroende stånden emellan, som en del »ovettige och obetänkte» utspridde. Skulle någon oro i landet begynnas, skulle varken den ene eller andre »spinna silke». Allt krig vore ont och skadligt men inbördes krig värst. Drottningen vore lika mild mot alla stånd och läte sig behaga varken de lägres förtryck eller det högstas skada. Därför kunde icke betvivlas, att riksdagen skulle sluta i god enighet.[1]

De ofrälse hade emellertid börjat granskningen av adelsprivilegierna. Prästerna uppsatte några punkter[2] och skickade sedan ett utskott till riddarhuset för att begära konferens med adeln över dem. Anmärkningarna voro fyra och gällde patronatsrätten, tiondefriheten, ordet vanbördig och de abalienerade godsen. Adeln beviljade den begärda konferensen.[3]

Borgarne litade inte till fullo på prästerna. De sökte genom utskott styrka dem i deras mening. De meddelade, att de i svaret på propositionen hade medtagit en fordran, att mantalspengar skulle utgöras även av adeln.[4] De fram-

[1] Avskrifter i E. 398, 400, *U. B.*

[2] »Prästerskapsens besvär emot adeln år 1650». *Riksdagsakter.*

[3] *H.S.H.* 22: 94, 95. *A.P.* 4: 343.

[4] *H.S.H.* 22: 103.

höllo nödvändigheten av den strängaste sammanhållning mellan de ofrälse[1] och begärde, att både de och allmogen skulle få tillträde till överläggningen på riddarhuset. I annat fall kunde de bägge ståndeu lätt misstänka, att prästerna lutade åt adeln, och denna å sin sida därav eggas till motstånd. En del av biskoparna motsatte sig borgarnas begäran, men det lägre prästerskapet genomdrev bifall därtill. För att vederlägga böndernas misstankar avfärdades »på stunden» två präster till dem för att betyga ståndets goda vilja. Prästerna ville intet utskott göra till adeln, utan att bönderna också voro med.[2]

Misstroendet mot prästerskapet var icke så alldeles utan skäl. Det framställde visserligen på riddarhuset en begäran, att »om mögeligit vore», även borgare och bönder måtte få deltaga i konferensen. Förslaget miste emellertid varje betydelse genom ett tillägg, att om adeln inte ville medge detta, vore prästerna ändå villiga att komma. Under sådana förhållanden avslogs naturligtvis den framställda begäran.[3]

Konferensen hölls den 7 augusti. Adelns utskott hade inhämtat rådets mening och på förhand beslutit att icke medgiva någon ändring i privilegierna; missbruk kunde i alla fall avskaffas. Drottningen hade förgäves sökt påverka det till eftergivenhet. Reduktionsfrågan ansågs det lämpligast att ej alls ta upp, för så vitt ej prästerna gjorde det. I så fall vore bäst att »göra sig fast, att det videre i framtiden icke disputerades, varken av ständerne eller drottningen själv». Bland prästerna skall verkligen in i det sista en stark tvekan ha gjort sig gällande, huruvida det inte vore klokast att släppa denna punkt. De hade emellertid måst lova bönderna att förehålla adelsmännen det våld, dessa brukade mot dem med fängelse, hugg och slag.[4] Förmodligen ansågo sig prästerna för de andra ofrälse ståndens skull icke kunna förbigå reduktionsfrågan.

Diskussionen rörande denna blev i varje fall konferensens huvudmoment.[5] Prästerna »klaga sig vara tvungne och

[1] »arctissima animorum unio et conjunctio.»

[2] *H.S.H.* 22: 97, 98, 101, 102.

[3] *A.P.* 4: 348.

[4] *A.P.* 4: 344—350. *H.S.H.* 22: 105.

[5] De tre andra punkterna förbigås såsom av underordnat intresse.

dragne av andre stånd att röra om räntorne». De nekade icke drottningens rätt att abalienera, ej heller många donatariers förtjänster, liksom de insågo, att godsen ej kunde återfås utan rättmätig inlösning. Men å andra sidan funnos just inga gods behållna, inte ens ladugårdar för drottningens eget behov. Och bönderna »sucka och ropa i himmelen, därifrån hämnden kommer». Exempel anfördes på »den lifländske trälhet och tyranni med hugg och slag, med oändelige dagsverk». Komme godsen igen till kronan, förmodade allmogen, att den ej skulle så hårt betungas.

I diskussionen deltogo å prästernas sida, förutom ordföranden Prytz, Enander, som anförde exempel på våldsam behandling av bönderna, Jonas Magni, Brunnius[1] och en onämnd prästman. Jonas Magni formulerade prästerskapets yrkande, som gick ut på köpegodsens inlösande, varefter ladugårdsgodsen skulle som regalia alltid behållas under kronan, samt androg lagens ord, att konungen ägde makt återkalla det, som förminskats för kronan. Brunnius påpekade, att ständerna vid kröningen skulle avlägga ed på att avvärja all skada och fara. De måste handla så, att de kunde göra detta med gott samvete.

Adeln fordrade, att prästerna skulle nämna vid namn dem, som plågat bönderna; alla ropade: »Nämner ut, nämner ut!» Ståndets talan fördes främst av Erik Oxenstierna. Många herrar behandlade sina bönder så väl, att dessa hellre vore under dem än under kronans fogdar. »Lagfångit kan med lag försvaras».[2]

Holm anmärker, att biskoparna icke visade »synnerlig entusiasm» för de ofrälses krav.[3] Detta är sant. Men det är dock de, som föra de ofrälses talan; de lägre prästerna, däribland Terserus, iakttogo tystnad. Ståndet hade nu fullgjort det program det uppställt och visste uppenbarligen icke, vad vidare vore att göra. En del rådde, att den ed, som adeln vid kröningen skulle avlägga till drottningen, översåges, så att icke något av vad där borde stå uteslötes. Andra före-

[1] Superintendent i Göteborg.

[2] *A.P.* 4: 350—356. *H.S.H.* 22: 107—109.

[3] S. 283.

slogo, att i prästernas besvär skulle införas, att de vid behov måtte få leja drängar på frälsegårdarna och adeln hindras hava makt över frälsebönderna lika som över livegna trälar. Det förra förslaget godkändes, det senare avslogs — med bägge vore ju lika litet vunnet.[1]

Initiativet till vidare åtgöranden kom även då från borgarna, som ansågo, att prästerna fått ett »slätt och hastigt svar», och rådde, att de tre ofrälse stånden vid ett gemensamt sammanträde ytterligare diskuterade saken »och icke så slätt låtat fara». Därefter borde de genom ett gemensamt utskott andraga ärendet — icke för adeln, vilket ju inte kunde leda till något — utan för drottningen.[2] Prästerna voro med på detta, och sammanträdet hölls den 13/9 då under Nils Nilssons ledning 30 borgare och 10 bönder infunno sig på konsistorium. Av prästeståndet deltogo biskopar och superintendenter samt två präster från vart stift och en från var superintendentia, inalles sålunda ett trettiotal.

Borgarne angåvo riktlinjerna för ståndens åtgöranden. Rörande först adelns »stränge» privilegier menade de, att mycket i dem funnes, som vore kronan och de ofrälse prejudicerligt och ingalunda vore till att lida — de ville sålunda icke inskränka granskningen till prästerskapets tre punkter. Reduktionsyrkandet borde drivas med högsta flit. Slutligen föreslogs, att de tre stånden skulle gemensamt författa och till drottningen ingiva en skrift om allt detta, vari farorna av adelsväldet skulle utvecklas. Bönderna instämde i allt. Även prästerna gåvo sitt bifall; de uppställde blott som villkor, att svaren på propositionen skulle inlämnas före den gemensamma skrivelsen.[3]

Anledningen till prästernas så beredvilliga anslutning torde till en del nog ha varit övertygelsen om att de ofrälse handlade i överensstämmelse med drottningens vilja. Skunk påstår i sin självbiografi, att protestationen författades »efter H:s Kongl. Maj:ts nådige vilja»,[4] och även Terserus vittnar om den drott-

[1] *H.S.H.* 22: 110.
[2] *H.S.H.* 22: 115.
[3] *H.S.H.* 22: 120—122.
[4] *Upsala tidningar* 1777, s. 36.

ningen tilltrodda ivern för de ofrälses förehavanden.[1] En annan orsak torde ha varit, att stämningen bland bönderna i augusti — tydligen på något sätt i samband med den påbörjade skörden — antar en mera upphetsad karaktär. Väl talar redan den ovan citerade adliga partiskriften om att somliga hotade »med blodige pannor och annat slikt», men först från mitten av månaden blir jäsningen verkligt akut. Den spred sig till prästerna, som begynte dundra från predikstolarna. Kristoffer Siggonis hade redan den 2 hållit en upphetsande predikan »de prelatis Sodomorum», däri han bland annat sagt, att adeln förtryckte de tre lägre ståndén och de översta prästerna de ringare som fariseerna på Kristi tid. Det sista var tydligen riktat mot stiftschefen Johannes Mathiæ. Denne tog upp saken i ståndet men fick intet medhåll: man fann det »icke alldeles obilligt eller utan skäl sagt vara».[2] Andra följde exemplet. Jonas Dryander, kyrkoherde i Värnamo, förklarade, att adeln läte sina hästar och hundar äta upp säden, som vore vuxen till människors uppehälle, under det den fattige finge dö av hunger. Stiftskamraten Arvid Tiderus klagade, att mord och andra synder icke blevo straffade, därmed syftande på en historia, däri adelsmän voro inblandade.[3]

Jäsningen i Stockholm ökades av beställsamma nyheter, som inlupo om vad som förehades ute i landet. Från flera landskap berättades, att bönderna denna sommar icke velat göra sina husbönder sina dagsverken utan låtit deras ägor stå obrukade. Från Småland skola bönderna ha skrivit till sina herredagsmän, att om de icke vinnlade sig om reduktionen, skulle de »ingalunda bjuda sig hem till Småland». I Uppland nekade frälsebönder sina herrar skjuts- och gästning. Även mot prästerna, som misstänktes hålla med adeln, riktade sig allmogens vrede. En bonde skulle sålunda ha sagt: »När vi besökie adelsgården, skole vi intet glömma prästegården».[4] Till denna jäsning i bygderna torde i hög grad även underrättelserna från riksdagen bidragit. Många herredagsmän, sär-

[1] *Tengström* 2: 50.
[2] *H.S.H.* 22: 104.
[3] *H.S.H.* 22: 130, 133.
[4] *H.S.H.* 22: 137, 142, 126.

skilt bland prästerna, voro »ganska dristige till att skriva hem och myckit referera om närvarandes handlingar» i Stockholm.[1]

Naturligtvis, som vid alla upprörda tider, läto även allehanda järtecken se sig. Sålunda sade sig somliga ha sett Norrmalm liksom i ljusan låga, andra hade i luften sett två svävande krigshärar. I Johan Skyttes hus visade sig ett stort spöke.[2] Även adeln greps av den allmänna upphetsningen. Särskilt riksråden drogo sig för att resa ut på landet.[3] Axel Oxenstierna, som särskilt var föremål för de ofrälses ovilja, var, gammal och sjuklig som han var, nedstämd och modlös. Han yttrade själv, att han efter kröningen skulle av hälsoskäl alldeles lämna statssakerna och draga sig tillbaka till landet.[4] Flera gånger under riksdagen skall han ha ansett ställningen alldeles förtvivlad.[5]

De ofrälses fientliga hållning framkallade hotfulla yttranden från adelns sida. Prästerna, sade man, vore en orsak till upproret i England.[6] Det vore nödvändigt »utmunstra de ohyrorna och låta svärdet gå över huvudet på dem», skall en av de höga herrarna ha sagt om de svenska prästerna.[7] Mot Nils Nilsson, som man ansåg vara upphovet till alltsammans, riktade sig dock i alldeles särskild grad adelns hat: han vore väl värd att bliva steglad, menade man.[8]

Ett icke oväsentligt inslag i den upprörda stämningen utgjordes av partiskrifterna. Gyllenhjelms skrifter, Tungels relation, »Om skatterätt» torde ha spritts i avskrifter, lästs och begrundats. Från denna period av riksdagen torde härröra en skrift, kallad »Furstlige glasögon», som har formen av en skrivelse till drottningen från de ofrälse ständen, vilket ju synes visa, att tanken på protestationen vid dess författande redan var väckt. Den är underskriven av »D. Eusebio i prästernas rum,

[1] *H.S.H.* 22: 134.
[2] *H.S.H.* 22: 171, 149, 150.
[3] *H.S.H.* 22: 130.
[4] Chanut till Mazarin $^{20}/_{8}$. *W.S.*
[5] Chanut till Mazarin $^{3}/_{12}$. *W.S.*
[6] *H.S.H.* 22: 123.
[7] *H.S.H.* 22: 139.
[8] *H.S.H.* 22: 123.

herr Dicaiophilo i borgarnes namn och den gambla herr Simplice i böndernas ställe». Författaren är en mycket lärd man, och antalet utländska politiska arbeten och broschyrer, som citeras, är överväldigande. Han hör tydligen till de ofrälse juristerna.[1]

Skriften[2] står dock ingalunda på den höga ståndpunkt, man av allt detta skulle kunna vänta. Tonen är hätsk och skarp: adelsmännen liknas vid rövare och vargar. Författaren vill uppvisa den usla ställning, vari adelsväldet försatt de ofrälse, som nu ansåges för »mindre män, den vanartige hopen, trälar och odugse». De kända anklagelsepunkterna mot adeln framställas. I fråga om botemedlen betonas vikten av att man icke använder för starka läkemedel, så att patienten till äventyrs därav tager skada. Först om mildhet icke hjälpte, borde regenten följa den miletiske tyrannen Trasibuli förslag till sin korintiske kollega Periander och avslå de högsta axen. Författaren vill, att alla skola utgöra skatter »pro qvota, efter vars råd och egendom». Däremot vill han icke reduktion. Visserligen hade drottningen otvivelaktigt rätt att återtaga det, som av kronans ingäld och Upsala öd vore förminskat, men det syntes orimligt, att den som givit privilegierna eller hans efterkommande ryggade sitt kungliga löfte eller upprev sina förfäders brev. Dock borde noga rannsakas, huru vid dessas utfärdande tillgått, om icke till äventyrs några »orätta berättelser» hade följts, vilket borde rättas. Det långa talets korta mening är sålunda inte egentligen någon annan än det förslag om konungsräfst, som förordats även i den nyss refererade från adligt håll utgångna partiskriften, och som redan 1649 framförts i manifestet »Vi fordom landsmän etc».

Som uttryck för stämningen vid riksdagen ha partiskrifterna sitt intresse. I och för sig föga märkliga, framställa de i ett sammanhang åtminstone en del av de moment, som ingingo i de bägge partiernas agitation. Även andra dylika skrifter kunna ha funnits, ehuru de nu äro förkomna.

---

[1] »Löper man alla collegierne snart sagt igenom, finner man ett stängsel och emotspjärne för sig, som säjer, du kan icke där ankomma, emedan som du icke nobiliterat är», heter det i skriften.

[2] Den finnes bland *Strödda acta historica.*

Agitationen och den stigande upphetsningen måste nödvändigtvis återverka på ständen. Av den föregående framställningen torde ha framgått, att de ofrälse från början näppeligen följt någon utstakad, enhetlig taktik.[1] I all synnerhet gäller detta prästerskapet, som i det längsta ängsligt sökt undvika brytning med adeln, på samma gång det varken velat eller vågat söndra sig från de övriga ofrälse ständen. Påfallande är dess hänsyn — fruktan är man frestad säga — för bönderna. Någon ledande ställning har det icke intagit. Det drives av händelsernas egen utveckling från position till position, och initiativet kommer varje gång utifrån, än från borgarna, än från drottningen. Efter den 13 augusti börjar emellertid en självständigare och målmedvetnare anda göra sig märkbar. Ett försök, som Johannes Mathiæ omedelbart efter borgarnas och böndernas avtågande gjorde att uppriva det fattade beslutet, misslyckades, främst tack vare ärkebiskopens kraftiga ingripande.[2] Prästerna kände sig säkra, övertygade som de voro såväl om drottningens gillande som om att de stodo på lagens fasta och orubbliga grund. Reduktionsyrkandet vore, som borgarne påpekat och Leneus understrukit, i bästa överensstämmelse med landslagen, Gustav Vasas testamente, arvföreningen och Norrköpings beslut,[3] och »unionen» mellan de tre ständen hade sålunda sin fasta grund »in legibus fundamentalibus regni».[4] Ett uttryck för spänningen och ivern i ståndet är, att det lägre prästerskapets enskilda överläggningar nu på nytt togo sin början. Det var även på tal att ur ståndet utesluta den bekante statsrättsläraren Mikael Wexionius, som representerade Åbo universitet, och vars adelsvänliga åskådning var känd av hans arbeten.[5] Misstron mot biskoparna var visserligen inte helt hävd, ehuru det nog inte var uteslutande av den anledningen, som de enskilda sammanträdena höllos. Arbetet på protestationen pågick med full fart, och det var därför nödvändigt, att man oftare träf-

[1] Mot Holm. s. 274.
[2] *H.S.H.* 22: 122.
[3] *H.S.H.* 22: 120, 121.
[4] *H.S.H.* 22: 123.
[5] *H.S.H.* 22: 124.

fades och diskuterade de väckta frågorna. Den 25 erhöll det lägre prästerskapet formligt tillstånd av ärkebiskopen att »alltid på kapitelet hava sina consilia och conventus var dag, efter sakens högviktige beskaffenhet nu sådant fordrade», och dagen därpå var superintendenten i Karlstad Sveno Benedicti närvarande vid ett dylikt det meniga prästerskapets sammanträde.[1]

Då jäsningen började anta alltmer oroande former, måste drottningen emellertid tänka på att ingripa och gjuta olja på de upprörda vågorna. Stämningen bland allmogen var orolig nog ändå på grund av den även detta år hotande missväxten.[2] Men uppror kunde ju omöjligen ligga i hennes intresse. Dessutom fick inte adeln pressas för hårt. I så fall kunde den, som Schlippenbach förutsagt, söka anslutning till hertigen — Chanut berättar, att något dylikt verkligen varit på tal.[3] Den fick inte berövas förhoppningen, att genom drottningen de ofrälses förehavanden till sist skulle bli om intet. Den 7 hade Kristina sålunda sagt åt lantmarskalken, att adeln i fråga om godsen skulle visa prästerna till henne.[4] Hon förbjöd nu alla vidare upphetsande predikningar.[5] Och då ett utskott av allmogen den 21 hade företräde, förklarade hon, att hon givit adeln brev och sigill på godsen och ej kunde rygga sitt ord. Bönderna skulle vid risk av hennes onåd ej vidare tala därom. Hon vore ju fortfarande deras överhet, fastän de voro under adeln. Hon befallde, att ett utskott av de tre ofrälse ståndén skulle komma upp till henne, så att de ytterligare skulle få talas vid i saken.[6]

[1] *H.S.H.* 22: 150. Jfr a. a., s. 152. Se även nedan s. 121.

[2] *R.P.* 14: 277. *H.S.H.* 22: 159.

[3] Till Mazarin $^{10}/_{9}$. *W.S.*

[4] *A.P.* 4: 350.

[5] *R.P.* 14: 269. *H.S.H.* 22: 130, 131. *P.P.* $^{19}/_{8}$. I rådet förklarade hon, att hon »aldrig vettat här av, ehuruväl de kunne tänkia, att de detta intet skulle göra utan H. M:ts behag.» Till ärkebiskopen yttrade hon, att om icke prästerna »med sådant återvända, kan H. K. M:t av ridderskapet misstänkt varda, likasåsom H. K. M:t skole sådant vilja eller tillstädja».

[6] *H.S.H.* 22: 140, 141.

Dessa underrättelser väckte i prästeståndet oro och bestörtning. Man var nu mitt i arbetet på protestationen och var ingalunda benägen att släppa sitt förehavande. Allvaret och faran i den uppkomna situationen stodo emellertid klara för alla. »Samsatte vi menige prästerskapet oss», berättar Jonas Petri, »att vi flitigt var dag skole komma tillhopa på kapitelet, hålla oss alltid nyktre och vakande, och den som borto är böta ½ riksdaler, oansitt att episcopi icke komma tillstädes, fliteligen påtänkia, vad tillstånd var på färde, innerligen bedja Gud, han ville allting vända till det bästa». Borgarna underrättades, och två av vart stånd gingo till ärkebiskopen för att överlägga, vad som vore att göra.[1]

Man kunde emellertid inte tro, att drottningen menade allvar med sina uttalanden. Vid det sammanträde, som prästeståndet med anledning av böndernas meddelanden höll den 23, togs reduktionsfrågan allvarligt under övervägande. Man var ense om dess ömtålighet och om nödvändigheten att tillse, att saken icke gav anledning till oro i landet, men endast en av talarna, Johannes Mathiæ, avstyrkte dess fortsatta bedrivande. Superintendenten i Karlstad, Sveno Benedicti, framhöll, att vad en furste gåve före sitt tjugufjärde år, vore lagligen ogillt, och att adelsmännen nog i allmänhet vore länge sedan överbetalta genom de influtna räntorna. Steuchius[2] påpekade, att reduktionen vore förutsättningen för att de extra ordinarie krigshjälperna skulle kunna avskaffas. Laurelius ansåg, att man borde stanna vid krav på att kungsgårdarna skulle reduceras samt krigshjälperna ingå till kronan även av adelns bönder,[3] varjämte konungsräfst borde hållas till avskaffande av allmogens besvär. Främst fördes de ofrälses talan emellertid av biskop Jonas Magni i Skara, Terserus samt ärkebiskopen. Den förstnämnde inledde debatten genom att påpeka, att reduktionen naturligtvis icke kunde ske omedelbart, att den borde drabba endast omeriterade personer, varför konungsräfst borde hållas, samt att statsformen genom abalienationen höll på att förändras. Senare gav han ytterligare en del råd

[1] *H.S.H.* 22: 141.

[2] Superintendent i Hernösand.

[3] Jfr s. 90.

rörande sättet för genomförandet. Pengar kunde fås, om onyttiga ämbeten avskaffades samt kronans borgenärer avstode från räntan på sina tillgodohavanden.[1] Abalienationens olägenheter vore i första rummet, att ständerna pålades utlagor mot sin vilja. Ingen furste kunde bli så rik på gods som en adelsman. Bönderna och prästerna skulle ödeläggas och snart uteslutas från herredagen. Därefter skulle konungen ej kunna få någon hjälp, om adeln satte sig upp emot honom. Konungens och de ofrälses intressen fattas som fullt identiska.

Terserus uppläste det förslag till protestation, kring vilket det lägre prästerskapet hade samlat sig. Leneus tillbakavisade med kraft ett råd att uppskjuta frågan, till dess man inhämtat underrättelser rörande stämningen i landsorterna. »Om man icke nu begynner att revocera, så kanske det bliver aldrig.» Han hade samma uppfattning som Jonas Magni rörande statsskickets förändring samt framlade ett detaljerat reduktionsprogram.[2] Till sist föreslog han, att man skulle erbjuda drottningen sina råd rörande reduktionsverkets lämpliga bedrivande. Häri är uttryckt övertygelsen, att drottningen i trots av sina uttalanden till bönderna i själva verket önskade reduktion. Samma mening uttalade Terserus i en replik till Johannes Mathiæ: »Gud give vi rådde med eder, nog råde vi med att övertala H. K. M:t».[3]

Denna förhoppning visade sig emellertid fåfäng. Den 28 ägde den beramade överläggningen mellan drottningen och de tre ståndens utskott rum. I reduktionsfrågan begyntes »itt ganska hårt och skarpt discurts emellan H. K. M:t och de tre ständerna». Drottningen sade sig vara misstänkt hos adeln att hava en konspiration med de ofrälse mot detta stånd, vilket ingalunda vore förhållandet. Hon gynnade tvärtom alla sina undersåtar lika. Hon menade sig hava makt efter lagen »land och län, gods och gårdar bortgiva». Jonas Magni bestred henne »den makten absolute hava» med hänvisning till lag, laga stadgar och gammal praxis, varöver drottningen icke dolde sitt missnöje. »Jag hoppas, I äre icke

[1] Jfr s. 90 noten.

[2] Se nedan s. 122 f.

[3] *P.P.* 23/8. (konceptpr.) *H.S.H.* 22: 142—149.

min målsman», yttrade hon misslynt. För reduktion talade vidare ärkebiskopen, biskoparna Bjugg och Laurelius, superintendenten Sveno Benedicti samt borgmästaren Nils Nilsson. »Bönderna ropade enhälligt och trägit och bad, H. K. M:t ville taga godsen igen.» Drottningen var emellertid orubblig. I stället lovade hon bönderna »sådana privilegia, att de sådana aldrig tillförne haft hava». Det skulle bestämmas en viss summa, både i utlagor och dagsverken, som de skulle utgöra åt adelsmännen, samt hårt straff fastställas för överträdelse av den sålunda stadgade ordningen. »Och gjorde H. K. M:t bönderna höga löfte om deras frihet».[1]

Underrättelserna om att drottningen nu tagit bestämt parti i reduktionsfrågan spredos hastigt och åstadkommo, att den häftiga upphetsningen lade sig och stämningen blev lugnare. Ett par brev från den sista augusti lämna härom vittnesbörd. I ett berättas sålunda, att de ofrälses farliga snack nu vore ändat och allt förlikt hos drottningen. Beträffande godsen skulle det förbli, som det vore, och var och en få behålla sitt. Allmogen skulle få en viss ordning rörande sina dagsverken och utlagor till adeln. Ståndet ville nu hem. Brevskrivaren tackade Gud för den vunna enigheten.[2] Och M. G. de la Gardie meddelade sin vän Forbus, att riksdagen »toge en bättre hy», och hoppades han en god och önskelig utgång.[3]

Det ingick emellertid ingalunda i drottningens planer att alldeles utsläcka ståndssöndringen.[4] Hon visade sig fortfarande ytterst nådig mot de ofrälse. Sålunda efterskänkte hon boskapsskatten.[5] Prästerna bad hon vara vid gott mod och ej frukta för adelns hotelser. Hon ville vara dem en nådig drottning och hava dem i beskydd.[6] Även eggade hon de ofrälse att ej släppa granskningen av adelsprivilegierna. Hon lovade »assistera» dem och avhjälpa orättvisor. Hon gav dem även tillstånd att till henne ingiva »de viktige skäl och motiver»,

[1] *H.S.H.* 22: 159–164.

[2] Sylvius till anonym adressat. *Strödda acta historica.*

[3] De la Gardieska samlingen, *Lunds universitetsbibliotek.*

[4] Innerst kunde reduktionsyrkandet inte vara drottningen annat än behagligt. Jfr *Vauciennes* 2: 96.

[5] *R.P.* 14: 280. *H.S.H.* 22: 168.

[6] *H.S.H.* 22: 136.

de hade för sitt yrkande på reduktion, blott de ej berörde denna sak i sina svar på propositionen. Ståndеn förbehöllo sig, »att oansitt detta icke i resolutionen så explicite författades, ville de det sedan icke så lätteligen släppa, det H. K. M:t samtyckte och gav ja till».[1] Helt naturligt uppgåvo de ofrälse under sådana förhållanden icke hoppet att till sist kunna draga henne över på reduktionsvännernas sida. I prästeståndet talades om tvenne principer, som adeln ingivit henne. Den ena var, att hon aldrig skulle gifta sig utan leva i ständigt celibat, den andra, att hon fortfarande vore herre över godsen, fastän adeln hade dem under sig: »Denna tvenne principia voro ganska svåra att avdisputera H. K. M:t, efter de henne så ganska hårt inbillade voro». Möjligheten att till sist dock kunna »avdisputera» henne dem, drages sålunda icke i tvivelsmål. Man uppgav heller varken arbetet på protestationen eller reduktionsyrkandet. Trots drottningens uttalande den 28 »disputerade likväl menige prästerskapet, borgerskapet och bönderna hårt här om».[2] Det gällde, som Sveno Benedicti påpekade, att tillse, det de ej vid kröningen bleve menedare. Att svärja på leges fundamentales vore omöjligt, då de ej längre hölles eller aktades. Och svure de på något annat, föllе de förra.[3]

Över två månader hade nu förflutit, sedan riksdagen först sammanträdde. Ännu hade ståndеn icke fått lämna svaren på propositionerna, fastän concepten redan i början av augusti voro skrivna.[4] »Mit hiesigen reichstagssachen gehets über die gewohnheit etwas langsamb und schläfferig her», sammanfattar en brevskrivare i mitten av nämnda månad sina intryck av ståndens förhandlingar. Orsaken finner han vara den, att tiden ännu icke var inne för att på allvar ta itu med huvudfrågorna: kröningen och arvföreningen.[5] Skulden för detta förhållande ligger otvivelaktigt hos drottningen.[6] Under det

[1] *H.S.H.* 22: 164, 165.
[2] *H.S.H.* 22: 169. 170.
[3] *H.S.H.* 22: 166. *P.P.* 28/8 (konceptpr.).
[4] Se s. 98. Det första conceptet till allmogens svar är daterat 1/8.
[5] Anonym korrespondent 17/8. *Wolfsbergs samling.*
[6] Holm, s. 297, ger felaktigt de ofrälse skulden.

ståndet tvistade, förbättrades för henne situationen för var dag. I samma mån blev den för hertigen sämre. Dröjsmålet med hans hemresa, som otvivelaktigt förorsakats av hoppet, att situationen vid riksdagen skulle utvecklas i en för hans intressen gynnsam riktning[1] — åt det hållet hade de första veckorna pekat — hade i stället verkat rakt motsatt. De ofrälse följde drottningens lockelser och invecklade sig i en för prinsen ytterligt oförmånlig strid mot adeln. Hade aristokratin verkligen förehaft planer på att avtvinga Kristina en handfästning, hade de under de ofrälses och drottningens gemensamma hot måst uppgivas, och adeln drevs med nödvändighet att söka sitt stöd hos den senare. Härmed var den av Schlippenbach riktigt angivna förutsättningen för att prinsen ej skulle bli helt och hållet beroende av drottningens godtycke, icke längre förhanden. Kristinas belåtenhet var, som man kan förstå, utomordentlig. Det stöd, det visat sig att drottningen hade i de tre ofrälse ståndén, skriver Chanut, hade befriat henne från de bekymmer, vari hon varit försänkt före riksdagen. Sina undersåtar hade hon aldrig hoppats finna så »traitabla». Därmed hade hennes plan att giva Karl Gustav någon del i styrelsen börjat vackla. Hennes omgivning hjälpte henne att upptäcka konsekvenserna av en delning. Även hade hon börjat bli avundsjuk på grund av de fester och det smicker, som man i Tyskland ägnade hertigen. Hon befästes därför dag från dag mer i tanken att bevara hela makten för sig själv. Bland de medel, man använde för att misstänkliggöra prinsen, var ett påstående, att han vid återkomsten ämnade landstiga i Kalmar och där samla sina anhängare, i spetsen för dem tåga till Stockholm samt, understödd av hela folkets gunst, tvinga drottningen till de villkor, han önskade. Man skall t. o. m. ha försökt förmå Kristina att avstå från sin plan att ge Karl Gustav arvsrätt. I detta stod hon emellertid fast. Hon var besluten att göra honom till sin efterträdare, på villkor att han levde hos henne, som han borde, och erkände den gunst, hon visade honom.[2]

[1] Jfr *Vauciennes* 2: 98.

[2] Chanut till Mazarin $^{13}/_{8}$, $^{20}/_{8}$, $^{27}/_{8}$, $^{3}/_{9}$. *W.S.*

Att de ofrälses blickar från slutet av augusti åter började riktas mot prinsen, kunde under för handen varande förhållanden snarast endast försämra hans sak, då det måste göra drottningen mera benägen att gå adeln till mötes och sålunda sluta dessa bägge maktfaktorer närmare samman. Bönderna hade redan under audiensen den 21 åter påmint om äktenskapet.[1] Fem dagar senare berättade Kristoffer Siggonis i prästeståndet, att en adelsman sagt reduktionen bäst ske, »om man mer ock frågade om principe hæreditario».[2] Den citerade adelsmannen var möjligen A. J. Messenius, som tyckes ha drivit propaganda för prinsen. Han har sålunda spritt berättelsen om ett samtal, som Gyllenhjelm haft med Gustav Adolf i Preussen.[3] Kristoffer Siggonis fick av honom låna ett exemplar av 1590 års arvförening, tydligen för att inverka på prästerna i successionsfrågan. Ett brev, som var skrivet av några herrar i Karl IX:s tid, blev genom Messenius bragt till allmän kännedom. Även i övrigt synes han ha stått de ofrälse till tjänst med behövligt urkundsmaterial. Terserus fick t. ex. låna några gamla akter rörande prästerskapets privilegier.[4]

Agitationen bland de ofrälse har, som av det ovanstående framgår, delvis otvivelaktigt anslutit sig till den på våren avlidne riksamiralens skrifter, vilka torde ha spritts som broschyrer. Ett bevis härför är, att Kristoffer Siggonis enligt egen attest skrivit av tre utav dem — i en anteckning uppger han oriktigt, att Gyllenhjelm, om han levat, vid denna riksdag ämnat ingiva dem till drottningen.[5] Det är intressant att se, hur tråden ytterligare knytes mellan förmyndartidens antioxenstiernska opposition och 1650 års utbildade ståndsstrid.

[1] *H.S.H.* 22: 140.

[2] *P.P.* (konceptpr.) 26/8. Under den messeniska rättegången 1651 framkom, att Kristoffer Siggonis sagt sig ha hört, att drottningen vore rådd till celibat. Han hade därför varnat henne. *Adlersparre* 1: 351.

[3] En skildring därav i den s. 44 refererade skrivelsen. Den går ut på, att Gustav Adolf före Kristinas födelse tänkt sig Karl Gustav som sin efterträdare.

[4] *Adlersparre* 1: 329, 351, 368, 389; 2: 279. Söderberg, s. 53, 55. Om M:i förbindelser med de ofrälses ledare finnas några obetydliga upplysningar i de *Adlersparre* 1 tryckta förhörsprotokollen.

[5] E. 398, *U. B.* De tre skrifterna omnämnas s. 23, 44, 50.

Den 9 september fingo ständen äntligen lämna sina svar på propositionen. Efter vad som inträffat, var det oundvikligt, att de ofrälses »toucherade adelen och prejudicerade dem i alle punkter».[1] Prästerna hänvisade på lösdrivare och försvarskarlar för att fylla krigsmaktens behov av manskap, satte som villkor för mantalspengarnas beviljande, att de utgåves av alla stånd, samt fordrade, att landtågsgärden helt inginge till kronan. Allmogen klagade över adelns missbruk vid utskrivningen, i det skatte- och frälsehemman roterades tillsammans och sedan endast skattebönder uttoges, varpå de begärde rättelse. De e. o. hjälperna vore »ett regale», som borde kronan allena förbehållas. Slutligen begärdes, att även frälsebönderna måtte erlägga herredagspenningar.

Längst gick, som man kan vänta, borgerskapets av Skunk underskrivna svar. I fråga om krigsfolkets ersättande och underhåll uttalades den förmodan, att alla stånd skulle vara villiga att bidraga. Mantalspengarna beviljades endast på det uttryckliga villkoret, att de utgjordes av *alla* stånd. Borgarna ha dessutom berört även de stora frågorna vid riksdagen. De framhöllo, att Sveriges lag uttryckligen fordrade, att konungen skulle undersåtarna sin ed svärja. De begärde, att »riksens styrelse i bästa skick och ordning måtte ställt och hållin bliva, så att kronones gods och regalia . . . oturberade och oparterade bliva tillhopa håldne». Överensstämmande med deras speciella intresse var yrkandet, att »det ena ståndet som det andra efter art, dygd och kvaliteter uti riksens tjänster och ämbeter befordrat bliver». De påminde slutligen även om giftermålsfrågan, påpekade äktenskapets överensstämmelse med Guds ordning och farorna för riket av konungaättens utslocknande.[2] Under uppläsningen av detta borgerskapets svar kunde adeln icke dölja sin vrede. »Att samme proposition icke allom behagade, kunne man märkia ab affectibus», skriver Jonas Petri.[3] Adeln fann också nödigt att uppta de ofrälses svar till diskussion på riddarhuset. Förslag väcktes att »sökia K.

[1] *A.P.* 4: 370.
[2] *A.P.* 4: 468—486.
[3] *H.S.H.* 22: 183.

Maj:t här om». Rådet tillstyrkte detta, varnade för onyttiga ordstrider men rådde till författandet av en replikskrift.[1]

Genom borgarnes svar hade giftermålsfrågan åter kommit upp. Nu var det tydligen meningen att på allvar ta itu med saken. Prästerna sattes i rörelse. Den 11 infunno sig två präster på riddarhuset och föreslogo, att giftermålsfrågan skulle bringas inför drottningen genom ett gemensamt utskott. Då adeln icke gjorde sig någon brådska att lämna svar, sökte prästerna skynda på. De meddelade, att de hårt ansattes av de andra ofrälse ståndén, vilka med det snaraste ämnade begära audiens hos drottningen i frågan. Adeln inhämtade rådets mening. Detta ansåg, att en påminnelse icke kunde skada. Det skulle kanske icke tydas adeln till det bästa, om den saknades. Även lantmarskalken sade sig ha förstått, att drottningen önskade frågans väckande. Adeln gick därför med. Audiensen ägde rum den 18. Drottningen svarade, att hon skulle överlägga saken med rådet.[2]

Intressant är att se den vördnadsfulla hänsyn för drottningen, som numera i allt präglar rådets och adelns handlingar. Ståndens söndring hade medfört en utomordentlig tillväxt i hennes makt och inflytande. Hon såg sig nu absolut och dolde icke, att hon gjorde anspråk på avgörandet vid riksdagen.[3] Såsom skiljedomare mellan ståndén kunde hon påtrycka dem samtliga sin vilja.

Mest hade naturligtvis adeln att vinna eller förlora av hennes gunst, och den anmärkta underdånigheten är därför mycket förklarlig. Replikskriften mot de andra ståndens svar är ytterst ödmjuk. Adelsmännen lade sin sak helt i drottningens hand. De skattade sig trygga under hennes hägn besitta sin välfångna egendom. »Våre privilegier skatte vi i intet sköte säkrere vara än i vår allernådigste drottnings».[4]

Klart visar sig Kristinas nya maktställning även under de förhandlingar, som med anledning av den 2:a propositio-

[1] *A.P.* 4: 370, 372, 373.
[2] *A.P.* 4: 374—379, 381—383.
[3] »Elle prétend donner la lois.» Chanut till Mazarin $^{24}/_{9}$. *W.S.*
[4] *A.P.* 4: 487—496.

nen[1] började i ständen. Dessa voro icke benägna att utan vidare släppa yrkandet på giftermål. Åtminstone ville de bli försäkrade om att drottningen i annat fall tänkte leva i ständigt celibat. Adeln föreslog ett gemensamt utskott till henne rörande detta. Borgare och bönder anslöto sig härtill, under det prästerna vägrade sin medverkan. Slutligen gåvo de dock med sig och beslöto att deltaga i utskottet. Då hade drottningen emellertid redan avstyrt hela saken. Hon hade befallt, att »de skole förtöva med samma utskott, till dess hon själv föreskriver dem tiden där till». Trots ståndens enighet var detta nog att bringa den inledda aktionen på fall. På detta snöpliga sätt slutade frågan om drottning Kristinas giftermål, som snart sagt ända sedan hennes födelse sysselsatt det politiska intresset inte endast i Sverige utan i hela Europa.[2]

För hertigen, som den 28 ankommit till Stockholm, fanns under dessa förhållanden intet annat att göra än att ödmjukt böja sig för drottningens vilja. 1649 hade Ekehjelm från Nürnberg skrivit till Bengt Skytte: »Ingen bliver välkommen, som hitförer conditiones och icke haver fullmakt dem att limitera, disputera eller något därav att remittera».[3] Nu var det bara att tiga och samtycka. Ingen del i regeringen, intet furstendöme! Ingen plats i rådet, för så vitt ej drottningen särskilt inkallade honom, intet votum på riddarhuset. »Tyckier bäst vara, att de i livstiden äre avskurne från alla vota och hålla sig stilla och avvänta tiden», yttrade Kristina på tal om arvfurstarna. En mer ingående skildring av förhandlingarna i hertigens sak hör dock givetvis icke inom ramen för denna avhandling.[4]

Nu finner drottningen också lämpligt att taga bestämt avstånd från de ofrälse och i stället börja närma sig adeln. Ingen anledning att gynna de förra fanns längre. Kristinas mål var — utom arvrikets tryggande — den egna viljans oemotsagda herradöme, triumfen att få se statsmän, för vilka Europa nyss

[1] Lovén, s. 29.

[2] *A.P.* 4: 396—407. *H.S.H.* 22: 198—200, 203, 204, 207—209. *P.P.* 80/9 (konceptpr.).

[3] 19/6 1649. *Esplunda arkiv.*

[4] *R.P.* 14: 303—313, 318—320, 322—326, 329—331, 334—336.

darrade, ödmjukt böja sina hjässor för hennes, den några och tjuguåriga flickans, nyck och icke minst den besvärlige friarens, nyss i utlandet hyllad och firad som Sveriges blivande konung, förödmjukad vara tvungen mottaga den chimära ställning, hon av nåd och egen maktfullkomlighet behagade inrymma honom. De ofrälse hade gjort sin tjänst — drottningen hade nu inte längre något intresse av dem. Då den färdiga protestationen den 8 oktober överlämnades till henne, svarade hon, att hon väl icke ville »utslå eller förgäta» reduktionsyrkandet men för denna gången dock måste lägga det å sido. De dryga kostnader för kröningen, som adeln haft, kunde icke så illa lönas. Vid lämplig tidpunkt ville hon dock hålla konungsräfst efter lagen.[1] Samtidigt ville hon bland konditionerna, som hertigen skulle underskriva, ha infört, att han särskilt måste konfirmera, »vad en och annan är givit».[2] Hon försummar intet tillfälle att ådagalägga sin iver för adelns sak. Bönderna, berättade hon i rådet, hade som skäl för reduktionen anfört nödvändigheten, att gods funnes för arvfurstarna, men hon sade sig ha visat dem, att det vore bättre godsen vore delade mellan små och många; därav vore mindre faror att frukta.[3] Om den pågående riksdagen fällde hon yttrandet: »kanske om K. M:t intet hade varit, skulle det än annorledes gå».[4] Hon sade sig vilja förbjuda ståndén att vidare angripa varandra.[5] Hon ville, att rådet skulle visa de ofrälse, att de allena voro skyldiga att utgiva mantalspengar;[6] senare åtog hon sig t. o. m. själv att ställa denna sak till rätta. Vändningen i drottningens hållning är fullständig och för alla skönjbar.[7]

[1] *H.S.H.* 22: 212, 221.

[2] *R.P.* 14: 325.

[3] *R.P.* 14: 332.

[4] *R.P.* 14: 305.

[5] *R.P.* 14: 312.

[6] *R.P.* 14: 332, 334.

[7] Huruvida drottningen denna riksdag någonsin direkt uppmuntrat reduktionsyrkandet, vilket Holm, s. 295 noten, anser men Clason, s. 157 noten, bestrider, är för förståendet av riksdagens förlopp tämligen likgiltigt, då de ofrälse i varje fall *trott*, att hon stod på deras sida. Detta — vartill naturligtvis åtminstone någon anledning måste ha givits — jämte även hennes uppträdande 1649 (se s. 64) synes dock göra Holms antagande mycket rimligt.

Detta medför en förbättring i förhållandet mellan Kristina och rikskanslern. Chanut påpekar, att denne nu visade sig överallt, deltog i rådets förhandlingar och ej mer talade om sin ålders skröpligheter.[1] Upprepade gånger får han mottaga för honom förr så sällsynta bevis på sin drottnings förtroende. Till detta bidrog säkert den senares behov av kloka och erfarna råd, ty med all sin självgodhet, all sin machiavellistiska statskonst var Kristina i grund och botten en varken djup eller självständig natur. Hennes rörliga ingenium var i hög grad mottagligt för andras ingivelser. Hon behövde i sällsynt grad ledning — var skulle hon kunna få sådan bättre än hos faderns beprövade vän, nu sedan hon upphört att frukta honom![2] Och i fråga om villkoren för hertigen voro hennes och aristokratins intressen gemensamma. Bägges önskan var att binda hans handlingsfrihet inom vissa, snävt utstakade gränser.

[1] Till Mazarin $^{8}/_{10}$. *W.S.*

[2] Gyllenhjelm hade dött $^{17}/_{3}$.

FJÄRDE KAPITLET.

Det ofrälse programmet.

Under augusti och september hade man inom de ofrälse ståndén varit ivrigt sysselsatt med arbetet på protestationen. Initiativet till denna var borgarnas. Redan i riksdagens begynnelse synas de hava föreslagit, att de ofrälse skulle rikta en gemensam supplikation till drottningen. Den 13 augusti erhöllo de prästernas och böndernas samtycke till förslaget.[1] De lägre prästerna voro så ivriga, att de inte ens gåvo sig tid att invänta nästa session inom sitt stånd, innan de för sin del grepo sig an med saken. De beslöto att som vanligt företaga även detta arbete stiftsvis. »Var och en i sitt stift skulle skrifteligen författa sin mening de restituendis bonis coronæ et de conservanda republica, att hon icke transformeras uti en annan stat.» Förslagen skulle sedan visas respektive biskop eller superintendent och därefter samarbetas till en skrift, som skulle lämnas drottningen »till att överse och deliberera».[2] Som följd av detta beslut sågo åtskilliga utkast dagen. Skunk berättar, att »samma materia togo sig många före att skriva». Han nämner Terserus samt kyrkoherdarna Jakob Scotus i Kopparberg och Jakob Balthazari i Börstil »och många flere».[3] De flesta av dessa skrifter torde vara förkomna. En i Upsala universitetsbibliotek befintlig handling, börjande »Huru märkeligen riksens drässel», torde vara en av dem.[4]

Bland de akter från denna riksdag, som innehållet stämplar som förarbeten till protestationen, är det en, som är daterad

[1] Se s. 89, 104.
[2] *H.S.H.* 22: 125, 126.
[3] *Upsala tidningar* 1777, s. 36.
[4] E. 398.

den 13 augusti. Den kallas »Skäl och motiver, var av ständerna äro förorsakade H. K. M:t i underdånighet att påminna om riksens räntor, huru och på vad sätt de kunne dragas under kronan igen». Den innehåller sex punkter. Den första förklarar, varför frågan just nu var aktuell, genom att påpeka, att ständerna enligt den ed, de vid kröningen skulle svära sin konung, förpliktades »våld hans och allom konungsligom rätt styrkia». För övrigt anföras såsom motiverande reduktionen »riksens höga interesse», undersåtarnes »ovanlige och odrägelige skatter och pålagor», allmogens förtryck, minskningen i kronans inkomster och prästerskapets uppbörd, förfallet i borgerlig näring och handel samt slutligen omöjligheten för prästerna att kunna förvärva någon gård till uppehälle åt sina hustrur under deras änkestånd. Man insåg väl, att allt detta icke genast stode att rätta. Dock måste tänkas på medel, huru det skulle kunna ske så snart som möjligt, innan det bleve »med långlig hävd fast gjort».[1]

I detta lilla utkast skulle vi sålunda ha att se protestationens allra första uppränning. På grund av dateringen kunde man vara frestad antaga, att borgarne haft det med sig till sammankomsten ifråga, för att de bägge andra ständen skulle få någon föreställning om vad de tänkt att den föreslagna skriften skulle innehålla. Mot detta talar emellertid, att då Jonas Petri refererar borgarnes anförande, han ej nämner en enda av de synpunkter, som innehållas däri. Sista punkten rörande prästerskapets änkor visar också, att ursprunget är att söka i prästeståndet. Ett koncept, skrivet med Lenei stil, finnes på Kungliga biblioteket.[2] Antingen är det den motivering, kring vilken de tre ständen den 13 augusti samlade sig, eller också en senare gjord sammanfattning av under debatten anförda skäl.

Ärkebiskopens huvudintresse gällde emellertid icke reduktionens motivering utan sättet för dess genomförande. Såsom i främsta rummet ansvarig för prästeståndets förehavanden, var han naturligtvis angelägen om att vederhäftiga och verkligen genomförbara yrkanden gjordes, liksom om att

[1] *H.S.H.* 22: 290—292.

[2] *Engeströmska samlingen* B. VII, 7, 17.

man ginge sakteligen till väga, så att icke uppror i riket bleve följden.[1] I samma volym på Kungliga biblioteket, vari konceptet till nyss nämnda skrift finnes, förvaras även två andra med Lenei stil skrivna handlingar, upptagande en del förslag till åtgärder i frågan. De utgöra något vidlyftigare koncept till den i samlingarna ofta förekommande skriften »Sätt till att igenhämpta kronones ränter och att förekomma ständernas käremål och att undfly orolighet».[2] Att denna är skriven av samme författare som »Skäl och motiver», hade jag redan före upptäckten av koncepten slutit därav, att de bägge skrifterna i samlingarna så gott som undantagslöst förekomma i omedelbar förening, samt att de till formen likna och till innehållet komplettera varandra, varföre de torde få anses som underavdelningar av samma skrift. En del av förslagen i den förra har Leneus enligt Jonas Petri och prästerskapets protokoll framfört under sammanträdet den 23 augusti, delvis även under diskussionen med drottningen den 28.[3]

Det första yrkandet i »Sätt till att igenhämpta etc.», nämligen att böndernas utlagor skulle samlas till några få persedlar, så att de skulle kunna veta, vad de voro skyldiga att betala till adelsmännen, gjordes sålunda vid bägge de nämnda tillfällena av honom, kraven att konungsräfst skulle hållas i ändamål att rannsaka godsinnehavarnes meriter och reducera, »vad orättfångit är», att donerade gods icke skulle få säljas annat än till kronan, samt att den som toge utlagor utöver det kungliga brevets innehåll, skulle mista godsen, den 23 augusti. »Sätt till att igenhämpta» yrkar ytterligare, att jordägaren eller bördsmannen måtte få rätt att, om han mäktade, själv inlösa sin gård samt göra sig betald av skatten, varefter gården som förut skulle komma under kronan.[4] Vidare borde i riksdagsbeslutet drottningens och rikets rätt att företaga reduktion inskärpas, krigshjälperna helt ingå till kronan, donerade gods icke få gå i bakarv eller sidoarv, överflödiga ämbetsmän och ämbeten avskaffas och flera tjänster icke vi-

[1] *H.S.H.* 22: 148.
[2] *H.S.H.* 22: 292—294.
[3] *H.S.H.* 22: 163. *P.P.* [23] 10 (konceptpr.).
[4] Jfr *Vauciennes* 2: 93.

dare få samlas på en person. I de ovan nämnda leneiska koncepten innehållas förutom dessa ytterligare en del förslag: att bonden skulle kunna befria sig från sin adliga husbonde genom att göra rusttjänst enligt lagen, att sådana gods, som sedan urminnes tid legat under prästbord, klockaregårdar, kaplanstjänst, det som av gunst och nåd donerats oförtjänta samt slutligen kungsgårdar, ängar, ladugårdar, förnämliga fisken och dylikt, som av ålder legat till konungens hovhållning, omedelbart kunde indragas, försålda gods, när »riksens lägenhet» kunde tillåta att återge köparen hans pengar.

En del av dessa krav återfinnas även i en handling, kallad »Consilium de revocandis fundis ad antiquum jus coronæ invectigalibus».[1] En enda punkt är ny: att när konfirmation efter kröningen söktes, rannsakning kunde ske, med vad rätt var och en besutte sina gods. Den återfinnes dock jämte de övriga i Lenei yttrande den 23 augusti, varför vi i denna handling torde ha att se det reduktionsprogram, som nämnda dag av ärkebiskopen framlades. Att Leneus trots de betydande förarbetena icke uppsatt något fullständigt projekt till protestationen, torde ha berott på att det lägre prästerskapet mycket snart samlade sig kring ett gemensamt förslag, det av Terserus skrivna, och det enklaste under sådana förhållanden ju givetvis var, att i detta inarbeta det som där saknades. När den terseriska skriften den 23 augusti upplästes för prästeståndet i dess helhet, var den nämligen ingalunda färdig. Med sättet för reduktionens genomförande och övriga praktiska åtgärder sysslade den icke alls. Däremot hade Terserus »först fattat causas motivas huiusmodi revocationis, ganska många och viktige», varefter han sökt uppvisa, att reduktionen »icke kunne offendera regiam majestatem».[2] När handlingen på nytt den 27 ventilerades av biskopar och präster, hade de »objectiones, som adelen framställa contra restitutionen bonorum», och vilka prästerna ville gendriva, blivit många flera, varjämte en hel avdelning tillkommit, innehållande förslag till praktiska åtgärder. I sitt färdiga skick torde skriften vara bevarad endast i Jonas Petris referat, men sådan den den 23 förelåg, har jag funnit

[1] *P.P.* (konceptpr.).
[2] *H.S.H.* 22: 146.

två handskrifter därav, i Riksarkivets »Strödda acta historica» samt i volymen »Acta publica n:o 107 b» på Kungliga biblioteket, varjämte ett mellanliggande stadium (med 8 »objectiones» men inga yrkanden) representeras av en avskrift i E. 400 på Upsala universitetsbibliotek.[1]

Den fullständiga, något långrandiga titeln lyder: »Några skäl och orsaker, som synes kunna beveka H. K. M:t, vår allernådigste drottning, att fordre, såsom ock adel och ridderskapet att bevilja, det godsen, som uti desse besvärlige krigstider äro ifrån kronan och under adeligit frälse komne, måge småningom och efter handen på det bekvämligeste komma under kronan igen.»[2] Som redan nämnts, har den färdig bestått av tre avdelningar: motiverna för reduktionsyrkandet, avvisande av adelns insagor, förslag till åtgärder. Den första utgöres egentligen av ett antal citat ur gamla testamentet, landslagens konungabalk, konungens, rådets och ständernas eder, Gustav Vasas testamente, »riksens recesser», såsom Linköpings beslut av år 1600, Norrköpings av år 1604 och Västerås av år 1527, samt regeringsformen. Citaten äro tämligen naket sammanställda och löst hopfogade och ha för övrigt de flesta påpekats redan den 13 av borgarne och Leneus. Vidare uppräknas ett antal olägenheter, som abalienationen fört med sig för kronan och landet. De ha alla förut kommit fram under diskussionen i ståndet eller hämtats ur ståndsbesvären eller partiskrifterna. Konungen skulle ej kunna uppehålla »sin konglige stat», ej giva förläningar till furstliga personer, riksråd eller ämbetsmän, ej i tillstundande farlighet försvara riket. Han kunde ej resa kring landet att höra allmogens klagomål på grund av ladugårdarnas abalienation. Hospital, kyrkor, skolor, gymnasier förfölle på grund av tiondens minskning. Undersåtarnes skatter måste bli odrägliga, träldom småningom växa dem över huvudet, Guds straff på grund av de fattigas förtryck dragas över landet, undersåtarne ovana vid oket börja uppror och

[1] De två förstnämnda upptaga endast en »insaga»: n:o 5 i E. 400. Se nedan. — Fragment av skriften i nyssnämnda volym på *K. B.* samt i Palmsköld 126, *U. B.*

[2] »Betänkte och författade av gemene prästerskapet och uppläsne i consistorio regni i riksdagen i Stockholm den 23 Aug. 1650.» E. 400.

grannarne begagna tillfället att taga sitt igen med ränta. Statsformen bleve förändrad och överginge från monarki till aristokrati. Man lägge märke till att de överklagade olägenheterna samtliga hänföra sig till framtiden, att de äro ytterst allmänt hållna och ur logisk synpunkt väl inte alla alldeles oangripliga. Att adligt godsägarvälde och statligt envälde mycket väl kunde förenas, visar exempelvis Ludvig XIV:s Frankrike.

Den andra avdelningen gendriver de av adeln anförda skälen mot reduktionen. Avskriften i E. 400 upptar, som nämnt, 8 punkter. Den första bemöter påståendet, att landet genom sätesgårdarna bleve »märkeligen brukat och förbättrat». Härpå svaras med ett påpekande av att för en sätesgård blevo många andra gårdar förödda. Exempel funnes, att 4, 6, 10, ja 20 bondehemman lades igen och gjordes till hästhagar. Därigenom minskades kronans inkomster och försvagades landet »till folk och förråd». Den andra insagan var, att tullarna nu stigit mycket högre än förut och kronans inkomster på det sättet blivit ansenligt förökta, gent emot vilket bl. a. pekades på tullarnas obeständighet och de myckna varor, som användes vid sätesgårdarna och följaktligen aldrig passerade tullportarna, samt adelns frihet från tull och accis beträffande egna »båtar, vagnar, slädar, hästar, skrin, kistor, tinor och vägakost». Tredje punkten bestred, att även kronans övriga inkomster stigit, sedan godsen avalienerats. Det berodde i så fall på de e. o. krigshjälperna, vilka de ofrälse förmodade nu med freden skulle avskaffas. Enligt den fjärde kunde det underslev, som förr bedrevs av kronans fogdar och uppbördsmän, icke jämföras med tullnärernas förskingringar numera. Sjätte insagan var, att de ofrälse förgrepo sig emot Guds försyn, sjunde, att de lade grund till uppror, åttonde, att de obehörigt blandade sig i »politiskt väsende», vilka beskyllningar även avvisas. Icke alla omnämnas av Jonas Petri den 27, vilket naturligtvis dock icke bevisar, att de övriga då saknats. Referat äro aldrig Jonas Petris starka sida; för övrigt säger han, att skriften var »fuller vidluftigare i själve orden författat».[1]

[1] *H.S.H.* 22: 157.

Den enda punkten i denna avdelning, som var färdig redan den 23, var den femte. Denna upptar till behandling påståendet, att de ofrälse med sitt yrkande på reduktion föllo i drottningens myndighet och liksom ville ogilla, det hon och hennes fader bekräftat med sitt kungliga namn och sekret. Detta bestredo prästerna kraftigt. Ingen konung funnes, som hade av Gud fått »privilegium infallibilitatis», så att han icke emellanåt stadgade något, som »uti längden och efter tidernas förandring» måste upphävas eller ändras. Exempel funnos många från Karl IX:s, Gustav II Adolfs, förmyndarnes, ja, drottningens egen regering. Även adliga privilegier hade varit underkastade sådana förändringar. Vidare ursäktades drottningen och hennes fader av »endels osäjelige krigsbesvär . . . endels ock unge år och ringa i förstone förfarenhet». Denna punkt nämnes icke av Jonas Petri den 27, men det gör inte heller hela avdelningen med motiverna, antagligen emedan bägge refererats redan under den 23.

Den tredje avdelningens råd och anvisningar, hur de överklagade olägenheterna skulle kunna avhjälpas och ett bättre tillstånd skapas i landet, voro enligt Jonas Petri följande. Nyadlingar borde endast undantagsvis förekomma, krigshjälperna ingå till kronan även av adelns bönder, onödiga ämbetsmän avskedas och lönerna lämpas efter meriterna, konungsräfst hållas över landet bl. a. till avhjälpande av allmogens besvär, landshövdingkåren bättre rekryteras. Om reduktionen uttrycker sig Jonas Petri — liksom för övrigt alltigenom — ytterst otydligt. Fjärde punkten skulle ha krävt allmän reduktion av abalienerade gods, sjunde av kungsgårdar, ladugårdar och dylika »lägenheter, som enkannerligen kronan tillegat hava», den tolfte, att om en adelsman förbröte sina gods, dessa skulle tillfalla kronan och icke släkten. Det antagliga är väl, att det är de två senare yrkandena, som gjorts, för så vitt de icke äro att fatta som de omedelbara kraven, det förstnämnda som det slutliga framtidsmålet. Det skall ha sagts i skriften, att »om nu allt detta icke nu strax kan effectueras, det dock så pedetentim efter tidsens lägenhet måtte ske».[1]

[1] *H.S.H.* 22: 153—155.

I vad mån denna skrift i sin helhet är att räkna som Terseri, är svårt att avgöra. Även andra ha givetvis medarbetat; särskilt är avdelningen med förslagen uppenbarligen starkt influerad av Lenei yrkanden. Att bestämt avgöra, i huru hög grad detta är fallet, är, då den icke är bevarad, dock naturligtvis omöjligt.[1]

Så hade då prästerskapet i slutet av augusti sin skrift färdig. Dennas karaktär av materialsamling var emellertid allt för starkt påfallande, för att man skulle kunna tänka på att i detta skick inlämna den till drottningen. En formell överarbetning kändes helt säkert som ett oundgängligt behov. En sådan företogs också av biskopen i Skara Jonas Magni. Jonas Petri berättar, att den 4 september »var uppläsit, som prästeskapet på åtskillige tider hade mediterat och nu av episcopo Scarensi var mäkta väl conciperat och tillhopa fattat, en skrift, innehållandes viktige causas motivas de restituendis bonis coronæ.»[2] Det är sålunda tydligt, att Jonas Magnis åtgärd inskränkt sig till »conciperande», under det sakligt sett hans skrift var densamma som prästerskapets tidigare utarbetade; med de praktiska yrkanden, som i denna gjordes, har den dock icke sysslat. Allt detta passar utmärkt bra in på den som bilaga till Jonas Petris dagbok tryckta skrift, vilken efter första punktens början lämpligen kan kallas »Ab exemplo regii status».[3] Något sakligt nytt innehåller den egentligen icke, men den har klarare och skarpare preciserat de motiv och insagor, som innehållas i den terseriska skriften. Icke heller den lämpade sig emellertid för offentliggörande. Dels innehöll den ju intet om sättet för reduktionens genomförande, dels var den skriven till hälften på svenska, till hälften på latin. Slutligen tillkom vid sammanträdet ifråga en omständighet, som nödvändiggjorde ytterligare arbete. Den den 13 augusti igångsatta nya granskningen av adelsprivilegierna hade nu fullgjorts, och den däröver uppsatta skriften — tydligen de s. k. »Observationes» (eller »Castigationes») »quædam in privilegia nobi-

[1] »Ett kort och välment förslag, huru kronones inkompst, räntor och makt synas kunna tilltaga och förkovras», i *Engeströmska samlingen* B. I, 2, 23, förefaller att vara ett utkast till avdelningen med förslagen.

[2] *H.S.H.* 22: 171.

[3] *H.S.H.* 22: 277—290.

lium», som talrikt förekomma i samlingarna[1] — upplästes. Förutom punkterna om »vanbördig», patronatsrätten och kyrkotionden, som ju redan tidigare varit på tal i prästeståndet,[2] klandras i denna skrift adelsmännens företräde till lagmans- och häradshövdingsämbeten, rätt till sakören samt halva landtågsgärden och andra krigshjälper av sina bönder, forum privilegiatum, frihetsmilen med flera förmåner. Häri kan borgarnas inflytande tydligt spåras; framför allt naturligtvis i påpekandet, att genom forum privilegiatum rådhusrätterna prejudicerades.[3] Ett prästerskapets betänkande rörande samma sak är ännu utförligare, så till vida åtminstone, som det upptar flera punkter.[4] De nu föreliggande trenne skrifterna, den terseriska, Jonas Magnis och den mot adelsprivilegierna, överlämnades åt en kommitté, bestående av Samuel Enander och några andra, för att samarbetas till en skrift. Det förefaller, som om man tänkt sig att till grund för denna lägga Jonas Magnis förslag, utökat med en avdelning rörande sättet för reduktionsverkets bedrivande.[5] Ingenting är känt rörande den enanderska kommitténs arbete. Den 10 september torde det emellertid ha varit fullgjort. Då inbjödo nämligen prästerna borgerskapet att komma till konsistorium och läsa upp sitt förslag, vilket nu var färdigt. En borgare infann sig också, men som Johannes Mathiæ var närvarande, ville han varken gå in eller lämna skriften ifrån sig, varför saken måste uppskjutas till eftermiddagen.[6]

[1] *H.S.H.* 22: 294—298.

[2] Se s. 101.

[3] »Hålles de i adelsståndet icke vara förpliktade att stå till rätta för några livssaker för mindre män än deras vederlikar. Skall detta privilegium hållas universale och utan exception, så prejudicerar det de collegiis i riket, som hava makt till att rannsaka och döma in civilibus et criminalibus, oansitt att ingen av adelig familia är assessor i sådant collegio: där dock likväl en eller flere av adeligit stånd under samma collegii jurisdiction bo eller vistas kan och consequenter vara förpliktade där såsom in competenti foro att stå till rätta.»

[4] »Prästerskapsens betänkiande om några adelens privilegier, som synes kunna någorlunda moderas.» N. 1601, *U. B.*

[5] ». . . och särdeles i förstone av de tvenne, nämbligen de restitutione bonorum coronæ et de modo restituendi.» *H.S.H.* 22: 173.

[6] *H.S.H.* 22: 185. *P.P.* (konceptpr.).

Borgarnas skrift är dessvärre icke känd. Den har enligt Terserus varit »av lika argument» med prästernas.[1] Detta ligger i sakens natur, och det är för övrigt tydligt, att inflytelser från de förra gjort sig gällande även under prästerskapets föregående arbete. De två ständen stodo ju i ständig kontakt med varandra, och det hade varit underligt, om inte prästerna rörande de delvis rent juridiska spörsmål, varmed de sysslat, frågat sina vänner i medståndet till råds. Det hade dock i alla fall varit av största intresse att känna det av detta utarbetade projektet, emedan i så fall de frågor, som ännu återstå rörande protestationens tillkomst, med lätthet skulle ha kunnat få en slutgiltig och avgörande lösning. Källornas uppgifter äro nämligen varandra till synes absolut motstridande, och även om det kan lyckas att bringa dem i samklang, måste detta ske genom en serie antaganden, vilka första bästa fynd kan kullkasta, och vilkas beviskraft därför icke kan anses allt för bindande. Källorna äro Jonas Petris dagbok, Terseri i huvudsak varandra lika skildringar i »Ortus» och »Colloquium cum rege» samt Skunks självbiografiska anteckningar. Jag meddelar till en början deras uppgifter var för sig.

Enligt Jonas Petri har, som av det föregående torde framgå, den 10 två huvudprojekt förelegat, det ena utarbetat i prästeståndet, det andra av borgarne. Den 11 meddelar han, att superintendenten i Karlstad Sveno Benedicti och några flera voro hos ärkebiskopen »till att examinera och överse den skriften, som präste- och borgeskapet sampteligen hade författat de restitutione bonorum coronæ till att överlevrera H. K. M:t». Den 16 »taltes om den skriften, som prästeskapet och borgerskapet hade conciperat ganska prolixe de dagarna tillförne om bonorum restitutione». Prästerna knorrade över att ärkebiskopen behöll den så länge hemma hos sig. Leneus svarade »denna skriften vara ganska vidluftig och viktig, kunne förty icke så snart förfärdigas och ställas, som hon bör vara». Den omfattade i det närmaste sex ark papper. Den 17 »tillsattes några, som skulle den contrahera och kortare göra».[2]

[1] *Wallqvist* 5: 109.

[2] *H.S.H.* 22: 186, 189, 190.

Terserus uppger, att han författat en skrift, borgmästaren Nils Nilsson en annan. Därefter sammanträdde de bägge jämte Skunk och kyrkoherden Erik Filmerus i Veckholm i Jakobs kyrka »och gjorde ett instrument därav».[1]

Skunk slutligen påstår, att det är han, som skrivit protestationen. Han säger, att Axel Oxenstierna var honom »missgunstig för det publico scripto, jag uti drottning Kristinas kröning efter H:s Kongl. Maj:ts nådige vilja och riksens ständers av prästerskapet, borgerskapet och bönder enhällige begäran de applicandis et restituendis regni bonis fisco et regi mände concipera. Samma materia togo sig många före att skriva, såsom dokt. Jöns Olai, prof. i Upsala, mag. Jakob Scotus uti Kopparberg, herr Jakob uti Börstil och många flere. Men när vars och ens scriptum och concept i consistorio blev uppläsit, blev mitt gillat och omsider drottning Kristina presenterat av archi-episcopo dokt. Joh. Lenco, borgmästaren Nils Nilsson och mig».[2] Så mycket mer avseende måste fästas vid Skunks ord, som han redan 1651 under de messeniska förhören av A. J. Messenius utpekades som författaren och själv utan tvekan medgav detta, trots att ett sådant erkännande under för handen varande situation givetvis inte var utan sina risker och i varje fall i framtiden måste medföra obehag och motarbetande.[3] Han förklarade, att han »efter ständernes begäran sammanfattat, vad de var för sig projekterat hade».

Huru skola nu dessa mot varandra stridande uppgifter kunna förenas? Om man till en början antar, att det av Terserus omnämnda sammanträdet i Jakobs kyrka hållits på kvällen den 10 september, och att den skrift, som från och med den 11 av den under Lenei ledning arbetande kommittén granskades, var den under sammanträdet i fråga framkomna, bortfaller motsättningen mellan Terserus och Jonas Petris uppgift av den 11. Däremot kvarstår den mellan dessa bägge å ena sidan och Jonas Petris av den 16 å den andra, enligt vilken samarbetandet av präste- och borgerskapets skrifter skett »de dagarna tillförne». Möjligt är ju dock, att Jonas

[1] *Wallqvist* 5: 109, *Tengström* 2: 51.
[2] *Upsala tidningar* 1777, s. 36.
[3] *Adlersparre* 1: 369, 382.

Petri härvid tänker på det den 11 omtalade granskandet. Anta vi detta, vilket ju inte möter något hinder, kunna både Jonas Petris och Terseri uppgifter vara riktiga, och någon svårighet att förena dem är icke vidare för handen. Man kan visserligen invända, att samarbetandet inte gärna kan tänkas ha skett på en enda kväll. Härvid bör dock ihågkommas, att då de bägge skrifterna voro så likartade, arbetet kan ha inskränkt sig till att i den ena helt lösligt insattes de moment, som den andra hade till övers. Utförligheten tyder på, att det haft denna karaktär. Men i så fall var en sammandragning och formell överarbetning givetvis en absolut nödvändighet.

Jonas Petri och Terserus låta sig sålunda utan vidare bringas i överensstämmelse. För att med dem förena Skunks berättelse måste däremot först Terseri uppgift om Nils Nilsson som författare av borgerskapets utkast avföras ur diskussionen. Den styrkes icke av någon annan källa men strider bestämt mot det faktum, att avfattandet av borgarståndets skrivelser å ämbetets vägnar i vanliga fall tillkom sekreteraren, och att ett avvikande från denna ordning nu var så mycket mindre motiverat, som denne var Skunk. Terserus synes inte heller vara så absolut säker på sin sak. I »Ortus» talar han ej om Nils Nilssons utan om »de andras», d. v. s. Skunks och Nils Nilssons skrift.[1] Men om det var den förre, som skrivit det utkast, som den 10 på konsistorium upplästes, förstår man mycket väl, att det skulle vinna prästernas gillande, då det formellt helt säkert var deras eget överlägset. Det bör sålunda ha varit det, som vid samarbetandet lagts till grund. I så fall kan ju Skunk med viss rätt säga, att det var hans skrift, som omsider inlämnades till drottningen. Detta så mycket mer, som det tydligen är han, som företagit den den 17 beslutna slutredigeringen. För detta talar hans egen uppgift 1651. Dessutom tillkommer ännu ett skäl. Den deputation, som den 8 oktober överlämnade den färdiga protestationen till drottningen, utgjordes av Læneus, Nils Nilsson och Skunk. Att de bägge talmännen voro med, är ju alldeles i sin ordning.

[1] ». . . ubi, collato meo scripto cum aliorum, quod illi pro sua concinnarunt industria, ex ambobus unum composuimus de reductione bonorum.» *Tengström* 2: 51.

Skunks deltagande åter kan väl näppeligen förklaras annat än som en honnör åt den man, i vilken man såg den egentlige författaren.[1]

Färdig har protestationen formen av en inlaga till drottningen från de tre ofrälse ståndén.[2] Redan i början framhålles nödvändigheten av godsens återkallande under kronan för upprätthållandet av konungens myndighet och varje ståndś frihet. De ofrälse betona med styrka, att de icke vilja gripa i drottningens höghet eller föreskriva henne något. Konungens makt och myndighet vore de ofrälses »frihets stolpe». »De måste tillika antingen stå eller falla». Vidare betonas, att de tre ständen icke missunnade rikets främsta män tillbörlig lön för sina tjänster, lika litet som de menade, att de som försträckt kronan pengar och därför erhållit gods, skulle utan vedergällning avstå dessa.

Sedan de ofrälse sålunda redan från början velat värja sig mot beskyllningen för revolutionära tendenser eller orättvist förbiseende av även berättigade intressen hos dem, som av den påyrkade reduktionen skulle drabbas, följer den egentliga framställningen. Tillståndet i riket, sådant det blivit genom abalienationen, skildras. De stöd, de ofrälse i »Guds heliga bud, allmänna skäl och riksens fundamentallag och stadgar» funnit för sina krav, framläggas. Slutligen föreslås i 12 punkter de åtgärder, vilka de önskade genomförda till de överklagade förhållandenas avhjälpande.

Det första de hade att besvära sig över vore, att skatte- och kronogodsen på landet så väl som en del av städerna voro kronan avhända och enskilda personer till evärdlig egendom upplåtna. Exspektanserna klandras såsom strävande »emot Guds bud och en kristelig kärlek». I de erövrade länderna

[1] Jonas Petri berättar, att deputationen utgjorts av en person från vart och ett av de ofrälse ständen. *H.S.H.* 22: 212. I detta fall har dock naturligtvis Skunk vitsord. Även andra gånger under riksdagen hände det, att inlagor av de tre ständen inlämnades av präster och borgare, utan att någon bonde var med. Se nedan s. 139.

[2] Tryckt i [*Loenbom*], Handlingar till konung Carl XI:s historia 10: 70 f.

hade kronan föga annan fördel än bara namnet och titeln, under det ett fåtal herrar innehade »landsens egendom och inkomster». Och dock hade man icke stritt för deras utan för fäderneslandets bästa. Till följd av allt detta vore drottningen numera hänvisad till de e. o. hjälperna, som voro allmogen misshagliga, som i fortsättningen måste medföra ståndernas utarmande och den fattiges undergång, och vilkas beviljande drottningen måste utverka särskilt för vart år. Dessa e. o. hjälper, som avsetts endast som tillfälliga bevillningar till krigsväsendets understödjande, blevo dock på så vis till sist ständiga skatter. Till på köpet tillägnade sig adeln en del därav, varigenom de ofrälse måste frukta allt mer tryckande pålagor. Det förargade dem även icke litet, att kronan, samtidigt som den avhände sig sina gods till adeln, vore genom adelsprivilegierna förhindrad att å sin sida förvärva frälsegods.

Detta kronans utblottande vore förbjudet så väl i den heliga skrift som i Sveriges lag. Samma citat som i den terserіska skriften[1] meddelas även här, skickligt och fast förbundna med varandra. »Riket bör sin särskilte egendom hava.» Påståendet, att det vore kronan nyttigare att grunda sin inkomst på tullar och acciser än på jordräntor, gendrives. De senare voro fasta och säkra inkomster, de förra berodde på handelns blomstring, och denna kunde lätt slå fel, t. ex. i krigstid och vid härjande sjukdomar, då kronan mest behövde pengar. De voro för övrigt beviljade endast för krigstiden, och ståndernas mening hade alltid varit, att de skulle upphöra vid fredsslutet. De som voro så angelägna att få gods, de ansågo uppenbarligen fördelaktigare att placera sitt kapital i fast egendom än i pengar och lösören; »varföre säga då de samma för Eders Kongl. Maj:t och regementet skadeligit vara, vad de för sig allt som bäst, skäligast och nyttigast besinna». Även de efterkommande kunde göra sig förtjänta av belöning — var skulle denna tagas? Varav skulle arvfurstarna få sitt underhåll?

Konungen förlorade det omedelbara herradömet över bönderna och blev för bevillningar hänvisad till samtycke av adeln, som av dessa för övrigt tog halvparten. Krigsmakten för-

[1] Se s. 125.

svagades genom adelns frihet i utskrivningen, till hälften på vanliga frälsegårdar, fullständig på de otaliga sätesgårdarna med deras myckna försvarsfolk. Förnödenheter till härens underhåll kunde av samma skäl ej längre utan svårighet erhållas. Kyrkor, skolor, gymnasier, hospital, präster och klockare hade genom abalienationen på många orter mist sitt underhåll. Prästänkorna, som drottningen lovat frihet på deras små skattegårdar, fingo icke njuta detta löfte till godo, sedan deras hemman abalienerats under adeln. Det gemena krigsfolket funne inga torp, därav de kunde få sin föda, utan måste tigga sitt bröd. Borgarne ledo avbräck i sin näring. Drottningen kunde ej göra någon resa kring landet, sedan kungsgårdarna och kronans ladugårdar abalienerats. Allmogen trycktes genom höjda pålagor, odrägliga dagsverken, »fängslande, hot och undsäjelse», inskränkningar i deras fria handel och vandel. Många bönder drevos från sina gårdar, och deras ägor sammanslogos till stora herrgårdar. Och dock sade man, att landet nu under adeln bleve bättre uppodlat än förut. Oriktigheten i detta påstående uppvisas. »In summa, där detta icke rättat bliver, ombytes hela regementet.»

De åtgärder, som till förekommande av detta och avhjälpande av de skildrade olägenheterna i sista avdelningen föreslås, äro, som redan nämnts, tolv. Några direkta reduktionsåtgärder krävas märkligt nog icke. Skriften är i sin helhet ett yrkande på reduktion, allmän, ovillkorlig och utan inskränkningar. Men när godsen åter kommit under kronan, måste anstalter träffas, att de ej på nytt tillfölle adeln. Åt detta syfta de flesta av de angivna punkterna. Donation eller försäljning av kronogods skulle sålunda ej vidare få förekomma utan endast förläning (p. 1) samt i händelse av penningenöd förpantning, varvid företrädesrätt skulle tillerkännas skattebonden (p. 4). Företrädesrätt att köpa skattegods borde ej tillkomma någon annan än bördsmannen (p. 6), ingen få förvärva omyndigs jord eller egendom, vars egare vore stadd i fält eller utomlands (p. 11). I fråga om sätesgårdar skulle tillämpas Upsala beslut av år 1562 (p. 10). Övriga punkter hävda likheten inför lagen samt de ofrälses intressen i allmänhet. Räfsteting skulle varje år hållas i var lagsaga av några av

alla stånd under konungens presidium, där alla brott mot »riksens stadgar, kronans rätt, allmogens frihet och konungens ed» skulle avdömas (p. 2). Alla borde njuta lika lag och rätt och privata fängelser avskaffas (p. 8, 9), bonden få frälsa sitt gods mot rusttjänst efter lagen (p. 3) och frälsebönderna åläggas utgöra herredagspengar (p. 12). Slutligen kräves, att alla stånd måtte ha lika rätt till ämbeten (p. 5), att för varje ämbete bestämdes en viss fast lön (p. 1), samt att ingen måtte få bekläda lagmans- eller häradshövdingsämbete, för så vitt han ej själv förrättade tjänsten och bodde i lagsagan eller häradet (p. 7). Avslutningen fastslår till sist, att adelsmännen kunde »ingen hävd och laga titul på sin possession härefter pretendera, sedan riksens ständer härpå klandrat hava».

Protestationens betydelse kan knappast överskattas. Säkert är, att det är mycket få skrifter, som i vår historia spelat en så stor, för att inte säga genomgripande roll. Den blev rustkammaren, ur vilken adelsväldets motståndare hämtade synpunkter och argument, den blev den för alla synliga symbolen för de ofrälses samling kring rikets och konungadömets gemensamma sak. I sitt färdiga skick är den med största sannolikhet skriven av Skunk. En blick på de förut refererade i prästeståndet framkomna utkasten visar, att om också innehållet i stort sett är detsamma, disposition och form dock äro helt andra: mera ingående jämförelser äro naturligtvis tämligen värdelösa, då prästernas slutliga förslag, det enanderska, icke är bevarat. I sak kan protestationen dock betraktas som ett de ofrälses gemensamma verk, och detta är ur synpunkten av deras politiska uppfostran vida viktigare, än vem som givit den dess slutliga formella utgestaltning. Präste- och borgarstånden i sin helhet, en mängd enskilda personer, kommittéer av växlande storlek och sammansättning ha under olika skeden av dess tillkomst varit sysselsatta därmed. De ofrälse hade därunder tvungits till studier och eftertanke. Diskussionerna rörande statsrättsliga och juridiska spörsmål hade skärpt blicken för det svenska samhällets natur och den påverkan, deras egen ställning givetvis måste röna av adelsväldets allt starkare utveckling. En enhetlig social och politisk åskådning arbetade sig fram och blev gemen-

sam andlig egendom, Alla kände sig ha del i och ansvar för den skrift, som de sågo växa fram under sina ögon, och som blev på en gång den föregående utvecklingens sammanfattande resultat och framtidens skickelsedigra program. Först i och med detta äro förutsättningarna för en ståndsstrid i egentlig mening för handen, sedan de ofrälse nu emancipe-rat sig från de yttre inflytelser, varav vi förut funnit dem bestämda, och äntligen nått fram till en av dem själva principiellt och praktiskt djupt känd motsättning mot adeln.

Resultatet av denna utveckling blef skönjbart, sedan förslaget till hertigens konditioner efter den 10 oktober kommit under debatt i ständen. De ofrälse väntade av hertigen stöd vid hävdandet av sina intressen och önskade därför givetvis, att han skulle erhålla en så betydande och självständig ställning som möjligt. De ville icke gå utöver vad »lagen och praxis hæreditaria här till betyga,»[1] utan förklarade sig nöjda med de villkor, som innehöllos i landslagen, Gustav Vasas testamente och arvföreningarna.[2] I adelns uppfattning, att ändrade tidsomständigheter krävde även andra bestämmelser, sågo de ett uttryck för den ståndet tillskrivna önskan att genomföra »en reformatio status regni.»[3] Misstankarna synas ha medfört ett nytt uppblossande av den sedan augusti någorlunda lugnade jäsningen. Guthræus uttrycker i sin dagbok sina bekymmer över illvilliga beskyllningar, hotelser och misstankar, som voro gängse, och åt vilka de kringlöpande partiskrifterna gåvo näring.[4] Adeln fann sig föranlåten att begära drottningens ingripande mot dem, som »blasmerade» ståndet.[5]

Initiativet till åtgärder i frågan kom som vanligt från borgerskapet. Ett utskott af ståndet infann sig den 12 oktober på riddarhuset. Nils Nilsson meddelade de anmärkningar, borgarne hade att framställa. De voro fem. Fursten borde förbindas att styrka icke blott konungens utan också rikets

[1] Se s. 89.
[2] Svaren på 2:a propositionen *Riksdagsakter*.
[3] *H.S.H.* 22: 206. Adelns svar *A.P.* 4: 505 f.
[4] N. 792, *U.B.* Jfr *Adlersparre* 1: 322, 323, 337, 347, 351, 364 f., 373.
[5] *A.P.* 4: 414.

rätt, »där under förståes ständerne.» Dessa borde tillfrågas, när han skulle sändas utomlands. Han borde erhålla hertigdöme i överensstämmelse med Gustav Vasas testamente samt befrias från rusttjänst för sina gods. Slutligen ogillades elfte punkten, enligt vilken hertigen skulle lova »conservera och erhålla» drottningens och rikets »råd och enskylte tjänare . . . vid de beneficier och donationer, som de . . . bekommet.» Uttrycket »enskylte tjänare» funno borgarne allt för inskränkt. De ville helst ha hela punkten ur förslaget utesluten.

I dessa yrkanden förbinder sig motsättningen mot adeln och nitet för hertigens sak med den statsrättsliga åskådning, kring vilken de ofrälse under arbetet på protestationen samlat sig, och som funnit näring ur de åberopade rättskällorna från medeltiden och 1500-talet. Det befanns nödigt, att i urkunderna ståndernas intresse för sig inskärptes och betonades. Att de ofrälse från sina under riksdagen intagna och omsider med sådan styrka hävdade ståndpunkter skulle kraftigt motsätta sig den 11:e paragrafen var vidare givet, då denna, om också i till föga förbindande ord, syntes direkt riktad mot det av dem drivna reduktionskravet. Av samma skäl utgick nog delvis också yrkandet på hertigdöme. Ty erhölle prinsen ett sådant, måste väl de därinom belägna godsen reduceras, i det annars det underhåll, han av sina provinser skulle få, bleve skäligen problematiskt. Dessutom fruktade man att i annat fall för tronföljarens försörjande bli tvungen åtaga sig en särskild pålaga. Andra punkten slutligen avser säkert mindre ett ytterligare inskränkande av hertigens frihet än att förekomma, att han skulle bli alltför beroende av drottning och råd.

Av samma skäl, som dessa yrkanden av borgarne förfäktades, motsatte sig dem adeln. Efter någon överläggning gav detta stånd omedelbart svar. Orden »riksens rätt» funnes icke i föregående »författninger och föreninger» och vore följaktligen även nu onödiga. »Riksens och konungens rätt var allt ett» — åtminstone »behövdes intet pro tempore in nostro statu separeras.» Förslaget, att ståndernas samtycke skulle fordras för hertigens försändande utomlands, avvisades med hänvisning dels till kravet på sekretess, dels till att detta vore

drottningens och rådets »enskylte». I fråga om furstendömet och rusttjänstfriheten sköt sig adeln bakom drottningens vilja. Endast om det olämpliga i uttrycket »enskylte tjänare» voro de bägge ständen ense. Så dock ingalunda i fråga om sättet att ernå rättelse. Ty då borgarne ville ha hela punkten utesluten, önskade adeln, att den skulle utsträckas att gälla »alle undersåtere och tjänare . . . lika vem det då helst vore,» varigenom utsikten till reduktion i framtiden skulle alldeles omintetgöras. »Detta svaret finge borgerskapet denne gången och lunkade så där med av,» heter det i adelsprotokollet.[1]

Med detta voro borgarne icke sinnade att låta sig nöja. De togo med sig ett utskott av bönderna och begåvo sig till konsistorium, där de i våldsamma ordalag[2] uttryckte sitt missnöje med många av villkoren såsom stridande både mot lagen och de ofrälses intressen. Särskilt gällde detta elfte punkten, som de funno direkt riktad mot reduktionskravet. De voro gärna med på att de väl meriterade behölle en skälig donation, men aldrig kunde de samtycka till att alla utan åtskillnad skulle få behålla, vad de under varjehanda förevändningar tillskansat sig. De två övriga ständen anslöto sig till borgarnas mening så väl i fråga om kravet på den elfte punktens uteslutande som i allt övrigt. En skriftlig inlaga uppsattes i de tre ståndens namn och inlämnades på kansliet av några präster och Nils Nilsson — liksom vid protestationens överlämnande till drottningen var allmogen icke heller nu representerad. Handlingen upptar borgerskapets fem punkter jämte en på prästerskapets önskan tillkommen begäran, att Augsburgska bekännelsen, Upsala mötes beslut och Gustav Adolfs försäkran rörande religionen 1611 måtte bland villkoren ihågkommas. Till sist beslöts, att man genom ett gemensamt utskott skulle andraga sina anmärkningar för drottningen.[3]

[1] *A.P.* 4: 415, 416. Elfte punkten i förslaget tryckt a. a., s. 508. Adelns anmärkningar a. a., s. 509.

[2] »Conditiones . . . in multis improbabant vehementer.» Guthræi dagbok i N. 792, *U.B.*

[3] *H.S.H.* 22: 214. *P.P.* 12/10. N. 792, *U.B.* Inlagan bland *Riksdagsakter*. *A.P.* 4: 417, 418.

Den önskade audiensen erhölls redan följande dag. På tal om furstendömet svarade drottningen, att de ofrälse inte förstode den saken. Finge hertigen furstendöme, »så följde där på, att Hans F. D. skulle hava votum, finge där med städer, folk och land och separerades alltså riket». För det andra hade hon medgivit hertigen tronföljden av en god vilja och hade följaktligen rätt att vidtaga sådana dispositioner, som hon funne fäderneslandets bästa påkalla. Härmed ville hon bestrida, att Gustav Vasas testamente i detta fall hade tillämplighet. De ofrälse voro av annan uppfattning. De menade, »att H. F. D. något jus hade, efter H. F. D. är av den gustavianske familien». Drottningens och de ofrälses utgångspunkter voro tydligen alldeles olika och möjligheterna att finna varandra därför numera mycket små. Vid detta tillfälle framförde allmogen å nyo klagomål över sin betryckta ställning.[1]

Vida mera tilltalande måste ur drottningens synpunkt adelns uppträdande te sig. Dess svar till borgerskapet hade andats den största respekt och lojalitet gent emot majestätet, och hertigens intresse lade sig detta stånd alls icke i.[2] Borgerskapets uppträdande fann det däremot »alldelis likmätigt deres förra procedurer». Alla detta ståndS strävanden under riksdagen hade gått ut på att stöta omkull adelns privilegier. De ofrälses »union» åsyftade adelns »ruin». Förut hade de sökt godsens reduktion direkt, nu under sken av att förfäkta hertigens bästa. Adeln hade intet annat att göra än »fly till caput defensionis nostræ» och för drottningen andraga deras »obillighet». En deputation avsändes och fick ett mycket nådigt svar. Drottningen framställde sig själv som adelns försvarare. Sin rätt att sälja kronans gods förfäktade hon genom att hänvisa till skatteböndernas rätt att sälja sina gårdar. Varför skulle endast hon vara bunden! Hon läte sig icke påverkas av de ofrälse, förbleve i trots av dem adeln bevågen och ville låta avfatta beslutet, så att detta stånd skulle bliva belåtet. Hon berättade, vad hon svarat de ofrälses utskott, och sade sig inte mer vilja höra deras »otidige tal». Hon såge mer på sin hand än på en dalers ränta.

[1] *R.P.* 14: 342, 343.
[2] *A.P.* 4: 412.

Samtidigt passade hon på att söka göra hertigen misstänkt för ett mindre adelsvänligt sinnelag. »Än kan jag», sade hon, »hålla eder, gode herrar, försäkrade i min livstid, men den kan komma, som annorledes gör», och något senare under samtalet: »Det kan komma en annan, som till äventyrs intet så menar».[1]

På samma sträng spelade hon även i rådet, då de ofrälses inlaga där debatterades. Drottningen vadjade vid flera tillfällen till det adliga ståndsintresset. Hon påstod sålunda, att de ofrälse med sitt tal om rikets rätt sökte främja reduktionen, samt påpekade, att i fråga om elfte punkten alla i rådet hade intresse i saken. Hon hade sagt de ofrälse, att om adeln vore något rik, så vore det för riket väl. Hon hade det förtroendet till det ståndet, att det vid behov gärna skulle bistå kronan. Vidare hade hon uppvisat, vilka utgifter adeln måste underkasta sig. Hon hade uttryckligen sagt ifrån, att hon icke ville kassera sin underskrift och återtaga det, som hon givit sina trogna tjänare. Att de tre stånden uppträdde gemensamt, kunde hindras. Försoningen mellan drottningen och aristokratin var fullständig. Dock insåg man på ömse sidor nödvändigheten, att något gjordes för att reglera allmogens ställning. Rikskanslern och Salvius fingo i uppdrag att uppsätta förslag till en ordning rörande dagsverken och förhållandet i övrigt adeln och bönderna emellan.[2]

Allmogens ställning kom under diskussion vid ett sammanträde, som drotsen, kanslern, skattmästaren och Salvius den 15 hade med utskott av alla fyra stånden för att överlägga om konditionerna. De ofrälse skötte sig härvid onekligen mycket illa. Bönderna klagade över sitt förtryck men vägrade nämna några namn. En av de hetsigaste pressades och måste till sist ut med att hans husbonde var greve Torstensson. »Ville likväl icke bekänna, att greven hade så med honom handlat, visste så sedan själv intet, vad han sade». Ärkebiskopen gjorde ett svagt försök att understödja allmogen. Nils Nilsson teg alldeles. Säkerligen kände de båda andra stånden sig obehagligt berörda av böndernas vägran

[1] *A.P.* 4: 419—423.

[2] *R.P.* 14: 344—346. En sådan ordning hade bönderna själva $^{22}/_{3}$ begärt. *R.P.* 14: 272.

att uppge sina förtryckares namn — ett förhållande, som, synes det mig, kraftigt styrker min flera gånger uttalade misstanke rörande det överdrivna i klagomålen. Vid samma tillfälle upplästes det nu färdiga konceptet till riksdagsbeslutet.[1]

I fråga om konditionerna gåvo de ofrälse naturligtvis icke med sig. Deras otålighet och ängslan växte, i samma mån som tiden för kröningen kom närmare. Överläggningar höllos ståndén emellan, och deputationer sändes till drottning och råd. Också förslaget till riksdagsbeslut väckte ovilja, i det man fann det icke avfattat i överensstämmelse med ståndens svar på första propositionen, och även rörande de eder, som vid kröningen skulle avläggas, hade man ett och annat att anmärka. Bönderna uppsatte en skrift, hållen i mycket häftiga ordalag, vilken de mot prästernas avrådan inlämnade till rikskanslern. De ofrälse förklarade, att förr än de skrevo under elfte punkten, skulle de utan vidare lämna riksdagen.[3] Drottningen måste ge vika: elfte punkten blev ur hertigens försäkran utesluten. Adelns klagomål häröver medförde ingen ändring. I stället lovade drottningen, att adeln nu skulle i riksdagsbeslutet för första gången uttryckligen befrias från mantalspengar för sina egna personer och sitt hovfolk, samt att under ordningen för skattebönderna krono- och gamla frälsebönder ej skulle inbegripas.[4] De ofrälses seger blev för övrigt neutraliserad därigenom, att hertigen kröningsdagen inkallades i drottningens gemak och där fick försäkra rådet på alla de donationer, som dess medlemmar fått eller framdeles kunde komma att få av Kristina.[5] Antagligt är väl, att denna försäkring gjordes skriftligen, och att den inbegrep även de »enskylte tjänare», vilkas bästa ju drottningen givetvis var alldeles särskilt mån om.[6]

Detta visste de ofrälse icke. Eggade av den trodda framgången gingo de med desto större iver till storms mot den

[1] *R.P.* 14: 347—352. *A.P.* 4: 423—431.

[2] N. 792, *U. B. H.S.H.* 22: 215—218. Prästerskapets påminnelser rörande drottningens ed. *Riksdagsakter. A.P.* 4: 432, 433. Jfr rörande mantalspengarna a. a., s. 388, 390.

[3] *R.P.* 14: 345.

[4] *Per Brahe*, Tänkebok, s. 77.

[5] Jfr Salvii yttrande *R.P.* 14: 345 nederst på sidan samt drottningens andra på samma sida.

föreslagna ordningen för bönderna å ena sidan, projektet till riksdagsbeslut å den andra. Den förra stod på traditionell grund, representerande den uppfattning rörande bondehemmanens ställning, som över ett århundrade varit den i svensk rättslig doktrin härskande, och tog ingen hänsyn till de nya åskådningssätt och krav, de ofrälse börjat göra gällande på full och obegränsad eganderätt för bonden till sitt skattehemman. Sålunda skulle denne ej fritt få sälja sin gård åt vem han ville. Begagnade ej bördsmannen sin förköpsrätt, skulle den hembjudas adelsmannen, och först därefter finge den säljas åt en annan. Hävdade bonden hemmanet illa, så att han ej kunde erlägga sina utskylder, skulle det på vanligt sätt gå i skattevrak. Förbättrades egorna med röjning eller torps upptagande, skulle utlagorna höjas efter laga revning. Bonden finge ej sälja eller förpanta åt någon annan än husbonden någon del av hemmanet, vare sig åker, äng, skog, fiske eller annat, på det husbonden ej måtte lida skada i sina utlagor. I stället för de obestämda hjälpedagsverken och hjälpekörslor, som allmogen förr utgjort till kungsgårdarna, skulle ett visst antal årligen fixeras — i förslaget var siffran lämnad öppen. Möjlighet var dessutom given för adelsmännen och bönderna att själva överenskomma om denna sak, i det skattebonden skulle få njuta frälseböndernas rättigheter, om han gjorde dagsverken och körslor liksom dessa. Vid utskrivningen skulle det stå skattebonden fritt att roteras med skatte- eller frälsebönderna. I fråga om skjutsfärdspengar ställdes det till bondens eget fria val, om han ville giva pengar enligt skjutsfärdsordinantian eller skjutsa. Straffbestämmelserna för överträdelser voro mycket stränga: tredje gången någon av parterna gjorde sig skyldig därtill, skulle han, vare sig det var adelsmannen eller bonden, gå hemmanet förlustig.[1]

De ofrälse ogillade mest varje punkt i förslaget. De framhöllo, att enligt landslagens jordabalk bonden hade rätt att sälja sitt hemman såväl helt eller till en del åt vem han ville. Bestämmelsen om utlagornas höjning, när egorna förbättrades, syntes hindra hemmanens kultur och uppmuntra till lättja. De e. o. räntorna borde liksom även hjälpedagsverkena helt avskaffas. Vidare påpekades, att orsaken till att så

[1] Förslaget är tryckt *H. S. H.* 21: 172 f.

många hemman gingo i skattevrak var, att de förmögna drogo sig undan bördorna, som därför föllo alltför tunga på bönderna, samt att genom den dessa medgivna friheten att i utskrivningen få räknas som frälsebönder krigsmakten försvagades. Att skattebonden vid tredje resans förseelse miste sin skatterätt, vore för strängt, att adelsmannen under lika förhållanden ginge räntan förlustig, däremot för milt.[1]

Huvudanmärkningen mot förslaget till riksdagsbeslut var, att det icke överensstämde med de ofrälse ståndens den 9 september inlämnade svar på första propositionen. I överensstämmelse med dessa krävdes nu bl. a., att mantalspengar skulle utgöras även av adeln och landtågsgärden ingå till kronan allena.[2]

Med särskild skärpa äro de ofrälses krav formulerade i en av samtliga de tre stånden undertecknad supplikation. De yrkade först, att riksdagsbeslutet skulle avfattas i överensstämmelse med ståndens svar. Ordningen mellan adeln och bönderna funno de olaglig och skadlig. Ett för hela riket lika antal dagsverken och körslor kunde icke fixeras på grund av dels landsorternas olikhet i detta hänseende, dels skattehemmanens skiftande storlek. Det vore obilligt, att ett litet hemman skulle utgöra lika mycket som ett stort. De anhöllo, att ordningen alldeles lades å sido, och att man i dagsverken, körslor och förslor rättade sig efter jordeböckerna. Missförhållandena kunde avhjälpas, om till häradshövdingar toges »vittuge, rättrådige och nitälskande män,» som bodde i sitt härad och personligen skipade lag och rätt. Dessa borde jämte nämnden få själva ombestyra executionen av de domar, som icke appellerades. Landshövdingen borde åläggas att vid påkallan därvid assistera dem. Vidare begärdes, att drottningen med det första täcktes förordna räfsteting i varje lagsaga, varvid både nämnd och domare skulle utgöras av några av vart stånd, att allmogen vid stora gärdens betalning till adels-

[1] Betänkiande om ordningen emellan skattebonden och adelen i »Palmsköldska samlingen av riksdagsakter». *Riksarkivet.* Jfr *R.P.* 14: 357 f. *H.S.H.* 22: 225, 226.

[2] Prästerskapets påminnelser vid projektet till riksdagsbeslutet. *Riksdagsakter.*

mannen måtte få följa kronans jordeböcker och vid skjutsfärdspengar 1649 års ordinantia, samt att frälsebönderna måtte erlägga herredagspengar.[1]

Ordningen rörande skattebönderna blev verkligen förkastad.[2] Däremot ledde ett den 29 av drottningen avgivet löfte[3] om att i riksdagsbeslutet skulle införas bestämmelse om konungsräfst till intet. Böndernas fortsatta tal om reduktion väckte endast drottningens vrede,[4] och ett sista försök att utverka hertigdöme åt Karl Gustav misslyckades naturligtvis likaså.[5]

För drottningen var nu det förhärskande intresset att få slut på riksdagen. Hon hade inte längre något gagn av ståndens förhandlingar. Kröningen var över, och den enda stora politiska tanke, åt vars förverkligande hon ägnat arbete och omsorg, arvrikets tryggande, var genomförd. Återstående tvistepunkter löste hon på sitt sätt — med maktspråk.

Först fick rådet känna tyngden av den nya ställning, hon genom riksdagen och ståndssöndringen kommit i. Herrarna, särskilt kanslern, ville som bekant genom våldsamma medel slå ned de ofrälses opposition. »Ferrum, det är det endeste consilium,» yttrade han i rådet.[6] Chanut berättar, att drottningen härtill skulle ha svarat: »Ja, jag har misstagit mig och varit alltför mild; man har missbrukat min godhet, och man måste skrida till bestraffning, men ej av ringa och obetydliga riksdagsmän, utan man bör begynna med dem, vilkas huvud skulle giva exempel.» Alla slogo ned ögonen, kanslern blev blek och »fort saisi.» Drottningen övergick sedan till annat ämne. Hela rådet fick härav en ny respekt för henne, »mais un peu mêlé de crainte».[7]

[1] E. 398, *U.B.*

[2] *A.P.* 4: 441.

[3] *H.S.H.* 22: 231, 232.

[4] *H.S.H.* 22: 223.

[5] *H.S.H.* 22: 230.

[6] *R.P.* 14: 364. Rådets bekanta remonstration tryckt *H.S.H.* 25: 295 f.

[7] Till Mazarin $^{3}/_{12}$. *W.S.* Den skildrade händelsen måste ha inträffat den $^{31}/_{10}$. Jfr *R.P.* 14: 370 f.

På liknande sätt behandlades de ofrälse; härvid fick Kristina dock god hjälp av Oxenstierna. Särskilt prästerna bemöttes med stötande övermod. »Vad är en akademisk person: en tröja och par böxor och några böcker,» uttryckte sig rikskanslern, då ärkebiskopen i rådet framhöll, att över hela kristenheten »academiæ personer» alltid varit fria för accis. Då han påpekade, att prästerna aldrig förr haft sådana pålagor, föreslog drottningen, att de skulle avstå sina löner, så skulle man intet mer begära. Prästänkorna hänvisade hon »att arbeta och själv sökia att nära sig.» Lantmarskalken påstod, att prästerna plågade bönderna mycket mer än adeln — särskilt påpekade han likstolen.[1] Ärkebiskopen hänvisade till klagomål inför vederbörande domkapitel, så skulle den skyldige bli straffad. »Allmogen törs intet så klaga,» inföll då drottningen, »prästen hotar honom med helvitit.»[2] På så vis nödgades ståndet att ge vika, de övriga måste göra likaså, och riksdagsbeslutet avfattades efter drottningens vilja.[3] Adeln måste avge en särskild, av lantmarskalken undertecknad förbindelse att behandla bönderna väl.[4] Detta jämte den kända förklaringen över ordet »vanbördig» samt åläggande för frälsebönderna att erlägga herredagspengar var det enda resultatet av de ofrälses ansträngningar under riksdagen.[5] Adeln däremot fick i resolutionen på ståndets besvär, nionde punkten, det ytterst betydelsefulla löftet, att bortsålda gods och gårdar skulle uteslutas ur kronans jordeböcker och i stället uppföras bland frälset.[6] Åter hade ståndsstriden slutat med nederlag för de ofrälse.

Detta betydde dock föga. Dessa stånd lämnade riksdagen helt andra än de kommit. De hade därunder undergått en betydelsefull utveckling. Från och med nu voro de en faktor att räkna med, ståndsstriden en kronisk social kris och

[1] Se s. 2.

[2] *R.P.* 14. 389 f.

[3] *A.P.* 4: 442, 443. Beslutet, *Stj.* 2: 1162 f.

[4] *A.P.* 4: 444 f. Förbindelsen a. a., s. 527.

[5] *Stj.* 2: 1167; Bihang, s. 333. Prästerna fingo sina privilegier förbättrade och bekräftade.

[6] *Stj.* 2: 1177.

reduktionen ett aktuellt politiskt krav. Och omedelbart efter riksdagen började i hundratals avskrifter spridningen av protestationen, framtidens skickelsedigra program.[1]

[1] För att för alla tider betyga sin obrottsliga solidaritet kring detta, beslöto präster och borgare att underteckna protestationen. I prästeståndet gjorde sig därvid en viss tvekan gällande även på sådana håll, där kravet på reduktion under riksdagen omfattats, och somliga vägrade bestämt att underskriva. Laurelius ställde sig i spetsen för motståndet. Han gillade väl skriften, fann den »all vara rätt och fundamental» men ansåg, att »det som H. K. M:t intet nu kan eller vill göra, där om bör oss icke vidare röra och tala». Gentemot Holms uppfattning, att den aldrig helt hävda motsättningen mellan biskopspartiet och de lägre prästerna i detta fall åter gjorde sig gällande, må anmärkas, att till de senare i så fall hörde de flesta biskoparna, och att deras ledare var ärkebiskopen själv. Prytz »gick nödigt där till; likväl skrev han under.» Sin ånger har han dock sedan uttryckt i ett brev till rikskanslern. Att det var samma skrift, som den 8 oktober inlämnades till drottningen, torde väl få anses självklart. Holm, s. 312 f. N. 792, *U.B. H.S.H.* 22: 239—241. Prytz' brev, som är daterat den 3/12, är tryckt i *Historisk tidskrift* 1885, s. 173. *Tengström* 2: 51, 52. Laurelii reservation i *P.P.* I slutet av år 1651 var protestationen överallt utspridd. *Adlersparre*, 1: 369.

RÄTTELSER.

S. 12 rad 17 står: »då frågan i rådet diskuterades». Läs: »då frågan om förmyndarregeringens kompletterande i rådet diskuterades.»

» 41 » 22 » Bismark. Läs: Bismarck.

» 72 » 6 » »Hon blev över Creutz' ord mycket förtörnad.» Läs: »Hon blev över Creutz' sista yttrande mycket förtörnad.»

» 82 » sista noten bör vara den första s. 83.